شىنجاڭ تارىخ ماتېرىاللىرى

15

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭنىڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(15)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (15)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھەر ئازاتلىق كوچا №306)
شىنجاڭ شىنخۇاكىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتى باسمازاۋۇتىدا بېسىلدى.
فورماتى: 1092×787 م م 1/32 باسما تاۋىغى 6.75
1984 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1984 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M11098.142
تىراژى: 11.000
باھاسى: 0.40 يۈەن

(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

شىنجاڭدا «11 بىتىم» نىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۇنىڭ
جۇزۇلۇشى ..... خېۋىر تۆمۈر 1
11 ماددىلىق تېچلىق بىتىم ۋە ئاتالمىش دېموكـ
راتىك سايلامنىڭ سىرى ..... خەلپەت سۈزۈك ھاجىيوپ 23
تېچلىق بىتىم مەزگىلىدىن ئازاتلىق ھارپىسىغىچە
خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار..... جاپپار ئىمەت 41
1945 ـ يىل 8 ـ ئايدىن 1947 ـ يىل 8 ـ ئايغىچە
يەكەندە بولغان ۋەقەلەر..... ئىسمايىل ئەسقەرى 65
كۈچار ھورۇنباغ ۋەقەسى تۇغرىسىدا ئەسلىمە
..... ساۋۇر بەكرى 81
1947 ـ يىلدىكى پىچان دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ
ئۆتمۈشى ..... تىمىپ پولات 94
شىنجاڭ تېچ ئازات بولۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلـ
لىرىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھەربىلىرىنىڭ قارا ئىشلىرى،
كۈچاردا يۈرگۈزگەن بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرى تۇغرىسىدا
..... زاكىرنىياز رەتلىگەن. 112
خوجىنىياز ھاجى تۇغرىسىدا ئەسلىمە
..... ھەمدۇللا قۇربانئوۋ 127
مافۇشىڭ (ماتىتسەي) تۇغرىسىدا ئەسلىمە
..... مۇھەممەت ئىمىن قۇربان 146

قاغملىق تارىخىغا دائىر ئەسلىمىلەردىن پارچىلار
..... ئابدۇرىشىت خوجاخمەت 153
سۈرگۈن ۋە نوم ..... ئىمىنوپ ئىلاخۇن 159
گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى
«جۇكتۇڭ» ۋە «جۇنتۇڭ» توغرىسىدا 165
ئازاتلىققىن بۇرۇن شىنجاڭدا تارقىتىلغان گېزىت ـ
ژورناللار ..... ئەركىن ھۇشۇر رەتلىگەن 186
قوشۇمچە:
ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ
1 ـ سانىدىن 13 ـ سانىغا قەدەر ئېلان قىلىنغان
ماقالىلار 199

شىنجاڭدا «11 بەتتىم» نىڭ تۇزۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ بۇزۇلۇشى

خېۋدر تۆمۈر

1

شىنجاڭدا 12 يىل قانلىق ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن جاللات شېڭشىسەي 1942 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىدىن باشلاپ ئۆزىنى گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشىنى قوينىغا ئاتقانىدىن كېيىن گومىنداڭ تەدرىجى سىڭىپ كىرىپ 1943 ـ يىلى 1 ـ ئايغا كەلگەندە شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسىنى رەسمى قۇرۇلدى.

گومىنداڭ ھاكىمىيىتى باشلانغان بۇ دەۋردە ئىلگىرىكى جەمىيەت تەرتىپلىرى ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، خىيانەتچىلىك ئەۋج ئالدى، خەلق تۇرمۇشى ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى، مەدەنىيەت جەھەتتە ئىلغار كىتاپلار كۆيدۈرۈلدى، مەدەنى ـ مائارىپ ئىشلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، خۇراپاتلىق ئەۋج ئالدى، جەمىيەت تەرتىۋى بۇزۇلۇپ قىمار، پاھىشە، ئوغرى ـ بۇلاڭچىلىق كۆپەيدى. يىغىپ ئېيتقاندا گومىنداڭ ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ بىر ـ ئىككى يىلغا يەتمەيلا خەلقنىڭ نارازىلىغىنى قوزغىغان ئىدى،

1944 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى جاللات شېڭ شىسەي شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەت ئورنىدىن ئايرىلىپ چۇڭچىڭغا كەتتى، ئۇنىڭ ئورنىغا سابىق موڭغۇل ـ شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ باشلىغى ۋۇجۇڭشىن 1944 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت تاپشۇرۇۋالدى.

ئۇچ ۋىلايەت خەلقلىرىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق قوزغىلىڭى مۇشۇ ئارىلىقتا، يەنى 1944 ـ يىلى 9 ـ ئايدا نىلقا تاغلىرىدا پارتلاپ چىقتى، شۇ يىلى 11 ـ ئايغا كەلگەندە قوزغىلاڭچىلار غۇلجا شەھرىنى ئازات قىلىپ ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغانلىغىنى تەنتەنىلىك جاكالىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىنقىلاۋىي كۈچلەر راۋاجلىنىپ ھەرقايسى سەپلەردە شانلىق غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى ۋە تارباغاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازاد قىلىپ ئازاد قىلدى.

1945 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى شىخونى ئازات قىلىپ غەلىبە بىلەن ماناس دەرياسىغا كېلىپ تاقالدى. مانا شۇنداق جەددى ۋەزىيەتتە گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋەكىل ئەۋەتىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە كىرىشتى.

گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تەرەپ ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۇچۇن سابىق سىياسىي ئىشلار بۇسىنىڭ بۇجاڭى جاڭ جۆڭ ئەپەندىنى تەيىنلەپ شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ئۇ كىشى 1945 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ۋەكىل سۈپىتىدە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى تەرەپتىن: رەھىمجان

سابىرھاجىيوپ، ئوبۇلخەيرى‌تۆرە، ئەھمەتجان قاسىملەردىن تەشكىل تاپقان ۋەكىللەر ئۈرۈمچىگە 10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىگە كېلىپ بولغاندىن كېيىن 10 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئۆز ئارا ۋەكىللىك سالاھىيەت قەغەزلىرىنى ئالماشتۇرۇپ تۇنجى قېتىم سۆھبەت باشلايدۇ. سۆھبەت شۇ ۋاقىتتىكى شارائىتتا مەخپى ئېلىپ بېرىلغان ئىدى. سۆھبەت بىر قانچە كۈن داۋام قىلىپ ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۆز پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن بىرىنچى باسقۇچلۇق سۆھبەتنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى 10 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى غۇلجىغا قايتىپ كېتىدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى 11 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە كەلگەندە 2 ـ قېتىملىق سۆھبەت باشلىنىدۇ. بۇقېتىمقى سۆھبەتتە پىكىرلەر ئاساسى جەھەتتىن بىقىنلىشىدۇ. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى يەنە بىر قېتىم غۇلجىغا قايتىپ كېتىدۇ.

3 ـ قېتىمدا ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى 12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن 3 ـ قېتىملىق سۆھبەت باشلىنىدۇ. سۆھبەت بىر قانچە كۈن داۋام قىلغاندىن كېيىن ئاخىرى بىرلىككە كېلىپ، 1946 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى يېڭى زالدا ئىككى تەرەپ ۋەكىللەر «11 بەتتىم» گە ئىمزا قويىدۇ.

بۇ 11 بەتتىم ئاساسەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا قوراللىق توقۇنۇشنى ھەل قىلىدىغان ماددىلاردىن

ئىبارەت بولۇپ، كونكرىت مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1ـماددا: ھۆكۈمەت شىنجاڭ خەلقىغە ئۇلارنىڭ ئىشەنگەن يەرلىك خەلقىدىن مەمۇرىيەت خادىملىرى سايلاش ھوقۇقىنى بېرىدۇ. بۇ ھوقۇقنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تۆۋەندىكىلەر تەرتىپىلەر بەلگىلىنىدۇ:

ۋەقە ھەل بولغاندىن كېيىن ئۈچ ئاي ئىچىدە ھەر بىر ناھىيىدىكى خەلقلەر ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى ھاكىم (ناھىيە باشلىغى) ۋە مۇئاۋىن ھاكىملارنى سايلايدۇ. ناھىيىلىك ئىدارىلارنىڭ بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى خىزمەتچىلىرى ھاكىملار تەرەپتىن تەيىنلىنىدۇ؛

سايلام ئۆتكۈزۈلۈپ بولغانغا قەدەر ۋەقە رايونى بولغان ئىلايەت (ئۈچ ئىلايەت) ۋە ناھىيىلەردىكى بار بولغان مەمۇرى ئورۇنلار شۇ پېتىچە ساقلىنىدۇ. ھەر بىر ئىلايەتنىڭ ۋالىلىرى، مۇئاۋىن ۋالىلىرىمۇ يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئىشەنگەن كىشىلىرىدىن كۆرسىتىلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپتىن تەستىقلىنىدۇ.

ئىلايەت دائىرىسىدىكى ۋەزىپىلەرگە لايىق خىزمەتچىلەر ۋالىلار تەرىپىدىن تەيىنلىنىدۇ.

ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى قۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆلار قانۇنغا ئاساسەن ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتىنى سايلايدۇ. ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتى خەلقنىڭ ئارزۇلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خىزمىتىنى تەكشۈرىدۇ ۋە ياردەملىشىدۇ؛

ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنىپ ئومۇمىي دائىمى سايلام ئۆتكۈزۈلگەنگە قەدەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى قۇرۇپ چىقىش چارىلىرى 9 ـ ماددا بويىچە بەلگىلىنىدۇ.

2ـماددا: ھۆكۈمەت دىنىي كەمسىتىشلەرگە يول قويماي خەلقتە دىنغە ئىشىنىش ئەركىنلىگى بېرىدۇ.

3ـماددا: دۆلەت ئىدارىلارنىڭ ۋە سوت ئورگانلىرىنىڭ تۈرلۈك ھۆججەتلىرىنى دۆلەت تىلى ۋە مۇسۇلمان تىللىرىدا يۈرگۈزىدۇ. خەلقنىڭ ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىگە يېزىلىدىغان ئەرز-ئىلتىماسلىرى ئۆز تىللىرىدا يېزىلىدۇ.

4ـماددا: باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇش ھەر مىللەتنىڭ ئۆز تىلىدا بولىدۇ. لېكىن ئوتتۇرا مەكتەپلەردە دۆلەت تىلى مەجبۇرى دەرس بولۇپ كىرىدۇ. ئالى مەكتەپلەردە دەرسلەر ئېھتىياجغا قاراپ دۆلەت تىلى ياكى مۇسۇلمان تىللىرىدا يۈرگۈزۈلىدۇ.

5ـماددا: ھۆكۈمەت مىللى مەدەنىيەت ۋە مىللى سەنئەتنىڭ ئەركىن تەرەققى قىلىشىغا يول قويىدۇ.

6ـ ماددا: ھۆكۈمەت خەلقلەرگە مەتبۇئات، مەجلىسكە ئۇيۇشۇش ۋە سۆز ئەركىنلىگى بېرىدۇ.

7ـماددا: ھۆكۈمەت ھەقىقى ئىشلەپچىقىرىش ئوبېكتىلىرىنى خەلقنىڭ قۇۋىتىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. خەلقلەر ھۆكۈمەتكە ئىقتىسادىي ياردەم قىلىشنىڭ لازىملىغىنى چۈشەنگىنى ئۈچۈن بۇ ياردەمنى بېرىشنى لازىم دەپ ھىساپلايدۇ. لېكىن ياردەمنىڭ مىقدارى خەلق تۇرمۇشىغا ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن يۈكسىلىشىگە دەخلى يەتكۈزمەسلىك دەرىجىدە بولۇشنى شەرت قىلىدۇ.

8 ـ ماددا: ھۆكۈمەت سودا ـ تىجارەتچىلەرگە ئىچكى ۋە تاشقى سودا ھۆرلىگىنى بېرىدۇ. لېكىن بۇ سودا مەركىزىي ھۆكۈمەت خارجى دۆلەتلەر بىلەن تۈزۈلگەن تاشقى سودا قائىدىلىرىگە رىئايە قىلىشنى شەرت قىلىدۇ.

9 ـ ماددا: شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەركىۋى مەركىزىي

هۆكۈمەت‌تەرىپىدىن 25 كىشى قىلىپ بېكىتىلىدۇ. بۇ 25 هۆكۈمەت ئەزاسى ئىچىدىن 10 كىشىنى مەركىزىي هۆكۈمەت تەيىنلەيدۇ. قالغان 15 هۆكۈمەت ئەزاسى هەر بىر ۋىلايەت خەلق ۋەكىللىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەستىقلىنىدۇ.

مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەيىنلىنىدىغان ئون ئەزا ئىچىگە: هۆكۈمەت رەئىسى؛ باش كاتىپ؛ ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى؛ مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى؛ ماتارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى؛ تەمىنات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى؛ سەھىيە ئىدارە باشلىغىنىڭ مۇئاۋىنى؛ جەمىيەت ئىدارە باشلىغى؛ مۇئەدىن باشقا ئىككى هۆكۈمەت ئەزاسى كىرىدۇ.

هەربىر ۋىلايەت خەلق ۋەكىللىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەستىقلىنىدىغان 15 هۆكۈمەت ئەزاسى ئىچىگە: ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ ئىككى مۇئاۋىن رەئىسى؛ ئىككى مۇئاۋىن باش كاتىپ، ماتارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، تەمىنات نازارىتىنىڭ نازىرى، سەھىيە ئىدارە باشلىغىنىڭ مۇئاۋىنى، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى، مالىيە نازارىتى نازىرىنىڭ مۇئاۋىنى، جەمىيەت ئىشلىرى باشلىغىنىڭ مۇئاۋىنى ۋە بەش هۆكۈمەت ئەزاسى كىرىدۇ. (قالغىنى قوشۇمچىنىڭ بىرىنچىسىدە كۆرسىتىلدى).

10 ـ ماددا: مىللى هەربىي قىسىملار تەشكىل قىلىنىدۇ. بۇ قىسىملارنىڭ تولدۇرۇلۇشى دائىمردۇي بەلگە بىلەن مۇسۇلمان خەلقلەردىن بولۇشى شەرت. بۇ مىللى هەربى قىسىملار قايتىدىن دۆلەت ئەسكىرى تەرتىۋىگە مۇۋاپىق قورۇش يولى بىلەن تەشكىل قىلىنىدۇ؛

ئەسكەرلەرنى ئوقۇتۇش، قوماندا بېرىش ئىشلىرى ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا بولىدۇ.

بۇ قىسىملارنىڭ قوماندانلىرى ئۆز ۋەزىپە ۋە ئۇنۋانلىرىنى ساقلايدۇ ھەم ئۆز دەرىجىسى بىلەن ئۇنۋانىنى ساقلاپ تۇرۇپ بەلگىلىك مۇددەتلەردە تەلىم ـ تەربىيە ئېلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلىدۇ. بۇ قىسىملارغا هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەلىم ـ تەربىيە بېرىش ئۈچۈن كىشى ئەۋەتىپ تەلىم ـ تەربىيە ئىشلىرىغا ياردەم بېرىدۇ.

مەركەزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەسكىرى قىسىملىرى مىللى هەربى قىسىملار تۇزغان زايونلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلمايدۇ. مەركەزنىڭ ئەسكەرلىرى ۋە مىللى قىسىملار ئۆز ئارا دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرىنى ساقلاشلىرى لازىم ھەمدە ئۆز ئارا بىر ـ بىرىگە ھىچقانداق دۈشمەنلىك ھەرىكەتلىرى قىلماسلىقلىرى شەرت. بۇ ئەسكىرى قىسىملارنىڭ سانى، تۇرىدىغان ئورۇنلىرى ھەققىدە ئايرىم قوشۇمچە ماددىلار تۈزۈلۈپ ئىمزا قويۇلغاندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ. (قالغىنى قوشۇمچىنىڭ 2 ـ قىسمىدا كۆرسىتىلدى).

11 ـ ماددا: هازىرقى ۋەقەگە ئالاقىدار هەر ئىككى تەرەپتىن قاماقتا ئېلىنغانلار مەسىلە هەل بولغاندىن كېيىن 10 كۈن ئىچىدە هەر ئىككى تەرەپ بىرلا ۋاقىتتا قاماقتىن چىقىرىلىپ كېلىپچەكتە ئۈلارنىڭ هەر قانداق سەۋەپلەر بىلەن سىقىلىشقا ئۈچىرىماسلىقىنى هەر ئىككىلا تەرەپ ئوخشاشلا كاپالەتلەندۈرىدۇ.

مەركەز ۋەكىلى: جاڭ جۈجوڭ

خەلق ۋەكىللىرى: رېھىمجان سابىر هاجىيوپ

ئوبۇلخەيرى تۆرە

ئەخمەتجان قاسىمى

1946 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى.

11 بىتىمىنىڭ 9 ـ ماددىسىدا بەلگىلەنگەن شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنى قۇرۇش چارىسى توغرىسىدا ئىككى تەرەپنىڭ ماقۇللىشى بىلەن قوشۇمچە 1 ـ بەلگىلىمە ئىمزالانغاندىن كېيىن 25 ئەزادىن تەركىپ تاپقان شىنجاڭ ئۇلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلىدى:

1 مەركىزىي ھۆكۈمەتتىن تەيىنلەنگەن ئەزالار 7:

ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى	جاڭجۈجۇڭ
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	ۋاڭزېڭشەن
باش كاتىپ	لىيۇمىڭچۈن
مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى	لۇيۇۋېن
تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	گۇجىيەنجى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىغى	چۈي ۋۇ
ئەزا	گۇەن زىلياك

ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن:

مۇئاۋىن رەئىس	ئەخمەتجان قاسىمى
مۇئاۋىن باش كاتىپ	ئابدۇكېرىم ئابباسوپ
ماۋارىپ نازىرى	سەيپىدىن ئەزىزى
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	رىھىمجان سابىر ھاجىيوپ
سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى	ھەلىلقان سۇگۇربايوپ
ئەزا	ئوبۇلخەيرى تۆرە
ئەزا	ئوسمان
ئەزا	ئىسھاقبەك

يەرلىكلەردىن:

مۇئاۋىن رەئىس	بۇرھان شەھىدى

مۇئاۋىن باش كاتىپ	سالىس
تەمىرات نازىرى	مەمتىمىن بۇغرا
ماۋارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	سەي زۇكشەن
مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	ماتىكشياك
جەمىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىغى	جاۋجەنفىك
جەمىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىنى	ئىبرەنسى
ئەزا	جۇك دىخۇا
ئەزا	ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم
ئەزا	ئەيسا بەگ

1946 ـ يىلى 7 ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇرۇمچى تېچلىق مەيدانىدا 30 مىڭدىن ئارتۇق كىشىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن ئاممىۋى يىغىن ئېچىلىپ، 11 بىتىمنىڭ روھى بويىچە شىنجاڭ ئۇلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. يىغىندا مەركىزىي ھۆكۈمەتتىن كەلگەن سابىق تەپتىش پالاتاسىنىڭ يۇەنجاڭى يۈي يۇرن بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئەزالىرى ۋە رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلەرنىڭ خىزمەت تاپشۇرۇۋېلىشىغا رىياسەتچىلىك قىلدى ۋە قىسقىچە سۆز قىلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن رەئىس جاڭجۈجۇڭ ئەپەندى ۋە مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى ۋە باشقا رەھبەرلەر سۆز قىلدى. يىغىن داغدۇغىلىق يېپىلدى. ئەڭ ئاخىردا تەنتەنىلىك كوچا نامايىشى بولدى. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ «11 بىتىم» ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن تېچلىق، خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىپ شوئارلار توۋلاشتى.

شۇ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگرامـ

مەسىنى ئېلان قىلدى. بۇ پىروگىراممىا: سىياسى، مىللى، خارجى ئىشلار، قاتناش، مەدەنىي - مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرى قاتارلىق ساھەلەردە 85 ماددىلىق بەلگىلىمىلەردىن ئىبارەت ئىدى.

«11-بىشىم» ئىمزالىنىپ بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا تېنچلىق، دېموكراتىك، ئىتتىپاقلىقتىن ئىبارەت يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. ھەر مىللەت خەلقى بۇ ۋەزىيەتتىن مەمنۇن بولۇپ، ھەر جەھەتتىن ئۈمىتۋار بولغان ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ ۋەزىيەت ئانچە ئۇزۇن داۋام قىلالمىدى. 11 بىشىمدا بەلگىلەنگەن كونكىرىت مەسىلىلەرگە ۋە خەلقنىڭ دېموكراتىك سايلام ھەركەتلىرىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان بىر تۈركۈم ئەددى قارا كۈچلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ مەيلى يوشۇرۇن، مەيلى ئاشكارا ھالدا بولسۇن 11-بىشىمنىڭ ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىغا ئىغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. ئۇنىڭ كونكىرىت ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىچە:

2

شىنجاڭدا تېنچلىق، دېموكراتىك، ئىتتىپاقلىقتىن ئىبارەت 11 بىشىم ئىمزالانغاندىن كېيىن بىشىمنى ئىجرا قىلىش مەسىلىسىدە ئىككى خىل كۆچ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆزئارا كەسكىن كۈرەش باشلىۋەتتى.

بۇ كۆچنىڭ بىرسى ئۆچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ئاساس

قىلغان خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بولۇپ، 11 بىشىمنى ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ شىنجاڭدا تېنچلىق - دېموكراتىيىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى.

يەنە بىرسى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى گۇرۇھىدىكى (پىرقە ۋە ھەربىلەر) مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر بولۇپ، ئۇلار 11 بىشىمنى بۇزۇشنى ئاساسىي مەقسەت قىلاتتى. بۇ قارا كۈچلەر 11 بىشىم ئىمزالىنىش بىلەنلا بىر تەرەپتىن جەنۇبى ۋە شەرقىي شىنجاڭدىكى 7 ۋىلايەتنى ئۆز چاڭگىلىدا چىڭ تۇتۇپ، ئۇ تەرەپلەرگە ئۇچ ۋىلايەت تەسىرىنى ئۆتكۈزمەسلىك؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ھەربىي، سىياسىي ۋە تەشكىلى جەھەتتە سىڭىپ كىرىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي كۈچلىرىنى ئىچىدىن پارچىلاپ بۇزۇپ تاشلاپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ ئىلگىرى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتە ئۇچرىغان سىياسىي ۋە ھەربىي جەھەتتىكى مەغلۇبىيىتىنى ئوڭشىۋالماقچى بولدى.

دېمەك، بىشىمدىن كېيىن شەكىللەنگەن بۇ ئىككى خىل كۈچتە ئىككى خىل مەقسەت ۋە مۇددىا بولغانلىقتىن بىر بىرىگە سۇ بىلەن ئوتتەك قارشىمۇ - قارشى مەيدانىدا تۇرۇپ، ئۆزئارا جىددى ۋە كەسكىن كۈرەشلەرنى ئېلىپ بارىدى. كۈرەش جەريانىدا مەلۇم جايلاردا گومىنداڭچىلار ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزدى. ئەڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا ئىمزالانغان 11 ماددىلىق تېنچلىق بىشىم بىر يىلغا يەتمەستىنلا بۇزۇلدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 11 بىشىمگە ئوچۇقتىن-ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلىشى ھەرگىز تەسادىپى بولماستىن، بەلكى پىلانلىق ۋە مەقسەتلىك بولغان ئىدى. چۈنكى گومىن-

داك ئەكسىيەتچىلىرىدە بىتىم تۈزۈشكە نىسبەتەن قىلچە سىلە-
سىمىيەت يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ مەسئىلىدىكى مۇددىئاسىنى
چۈشىنىش ئۈچۈن، دۆلىتىمىزنىڭ ئىچكى ۋەزىيىتى ئۈستىدە
بىر ئاز توختاپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ:

1945 - يىلى ياپون تاجاۋۇزچىلىرى شەرتسىز تەسلىم
بولغاندىن كېيىن، جياڭجېيشى ئەكسىيەتچى گۇرۇھى كەڭ كۆ-
لەمدە ئىچكى ئۇرۇش قوزغاپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى
رەھبەرلىكىدىكى خەلق دېموكراتىك كۈچلىرىنى باستۇرۇپ تاش-
لاشنى پىلانلىغان ئىدى. ئەمما بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن،
تەييارلىق- كۆرۈش، قانات - قۇيرۇغىنى تەڭشەپلىشقا بىر ئاز
ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا ئۇلار گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيىنىڭ
تەنپەن قىلىش مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ شۇ پۇرسەتتە
ئۆز تەييارلىغىنى قىلماقچى بولدى. بۇ تەنپەن 1945 - يىلى
10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى چۆكچىكدا ئىمزالاندى. لېكىن گو-
مىنداڭ جياڭجېيشى ئەكسىيەتچى گۇرۇھى بىر تەرەپتىن تەن-
پەن ئۆتكۈزسە، يەنە بىر تەرەپتىن شەنشى، گەنسۇ، نىڭشىيا
چېگرا رايونلارنى مۇھاسىرە قىلدى ۋە 800 مىڭ كىشىلىك
زور قوشۇن توپلاپ، ئازات رايونلارغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييار-
لاندى.

خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، شىنجاڭدا بىتىم تۈزۈشنىڭ
دەسلەپكى سۆھبىتى دەل شۇ چۆكچىگە تەنپەنى ئىمزالىنىپ
بىر قانچە كۈندىن كېيىنلا، يەنى 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ
17 - كۈنى ئۈرۈمچىدە باشلاندى. بۇ يەردىمۇ گومىنداڭ ھۆ-
كۈمىتى بىر تەرەپتىن سۆھبەت ئۆتكۈزسە، يەنە بىر تەرەپتىن
پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كۈچ توپلاۋاتاتتى. شۇ يىلى 10 -

ئايغىچە مىللىتارىست مايۇفاڭنىڭ قارمىغىدىكى ئاتلىق 5 -
كورپۇسنى شىنجاڭغا يۆتكەپ ئۈچ ۋىلايەت كۈچلىرىگە تاقابىل
تۇرۇشنى ئورۇنلاپ بولغان ئىدى. دېمەك، شىنجاڭدا ئۈچ ۋى-
لايەت تەرەپ بىلەن بولغان سۆھبەتتىمۇ يۇقۇرىدا ئېيتقىنىمىز
ئۆتكۈنىمىزدەك گومىنداڭ - جياڭ جېيشى ئەكسىيەتچى گۇرۇھى-
نىڭ قىلچە سەمىمىيىتى يوق ئىدى.

مەملىكەت ئىچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى چۆكچىڭ
تەنپەنىگە ئاشكارا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ئازات رايونلارغا كەڭ
كۆلەمدە ھۇجۇم باشلاپ ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى. بۇ چاغدا
جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئىنقىلاۋىي كۈچ-
لىرى مەلۇم نۇقتىلاردا ئىستىراتېگىيىلىك چېكىنىپ بېرىش
تاكتىكىسىنى قوللانغانلىقتىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى گۇرۇھى
بىر مەزگىل ئىنتايىن كۆرەڭلەپ كەتكەن ئىدى. ئىچكى ئۆل-
كىلەردە ئەھۋال شۇنداق بولغان ئىكەن، شىنجاڭدىكى گومىن-
داڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھى تېخىمۇ كۆرەڭلەپ، يېڭىدىن ئىمزا-
لانغان 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا
كىرىشتى.

11 بىتىمنىڭ 1 - ماددىسىدا: «ۋەقە ھەل بولغاندىن
كېيىنكى 3 ئاي ئىچىدە ھەر بىر ناھىيىدىكى خەلقلەر
ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ ناھىيىلىك كېڭەش
ھەيئەتلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى
ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىملارنى سايلايدۇ، ناھىيىلىك ئىدارە-
لارنىڭ بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى خىزمەتچىلىرى ھاكىملار
تەرىپىدىن تەيىنلىنىدۇ» دەپ ئوچۇق بەلگىلەنگەن. ئەمما گو-
مىنداڭ دائىرىلىرى 46 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ 11 بېتىم ماددىلىرى ئېلان قى-
لىنغانغا قەدەر ئۆز ئادەملىرىنى ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە، ساقچى
ئورۇنلىرىغا ئەۋەتىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغان ئىدى. بېتىم
ئېلان قىلىنىپ ئۇچ ئاي ئىچىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان سايلام ھەر-
كەتلىرىدە ئىلگىرىكى ۋالى، ھاكىملەرنى، جۈيجاڭلارنى ئەمەل-
دىن قالدۇرۇپ خەلق ئامىسى ئۆزى ئىشەنگەن ئادەملىرىنى
سايلاپ چىقىشقا تىرىشقا كېلەتتى. كونا ئەمەلدارلار ئۆز ئور-
نىنى بوشاتىپ بېرىشنى ئەلۋەتتە خالىمايتتى. ئۇلار ئۆزىنى
قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئەتراپىغا قالاق كىشىلەرنى توپلاپ
بىر گۇروھ قارا كۈچ تەشكىللەش لازىم بولاتتى. بۇ قارا كۈچ-
لەرگە سابىق ساقچى ئورۇنلىرى، گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى
يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ھالدا ئارقىدا تۇرۇپ قۇتراتقۇلۇق قى-
لىشتى. دېمەك خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بېتىم ماددىلىرىدا
كۆرسىتىلگەن بەلگىلىمىلەرنى ئىجرا قىلماقچى بولسا، ئەكسى-
يەتچى قارا كۈچلەر ھەر خىل رەزىل ئۇسۇللار بىلەن بېتىم
ماددىلىرىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا توسقۇنلۇق ھەم بۇزغۇنچىلىق
قىلىدۇ. نەتىجىدە خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن مۇئە-
ئەسسىپ قارا كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا ھايات - ماماتلىق كۈرەش-
لەر يۈز بېرىدى.

ھالبۇكى، خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى 7 ۋىلايەت دا-
ئىرىسىدە قەغەز ئۈستىگە يېزىلغان 11 بېتىم ماددىلىرىغا،
ھەققانى پىكىر - تەلەپلىرىگىلا ئىگە ئىدى. ئەكسىيەتچى
قارا كۈچلەردە بولسا، ھوقۇق، قورال - ياراق، ئىقتىسات ۋە
ھەر خىل رەزىل ۋاستىلار بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن 7 ۋى-
لايەت، ناھىيىلەردە يۈرگۈزۈلگەن سايلام ھەرىكەتلىرىدە خەلق

دېموكراتىك كۈچلىرى ھەققانى مەيدانىدا تۇرۇپ ئېگىلمەي-
سۇنماي باتۇرانە كۈرەش قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى
ھىساپتا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قورالىلىق كۈچلىرىنىڭ قانلىق
باستۇرۇشىغا ئۇچراپ تۇرمىلەرگە تاشلاندى. شۇنىڭ بىلەن
ھەر قايسى سايلام رايونلىرىدا ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئام-
مىنى قورقۇتۇش، بېسىم ئىشلىتىش، بىر قىسىم ئەكسىيەتچىلەرنى
سېتىۋېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرى بەلگىلەپ بەرگەن ئادەملەرنى
ھاكىملىققا، ۋالىلىققا سايلاپ چىقىشقا مەجبۇر قىلدى. سايلام
مەيدانىدا، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر تەرىپىدىن ئويۇشتۇرۇلغان
مىڭلىغان كالتەكچىلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن يۈزلەرچە ھەر-
بىلەر چاپانىنىڭ ئىچىگە كالتەك، تاپانچا يوشۇرۇپ ھېلىقى
كالتەكچىلەر بىلەن بىرلىكتە سايلامغا بېسىم ئىشلەتتى. گومىن-
داڭ تەرەپ بەلگىلەپ قويغان ئادەملەرنى سايلىمايمىز دېگۈ-
چىلەر بولسا شۇيەردىلا كالتەكلەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈردى ياكى
ئېغىر يارىدار قىلدى. بەزەن ناھىيىلەردە ئوق چىقىرىپ بىر-
قانچىلىغان سايلامچى ئامىنى ئۆلتۈردى ۋە يارىدار قىلدى.

مەسىلەن: خوتەن ئىلچىدا ئۆتكۈزۈلگەن سايلامدا بىر-
لەشمە ھۆكۈمەت نامىدىن بارغان سايلام ھەيئەتلىرى گەرچە
11 بېتىمدا بەلگىلەنگەن ماددىلار بويىچە سايلام ئۆتكۈزۈشكە
رىياسەتچىلىك قىلماقچى بولسىمۇ، ئەمما يەرلىك ئەكسىيەتچى
قارا كۈچلەر ھەربىي باشلىق ۋە گومىنداڭ ۋالىلىرىنىڭ ئو-
رۇنلاشتۇرۇشى بويىچە بىرقىسىم مۇتەئەسسىپ بەگلەرنىڭ باش-
لامچىلىغىدا بىر قانچە يۈز چوماقچىلارنى ۋە پۇقراچە كىيىنە-
گەن ئىچكى قورال بىلەن قورالانغان ھەربىلەرنى سايلام
مەيدانىغا باشلاپ كېلىپ، ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ، سايلام

هەرکىشىگە ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ. دېموكىراتىك ئىلغار كۆچىلەرنى ئۇرۇپ ياردار قىلغاندىن تاشقىرى يەر قانچە ئون كىشىنى قولغا ئالىدۇ.

شۇنىڭدەك كۈچار ناھىيىسىدە سايلام ئوتكۈزۈشتىن سەل ئىلگىرى يەر قېتىم ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ يىغىن كۈچار ھورۇنباغدا ئوتكۇزىلىدۇ يىغىن مەيدانىنى قوراللىق ھەربىلەر يوشۇرۇن مۇھاسىرە قىلىپ ئاخىرىدا تويۇقسىز ئوق چىقىرىپ ئاممىنى ئوققا تۇتىدۇ. نەق مەيداندا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادم ياردار بولىدۇ. ھەربىلەرنىڭ ئاممىغا ئوق ئېتىشى، كەلگۈسى سايلام يىغىنىدا بىزنىڭ مەقسىدىمىز بويىچە ئىش قىلىمىسا ئۇ مۇشۇنداق ئوققا تۇتىمىز دېگەننى كۆرسىتىپ قويۇش ئىدى. مۇنداق قانلىق ۋەقەلەر بۇ ئىككى ئورۇندىلا بولماستىن ھەر قايسى ۋىلايەت ناھىيە، شەھەرلەردىمۇ بولغان ئىدى.

سايلام يۈرگۈزۈلگەن جەريانلاردا جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپ لەردە ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر شۇ قەدەر پەسلەشكەن ئىدىكى، ئاقسۇ، كۈچار ئارىلىقلىرىدا بېشىغا قىزىل دوپپا كىيگەن سودىگەرلەرنىمۇ نازارەت ئاستىغا ئېلىپ پەيتىنى تاپقاندا «قىزىل پاچاقلار» دەپ زىيانكەشلىك قىلغان ئىدى.

ماۋزېدۇڭ ئىشلىرىنى تەكشۈرگۈچى ئەنۇەر يۈسۈپ (22 ياش) يەكەنگە بارغاندا ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك پىلانلىغان ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر، ئەنۇەر يۈسۈپنىڭ شەرىپىگە بىر كىشىنىڭ ئۆيىدە ئاددى زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇپ، ئەنۇەر يۈسۈپ ئولتۇرىدىغان تۆردىكى ئورۇنغا سېلىنغان كىگىز ئاستىغا ئالدىن - ئالا بىر پارچە نەشىنى تاشلاپ قويغان. زىياپەت يېرىم ساھەتلەر داۋام قىلغان بىر ۋاقىتتا، 3 ، 4 ساقچى بىسىپ كىرىپ

«نىمە قىلىۋاتىسىلەر؟» دەپ سوربغان بولۇپ، ئەنۇەر يۈسۈپتىن «نەدىن كەلدىڭ؟ تونۇشتۇرۇشۇڭ بارمۇ؟» دېگەندەك سوئاللارنى سوراپ، ھەمە كىشىنى تەڭ ئاختۇرغان بولۇپ، دەل شۇ ئەنۇەر يۈسۈپ ئولتۇرغان ئورۇندىكى كىگىزنى قايرىپ كىگىز قېتىدىن قاقتەك نەشنى ئالغان، شۇنىڭ بىلەن ئەنۇەرنى: «ئۇرۇمچىدىن نەشە ئېلىپ كېلىپسەن» دەپ قولغا ئېلىپ قاتتىق ئازاپ سالغان. (ئەنۇەر يۈسۈپ تاماكىمۇ چەكمەيدىغان زىيالى ئىدى.) سوراق داۋامىدا ئۇنىڭ ئۇرۇمچىدىن ئالغاچ كەلگەن گېزىت - ژورنال قاتارلىقلارنى چوڭ گۇنا قىلىپ ئارتىپ، ئاخىرى يەكەن ساقچى ئىدارىسى ئەنۇەر يۈسۈپنى ئۆلتۇرۇۋەتكەن.

دىمەك ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر يۇقۇرقىدەك ھەرخىل ئۇسۇل ھەم ۋاستىلەرنى قوللىنىپ 11 بىتىمنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى ۋە بۇزغۇنچىلىق سالدى. ئىلغار ئىدىيىدىكى ياشلار ئۆز يۇرتلىرىدا تۇرالمايۋاتقان ئۇرۇمچى تەرەپكە تۇركۈم - تۇركۈملەپ قېچىپ كېتەتتى.

ۋەزىيەت تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەددىدىن ئېشىپ كىشىنى تاقەتسىزلەندۈرىدىغان ئەسكىلىكىلەرنى قىلغانلىقتىن زىددىيەت ئىلگىرىكىدىن نەچچە ھەسسە چوڭقۇرلاشتى. خەلق دېموكىراتىك كۈچلىرى ئىجتىمائى ئاساسقا، ئادالەت ھەققانىيەتكە ئىگە بولغانلىقتىن كۈنسايىن ئۇلغىيىپ راۋاجلاندى. كەڭ خەلق ئاممىسى تەرەپتىن بىكىر ۋە ھەققانى تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا باشلىدى. لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزىنىڭ قورال كۈچىگە تايىنىپ ئاممىنىڭ ھەققانى پىكىرلىرىگە قۇلاق سالمىدى،

«قولۇڭدىن ئىمە كېلىدۇ» دەپ خەلقنى كۆزنىگە ئىلمايتتى.

مۇشۇنداق ئەھۋالدا، 1947 - يىلى كىرىش بىلەن ھەر قايسى جايلاردا 11 بىتىمنى ھەقىقى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆتىرىلدى. ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆرەشنىڭ 2 - باسقۇچى ھىساپلىناتتى.

3

1947 - يىل كىرىش بىلەن ھەر قايسى جايلاردا ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆتىرىلدى. بۇ نامايىشلار ئاساسەن ئۇرۇمچى ۋە قەشقەردە بىر قەدەر مەركەزلىك ۋە كۆچلۈك بولدى. مەسىلەن: ئۇرۇمچىدە 1947 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى بىر قانچە يۈز كىشى (ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان) مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا توپلىنىپ جۇچۇەندە ھادىسىگە ئۆچراپ ئۆلگەن بىر نەپەر ئۇيغۇر ئىشچىنىڭ جەسىدىنى ئالدۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ نامايىش قىلدى. نامايىشچىلار ئالدى بىلەن قاتناش ئىدارىسى ئالدىدا ئۆز تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ شوئارلار توۋلىغاندىن كېيىن، ئاخىرى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ ئۆز - پىكىر تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ شۇ كۈنى كەچ سائەت 5 لەردە تارقاپ كېتىشتى. شۇ ئاينىڭ 22 - كۈنى خەلق ئاممىسى ئابلەت مەخسۇم باشچىلىغىدا يەنە بىر قېتىم نامايىش ئۆتكۈزۈپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ ئۆزلىرىنىڭ 11 بىتىمنى ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى تەلەپ - پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەرمۇ ئىلغار كۈچلەرنىڭ قىلغان نامايىشىنى باستۇ-

رۇش ئۈچۈن، رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلايدىغان نامايىشلارنى ئويۇشتۇردى. جۈملىدىن 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى بىر تۈركۈم ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەرنى ۋە ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ قوراللىق ئادەملىرى قاتناشقان نامايىشنى ئويۇشتۇرۇپ ئوچۇقتىن - ئوچۇق گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىمىز! ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئايرىم بولۇۋېلىشىغا يول قويمايمىز! دېگەندەك شوئارلارنى توۋلاشتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇنىڭ بىلەن قانائەتلىنىپ قالماستىن 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنىگە كەلگەندە پۈتۈن كىمىنگەن ھەربىلەرنىڭ ئىشتىراكى بىلەن زوراۋانلىق ھەرىكىتىگە ئايلانغان قانلىق 25 - فېۋرال نامايىشىنى ئۇيۇشتۇردى. 10 نەچچە كىشى ئۆلدى. ھەربى ھالەت ئېلان قىلىندى.

دېمەك 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە بولغان 5 كۈن ئىچىدە ۋەزىيەت جىددىلىشىپ ئەھۋال كەسكىنلەشتى. ئومۇمەن، كۆرەش سېپى خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇروھىدىكى قارا كۈچلەردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ گۇروھقا بۆلۈنگەن ئىدى.

كۆلكىلىك يېرى شۇ بولدىكى، قارا كۈچلەردىن تەركىپ تاپقان ئەكسىيەتچى نامايىش قوشۇنىمۇ ئۇيالماستىن: «11 بىتىمنى ھەقىقى ئىجرا قىلىمىز» دەپ شوئار توۋلىشاتتى. ئەمەلىيەتتە بولسا 11 بىتىمگە بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتقانلار دەل ئۆزلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرى ئېنىق تۇرسىمۇ، يەنە مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالماستىن گويا 11 بىتىمنى قوغدىغۇچى قىياپەتكە كىرىۋېلىپ خەلقنى ئالدىماقچى بولاتتى.

ئەسما « 25 ـ فېۋرال قانلىق ۋەقە» سىدە قان تۆكۈش ئارقىلىق ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقى قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى.

5 ـ ئايغا كەلگەندە قەشقەردە خەلق دېموكراتىك كۈچلىرىنىڭ كۈچلۈك نامايىشى بولدى. بۇ نامايىش جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ماڭغان بىرلەشمە ھۆكۈمەت ۋەئىسى جاڭ جۈجۈڭ ئەپەندى قەشقەرگە بارغاندا بولغان ئىدى. 10 مىڭغا يېقىن نامايىشچى ئامما جاڭ جۈجۈڭ ئەپەندىدىگە 11 بىتىمنى قەتئىي ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

دېمەك جاڭ جۈجۈڭ ئەپەندى 1947 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىن 5 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىگىچە داۋام قىلغان جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئايرۇپلان بىلەن توپ ـ توغرا ئۇرۇلمىچىگە قايتىپ كەلدى. ئۇرۇلمچىدىمۇ ئۇزۇن تۇرماستىن لەنجۇغا قايتىپ كېتىپ، شىنجاڭدا قوشۇمچە ئۆتەۋاتقان ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ۋەئىسلىگىدىن ئىستىپا بەردى. گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئىستىپاسىنى ماقۇل كۆرۈپ ئۇنىڭ ئورنىغا شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى مەسئۇت سەبرىنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ۋەئىسلىگىگە تەيىنلىدى، شۇنىڭ بىلەن خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گۇروھى ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش كەسكىنلىشىپ 11 بىتىمنىڭ بۇزۇلۇشىنى تېخىمۇ تېزلەتتى، مەسئۇت سەبرىنىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە ۋەئىس بولۇپ تەيىنلىنىشى 11 بىتىمنىڭ روھىغا ئۇيغۇن ئەمەس ئىدى، چۈنكى گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى مەسئۇتنى ئۆلكە

ۋەئىسلىگىگە تەيىنلەشتە ئالدى بىلەن خەلقنىڭ ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەتلىرىنىڭ پىكرىنى ئېلىش لازىم ئىدى، ئۇلار ئۇنداق قىلماستىن بىر تەرەپلىمىلىك ھالدا ئۇنى ۋەئىسى قىلغانلىقىغا خەلق نارازى بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەكسىيەتچى ھەربىي دائىرىلەر مەسئۇتنى ئىشقا سېلىپ 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى غەزەپكە كېلىپ تەرەپ ـ تەرەپتىن نامايىشلار ئويۇشتۇرۇپ مەسئۇتنىڭ ۋەئىسى بولغانلىقىغا قارشى چىقتى. مەسئۇت ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن، جاڭ جۈجۈڭ ئەپەندى ۋەئىسلىك ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئۆتىسۇن دەپ قاتتىق تەلەپ قىلىشتى، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇروھى خەلقنىڭ ھەققانى پىكىر ـ تەلەپلىرىگە قۇلاق سالماستىن، مەسئۇتنىڭ ۋەئىس بولۇشىنى ھىمايە قىلدى.

نامايىش قىلىش، پىكىر ـ تەلەپ قويۇش ئارقىلىق ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرىشقا خەلقنىڭ كۈزى يەتمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ 11 بىتىم ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدە 1947 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى خەلقنىڭ قورالسىز كۈرىشى پارتلىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇروھى 100 نەچچە تال قورال بىلەن كۆتىرىلگەن تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدىكى دېخانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇمچى، قۇمۇل، تۇرپان، قاراشەھەر قاتارلىق ئورۇنلاردا تۇرۇشلۇق ئىككى پولك 7 باتالىيون ئەسكىرىنى ئىشقا سېلىپ قانلىق باستۇرۇش بۇرگۈزدى (تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا ئۇلارنىڭ

قانلىق قېلىچى ئاستىدا بۇ ئۇچ ناھىيىدە، 500 دىن ئارتۇق دىخانلار، زىيالى ياشلار قۇربان بولغان.) شۇ مۇناسىۋەت بىلەن قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچار ۋە باشقا جايلاردىمۇ كۆپلىگەن زىيالىلارنى قاماقتا ئالدى ۋە زىيانكەشلىك قىلدى.

تۇرپان دىخانلار قوزغىلىڭى باستۇرۇلۇپ، بىر تۈركۈم كىشىلەر ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىغىدا ئۈچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى باش شىتاپ لى-خۇڭيۈن باشچىلىغىدا تېررورلۇق گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ تۇرپاندا نۇرغۇنلىغان كىشىلەرنى ئۆلتۈردى ۋە قولغا ئالدى. لى-خۇڭيۈن گۇرۇپپىسى يۇرگۈزگەن تېررورلۇق تىنىمۇ دەھشەتلىك بولغىنى ئۇچۇن ھازىرغىچە تۇرپان خەلقىنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ.

دىمەك، 1946 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كۈچكە ئىگە بولغان «11 ماددىلىق تېنچلىق بىتىمى» 1947 - يىلى 7 - ئايغىچە بولغان بىر يىل ۋاقىت ئىچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۇرلۇك يولسىزلىق قىلمىشى ۋە قان تۆكۈپ تېررورلۇق قىلمىشى ئارقىسىدا بۇزۇلدى.

1947 - يىلى 8 - ئايغا كەلگەندە ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدىكى ئۈچ ۋىلايەت خادىملىرى غۇلجىغا قايتىپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك كېڭەش يىغىنىغا قاتنىشىۋاتقان بىر تۈركۈم ۋەكىللەرمۇ غۇلجىغا كەتتى.

11 ماددىلىق تېنچلىق بىتىمى ۋە ئاتالمىش دېموكراتىك سايلامنىڭ سىرى

خەلپەت سۇزۇك ھاجىيوپ

زۇلۇم، تەڭسىزلىك ھۆكۈم سۈرگەن ھەر زامان ۋە ھەر ماكاندا زۇلۇمغا، تەڭسىزلىك ۋە خورلىنىشقا قارشى كۆتىرىلىش بولماي قالمايدۇ. بۇ ھەر قانداق جەمىيەتنىڭ ۋە پۈتكۈل ئىجتىمائى ھاياتنىڭ ئۆزگەرمەس قانۇنىيىتى. رايونىمىز شىنجاڭدىمۇ ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىمىز، ئۇلۇغ، شەرەپلىك جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىگىدە تولۇق ئازاتلىققا ئېرىشكەنگە قەدەر بولغان ئۇزۇن تارىخى جەريانىدا چىرىكلەشكەن چىڭ خاندانلىغى، بانىدىت - جاللات شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، يەرلىك فېئودال مۇستەبىت كۈچلەرنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، روھى ۋە جىسمانى جەھەتتىكى ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلمىشىغا قارشى بىرقانچە قېتىم قوزغىلاڭ ۋە ئىنقىلاپلارنى ئېلىپ بارغان ئىدى.

1

1944 - يىلى 9 - ئايدا ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ئىلغا ناھە-

يىمسىدىن قوزغالغان ئۇچ ۋىلايەت (ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي) ئىنقىلاۋىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ، يەرلىك فېئودال مۇستەبىتلەرنىڭ قاتمۇقات زۇلمى، تەڭسىزلىكى ۋە كەمسىتىشىگە قارشى كۆتىرىلگەن ئىنقىلاپ ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز ئىنقىلاپ ئازاۋاقىت ئىچىدىلا ئۇچ ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ھەر مىللەت ئىزىلگۈچى خەلقلەرنىڭ بىردەك قوللىشى ئارقىسىدا تولۇق غەلىبىگە ئېرىشكەندىن باشقا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھۆكۈمرانلىغىدا تۇرۇۋاتقان قۇمۇل، ئۈرۈمچى، قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىدىمۇ چوڭقۇر تەسىر قىلدى ۋە ئۇ يەرلەردىكى ئىزىلىشكە ئۇچرىغان ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ قوللىشى ۋە ھەركەتكە كېلىپ قوزغىلىشىغا سەۋەپچى بولدى.

مۇشۇنداق بىر شارائىتتا يەنى 45 - يىلى 10 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گېنېرال جاڭ جۈجۇڭ ئەپەندىنى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۈتكۈزۈپ، قورالنى توقۇنۇشىنى توختۇتۇشقا، كېلىشىم ئىمزالاپ شىنجاڭدا بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئۇچ ۋىلايەت مىللى ئىنقىلاۋى تەرەپىمۇ گومىنداڭ ۋەكىللىرى بىلەن تېچلىق سۆھبىتى ئۈتكۈزۈش ئۈچۈن مەرھۇم رەھىمجان سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىملەرنى سۆھبەت ۋەكىللىگە قىلىپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى. بۇلار ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، نۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت، كەسكىن تالاش - تارتىشلاردىن كېيىن 46 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمى ئىمزالاندى.

بىتىمگە ئاساسەن، 46 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

شىنجاڭدا گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى قاتناشقان شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، بۇ ھۆكۈمەتكە گېنېرال جاڭجۈجۇڭ ئەپەندى قوشۇمچە رەئىس، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە بۇرھان شەھىدىلەر مۇئاۋىن رەئىسلىككە بەلگىلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭدا بىر مەزگىل تېچلىق ئورنۇتۇلدى، قاماللانغانلارمۇ ھەر ئىككى تەرەپتىن تەڭ قويۇپ بېرىلدى. گېنېرال جاڭجۈجۇڭ ئەپەندى 1946 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن بىتىم ھاسىل قىلىنغانلىق مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ھەر ساھە قېرىنداشلارغا «ئىنقىلاب تەرىشچانلىق كۆرسىتىپ مەڭگۈ تېچلىقنى قولغا كەلتۈرەيلى» دېگەن مەزمۇندا مۇراجەتنامە ئېلان قىلدى.

2

كۆپچىلىك ۋە جامائەتچىلىككە مەلۇمكى، بىز يۇقۇرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى گېنېرال جاڭجۈجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن تېچلىق سۆھبىتى ئۈتكۈزۈش ئۈچۈن مەرھۇم رەھىمجان سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىملەرنى سۆھبەت ۋەكىللىگە قىلىپ ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى. بۇلار ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، نۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت، كەسكىن تالاش - تارتىشلاردىن كېيىن 46 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمى ئىمزالاندى.

بىتىمگە ئاساسەن، پۈتۈن خەلقىمىزنى ناھايىتى زور ئۈمىتۋار-

ئىق ھەسسىياتىغا چۆمدۈرگەن ئىدى. بىتىمدىكى شەرتلەرگە ئاساسەن شىنجاڭ ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ھاكىملىرى، ناھىيىلىك ۋە ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزى ياقتۇرغان ۋە ئىشەنگەن كىشىلىرى ئىچىدىن دېموكراتىك ئۇسۇل بىلەن سايلاپ چىقىش ئۈچۈن مەخسۇس سايلام نىزامنامىسىنى تۈزۈپ چىقىلغان ئىدى. بۇ سايلامنى توغرا - ئادىل، ئىزچىل يۈرگۈزۈش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە چۈي ۋۇ، قۇمۇلغا ئۇيغۇر سايرانى، قاراشەھەرگە ئىبراھىم تۇردى، ئاقسۇغا ئابدۇرېھىم ئەيسا، قەشقەرگە سەيپىدىن ئەزىزى، يەكەنگە بۇرھان شەھىدى، خوتەنگە مەمتىمىن ھەزرەت، ئىلىغا چۇڭ دىخۇا، تارباغاتايغا تۇركىستان، ئالتايغا سالىس قاتىپارلىق كىشىلەر بېتەكچىلىگىدە مەخسۇس سايلام گۇرۇپپىلىرىنى ئەۋەتىلگەن ئىدى.

بۇ گۇرۇپپىلارنىڭ ۋەزىپىسى شىنجاڭ بويىچە ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرى، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ چىقىشىغا نازارەتچىلىك قىلىش؛ ھاكىمىيەتنى سايلانغان كىشىلەرتىك قولىغا تۇتقۇزۇش ئارقىلىق مۇنىدىن كېيىن دېموكراتىيىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، شىنجاڭنى ئومۇمى يۇزلۈك گۈللەندۈرۈشىنى مەقسەت قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ۋالىلىرىنى بىتىمدىكى شەرتلەرگە ئاساسلانغاندا يەرلىك خەلقلەر تەرىپىدىن دېموكراتىك ئاساستا سايلىنىپ چىقىشى ئىچىپىش ئەكسىيەتچى گورۇھى، ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى ئېيتقانىدەك «ئۆزىنىڭ ھاكىم مۇتلەقلىق ۋە ئىچكى ئۇرۇش قىلىشتىن ئىبارەت ئەكسىيەتچىل فاكىجىنىدا چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى، خەلقنە نىسبەتەن قىلچە مەنپەئەت بەرمەيدىغانلىقىنى، ھىچقانداق ھوقۇق

ئۇرۇمچىگە خاداۋاك، قۇمۇلغا يولۋاس، قاراشەھەرگە زوشوپىك، يەكەنگە جۇفاڭگاك، خوتەنگە خودىكباك (نۇربەگ)، ئاقسۇغا سەيىت ئەخمەت خوجىغا ئوخشاش قورچاقلارنى خەلقنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا تىكلەپ قويغاچقا ئەمدىلا تىنچىشقا ۋە بىرلىشىشكە قاراپ ماڭغان جەمىيەت، قايتىدىن ئىككى سەپكە بۆلۈنۈپ بۇ سەپلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن، ئۆتكۈر سىياسى كۈرەش يېڭىۋاشتىن ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. دېمەك، 11 مادىلىق تېچلىق بىتىمى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلمىغان دېموكراتىك سايلام مۇشۇنداق جىددى ۋەزىيەت ۋە كەسكىن سىياسى كۈرەش ئاستىدا باشلاندى.

بىز يۇقۇرىدا كۆرسەتكەندەك، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلام گۇرۇپپىسىغا يولداش سەيپىدىن ئەزىزى مەسئۇل بولۇپ بارغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك سايلام ھەيئىتىنى تەشكىل قىلىپ ئىش باشلىدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلىمىغا جىددى ۋە كەسكىن كۈرەشلەر بىلەن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەمما، بۇ ۋىلايەتنىڭ سايلىمىدا ئىلغار، دېموكراتىك كۈچلەر ئىۇستۇنلۈكنى ئېلىپ، ھاكىم، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى ۋە ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىغىغا سايلانغانلارنىڭ 70 پىرسەنتىدىن ئارتۇقراغىنى تەشكىل قىلدى. لېكىن بۇ زىمىنى كەڭ شىنجاڭ رايونىدا قانلىق جەڭ ۋە جىددى سىياسىكۈرەشلەر ئارقىسىدا خەلق قولىغا كەلتۈرگەن ئازغىنا ھوقۇققىمۇ چىدىمىغان جياڭ جيېشى، ئەكسىيەتچى گورۇھى، ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى ئېيتقانىدەك «ئۆزىنىڭ ھاكىم مۇتلەقلىق ۋە ئىچكى ئۇرۇش قىلىشتىن ئىبارەت ئەكسىيەتچىل فاكىجىنىدا چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى، خەلقنە نىسبەتەن قىلچە مەنپەئەت بەرمەيدىغانلىقىنى، ھىچقانداق ھوقۇق

قىمۇ ئىگە قىلمايدىغانلىغىنى» بەرىنچى قەدەمدىكى ئەملىيلەشتۈرۈلۈ
ئىسپاتلاشقا باشلىدى. شۇڭا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى پىتىم
ئاساسىدىكى دېموكراتىك سايلام يۈرگۈزۈلۈش بىلەن تەڭلا،
گومىنداڭنىڭ جايلاردا تۈرۈشلۇق ھەربىي، ساقچى ئورگانلىرىنى
ئوچۇق ئاشكارا ئىشقا سېلىپ سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش
بىلەن خەلقنىڭ ئىرادىسىنى بېسىپ، سايلامنى قۇرۇق شەكىلگە
ئايلاندۇرۇۋېتىشكە جېنىنىڭ بېرىچە ئۇرۇندى. ئەكسىيەتچىلەر
ئۆز مەقسىدىگە يېتەلمىگەن جايلاردا بولسا خەلق تەرىپىدىن
سايلانغان ھاكىم ۋە كېڭەش ئەزالىرىغا ھەر خىل بەتنامىلارنى
چاپلاپ، ئۇلارنى نەزەربەنت قىلدى، قامىدى. مەسىلەن: كۇ-
چاردا سايلام ئالدىدا ئېچىلغان بىر چوڭ يىغىندا گومىنداڭ
ئەكسىيەتچىسى قورالنىق كۈچلىرى يىغىن مەيدانىنى قامال
قىلىپ بىگۇناھ خەلقنى ئوققا تۇتۇپ، بىر قىسىم كىشىلەرنى
نەق مەيداندا ئۆلتۈرۈپ كەلگۈسى بولىدىغان سايلامغا بۆز-
غۇنچىلىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا بىتىمنى ھىمايە
قىلغۇچى ئىلغار كۈچلەر بىلەن ئۇنىڭغا قارشى تۇرغۇچى
ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا تېخىمۇ كەسكىن ۋە جىددى سىياسى
كۈرەشلەر باشلىنىپ كەتتى. نەتىجىدە ئۇرۇمچى،، قەشقەر شە-
ھەرلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بېسىمى ۋە تەھدىدىگە
ئۇچرىغان ئىلغار كۈچلەر ۋە ياشلارنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەت
مەيدانىغا ئايلاندى. يېڭى سايلانغان ھاكىملارنىڭ بىر قىسمى
مەلۇم ۋاقىت خەلق تەلىۋىگە لايىق خىزمەت قىلىپ، خەلقنى ئاز-تولا
خاتىرجەم قىلالىغان بولسىمۇ، ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى
تەرىپىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇلغان ئەكسىيەتچىلىرى ئەنسلاخەلقنىڭ بېشىغا
چۈشكەن ئېغىر بالايى-ئاپەت بولدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئاتالمىش

دېموكراتىك ھاكىمىيەت سايلىمى 46 - يىل 9 - ئايدا باشلىنىپ
11 - ئايىنىڭ ئاخىرىدا ئاساسەن ئاياقلاشتى. ئەمما، يەتتە ۋىلايەت
تىكى بىر قىسىم ئىلغار ئىنقىلاۋى كۈچلەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچى-
لىرىنىڭ ھەر خىل تەھدىت ۋە بېسىمىغا ئۇچرىغانلىقتىن
ئۇرۇمچى ئارقىلىق ئۇچ ۋىلايەتكە كېتىشكە مەجبۇر بولدى.
ئۇلار ئۇچ ۋىلايەتكە بېرىپ ئىنقىلاۋىي سەپنى تېخىمۇ ئۇلا-
غايتتى ۋە كۈچەيتتى.

3

47 - يىلى 4 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆ-
كۈمىتى شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتىنى تەشكىل قىلىپ
ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسلىرىنى دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ
چىقىش ئۈچۈن شىنجاڭ بويىچە جايلاردىن سايلانغان ئۆلكىلىك
كېڭەش ئەزالىرىنى ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلمەكچى بولغان سايلام
يىغىنىغا چاقىردى. بۇ تەكلىپكە ئاساسەن جايلارنىڭ ئۆلكە-
لىك كېڭەش ئەزالىرى 4 - ئايدىن باشلاپ ئۇرۇمچىگە يىغى-
لىشقا باشلىدى. بىز قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئۆلكىلىك كېڭەش
ئەزالىغىغا سايلانغانلار: كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئوسمان
داموللام، يۈسۈپ قارى ھاجىم، ئەمەت قازى ئاخۇنۇم، سۈزۈك
ھاجىيوپ، سىدىق مۇسايوپ؛ يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىن ئابدۇ-
رىشىت ئەلەم ئاخۇنۇم، ئەمەت خۇيجاڭ، ئابدۇرىز ھاجى، تۇردى
ئابدۇرەھىم؛ يوپۇرغا ناھىيىسىدىن سوپى سەلەي، ئابدۇراخمان
قارى ھاجىم؛ يېڭىسار ناھىيىسىدىن ئىسمايىل ئىبراھىم،
روزى ئەيىيوپ؛ پەيزىۋات ناھىيىسىدىن ئابدۇكېرىم ھاشىم،

ئەسئەت يافۇپ، ئابلىز نىياز، نىغمەت ئەشرەپ؛ ئۇلۇغچات ناھىيىسىدىن مەھەممەت ھەسەن، مەھەممەت تۇرسۇن؛ تاشقۇرغان ناھىيىسىدىن سىدىق خان غوجا، قۇربان دۆلەت؛ مارالبۇيى ناھىيىسىدىن ئىسمايىل ئىبراھىم، ئابدىرېھىم لىتىپ، مۇسا سايىتلار 4 ـ ئاينىك ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر شەھرىگە يېغىلدۇق. قەشقەر ۋىلايىتىنىك شۇ ۋاقىتتىكى ۋاللىرى ئابدىكېرىم مەخسۇم، قاسىمجان قەمبىرىلەر، مېنى ئومۇمى ئىشلار باشقۇرۇش خىزمىتىگە، ئابدىراخمان روزى ھاجىنى تەمىنات ئىشىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىنلىدى. بىز 4 ـ ئاينىك ئوتتۇرىلىرىدا ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىققاندىن كېيىن ئاقسۇغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ ۋاقىتتا ئاقسۇ ۋىلايىتىگە گومىنداڭ ئارمىيىسى 65 ـ بىرىگادىسىنىڭ كوماندىرى خۇشىك ھۆكۈمرانلىق قىلىدىكەن. گەرچە ئۇ ھەربىي ئادەم بولسىمۇ، ئەمما ئۆز ۋەزىپىسىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ جەمىيەتنىڭ بارلىق ساھەلىرىگە ـــ سىياسى ـ قانۇن، پارتىيە ـ مەمۇرى، مالىيە ـ ئىقتىسات، مەدەنىي ـ مائارىپ تارماقلىرىنىڭ ھەممىسىگە تەڭ قول سېلىپ ئۇنى تىزگىنلەپ تۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئاتالمىش «ئامانلىقنى ساقلاش، غەيرى نىيەتلىك ئۇنسۇرلارنى يوقىتىش» دېگەن نامنى بېرىپ، بۇ گۇرۇپپىغا ئۆزىنىڭ مۇئاۋىنى لى زوتاڭنى باشلىق قىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە كەڭ دائىرىلىك ئىشپىيونلۇق تورىنى تەشكىللەپ ھەممە يەرگە قاپقان قۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزى پەردە ئارقىسىدا قوماندانلىق قىلىپ ئۆتكۈزگەن ساختا سايلىمى ئارقىلىق بىر مۇنچە مۇتەئەسسىپ ئەكسىيەتچى كىشىلەرنى ئاتالمىش ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزاسى قىلىپ سايلاپ بولغان ئىكەن. ئاقسۇ

دېگى بۇ ئەكسىيەتچىلەر توپى بىز ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بىزنىڭ ئارىمىزغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن ئالداش، يەنە بىر تەرەپتىن تەھدىت سېلىش قاتارلىق رەزىل ئۇسۇللارنى ئىشقا سالدى. جۈملىدىن بىزلەرنى مېھمان قىلىمىز، دېگەن چىرايلىق ناملار بىلەن بىرقانچە كۈن ئۇ باغ ـ بۇ باققا باشلاپ سەيلە قىلدۇرغان بولدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئەتراپىمىزنى قوراللىق كۈچلەر بىلەن قورشاپ ئوق ئېتىپ تەھدىت سېلىپ قورقۇتۇپ ئىرادىمىزنى بوشاتماقچى بولۇشتى، لېكىن ئاخىرى ھېچقانداق ئۈنۈمگە ئىگە بولالماي بىزنى يولغا سېلىۋېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئەمما، ئۇلار بىز ئۈچۈن چوڭ توساق ۋە قاپقانىنى ئالالمىغاچقان كۈچاردا قۇرۇپ قويۇپ، بىزنى ئاندىن ئاقسۇدىن مېڭىشقا رۇخسەت قىلغانلىغىنى كۈچارغا كەلگەندىن كېيىنكى دۇچ كەلگەن ئەھۋاللاردىن بىلىدۇق. بىز كۈچارغا يېتىپ كېلىشىمىز بىلەنلا ئۈچ ۋىلايەتتىن قېچىپ چىققان ياسىن قارى، تۇردى قارى دېگەنلەر بىزنىڭ سېپىمىزنى بۇزۇش ئۈچۈن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى ھاقارەتلەپ تۇرلۇك ـ تۆمەن تۆھمەتلەرنى چاپلاپ «خۇدا» ۋە «قۇرئان» ئۈستىدە قەسەم قىلىپ، خۇددى ئاقسۇ ئەكسىيەتچىلىرى ئاقسۇدا ئويىنىغان كومېدىيىدىن چوڭراق كومېدىيىنى ئويناندى. بىزنىڭ ئېچىمىزدىكى قىسمەن دىنى زاتلارنى روھىي جەھەتتىن تەۋرىتىپ قويدى. ئەمما بىز بۇ روھىي ھۇجۇمغا ئۇزۇل ـ كېسىل تاقابىل تۇردۇق. كۈچاردىمۇ خۇددى ئاقسۇدىكىگە ئوخشاش

«باغ سەيلىسى»، قوراللىق تەھدىت قاتارلىق ئويۇنلار بىرقانچە كۈن داۋام قىلدى.

كۈچار ئەكسىيەتچىلىرى يۇقۇرقى ئۇسۇللاردىن ئۆزى رازى بولغىنىمىز بىرەر مەنپەئەت ئالالمىغاچقا ئاخىرى ئاقسۇ كېڭەش ئەزالىرىنى بىزگە يولبويى تەسىر كۆرسىتىشكە تاپىلاپ ماشىنىغا ئارىلاش ئولتۇرغۇزۇپ ماڭغۇزۇش ئويۇنىنى ئويناندى. شۇندىن كېيىن ماڭغان يولىمىز، چۈشكەن ئۆتەڭلىرىمىزمۇ كەسكىن ۋە چىددى كۆرەش مەيدانىغا ئايلاندى، ھەتتا ئۇلارنىڭ خېلى كۆپچىلىگىنىڭ يان قورالىمىزغا يار بىدى. ئەھۋالنىڭ شۇنداق ئېغىر، جىددىلىگىگە قارىماي، بىزمۇ ئۆز پائالىيىتىمىز ۋە تەسىرىمىزنى داۋاملىق كۈچەيتكەن ھالدا ئۇلار بىلەن تىغمۇ-تىغ كۆرەش قىلىپ قارا شاھەرگە يېتىپ كەلدۇق. قارا شاھەردىكى ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرى ۋە ئۇ يەرنىڭ ۋالىسى زوشۇپىڭ بىز كېلىشتىن بۇرۇنلا يۇقۇرى خەلق سودىنىڭ رەئىسى ناسىر دامۇللا باشچىلىغىدىكى ئەكسىيەتچىلەر توپىنى تەربىيىلەپ، بىزگە قارشى تەپىيارلاپ قويغان ئىكەن. بىز قارا شاھەرگە يېتىپ كېلىشىمىز بىلەن بۇ ئەكسىيەتچى توپ ئاقسۇ ئەكسىيەتچى كۈچىگە قوشۇلۇپ بىزگە تېخىمۇ چىددى روھىي ھۇجۇم قوزغىدى. ئاقسۇنىڭ ئەكسىيەتچى كېڭەش ئەزالىرى بىلەن قارا شاھەرنىڭ قارا كۈچلىرى بىرلىشىپ دىنى مۇتەئەسسىپلىكنى بايراق قىلغان ھالدا ئىچىمىزدىكى ئاخۇنلىرىمىز ۋە مۇتەئەسسىپ زاتلىرىمىزنى بىزدىن تارتىۋالماقچى بولدى. دەسسەك قارا شاھەرمۇ بىز ئۈچۈن خۇددى ئاقسۇ، كۈچارغا ئوخشاش قاپقان قويۇلغان ئۆچەنچى چوڭ ئۆتكەل بولدى. قارا شاھەردە ناسىر

دامۇللا دېگەن يالىڭاچ ھالدا ئوتتۇرىغا چىقىپ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قارىلاپ تەشۋىقات ئېلىپ بارغاچقا، ئاقسۇ، كۇچارلاردا قىسمەن تەۋرىنىپ قالغان دىنى زات ۋە مۇتەۋەرلىرىمىزنى خېلىلا ئىكىللەندۇرۇپ قويدى. نەتىجىدە ئەھۋالىمىز تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتى. ئارىمىزدىكى كۆرەش تېخىمۇ كەسكىن تۈس ئالدى. ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىش ئۈچۈن ئالدىمىزدا يەنە بىر نەچچە كۈنلۈك يول بار ئىدى (ئۇ ۋاقىتتا يول-قاتناش ناچار بولغاچقا ماشىنىمۇ ناھايىتى ئاستا ماڭاتتى). بۇ يولىلارنى بىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خالىشىچە بولغاندا ئاقسۇ ۋە قارا شاھەرنىڭ ئەكسىيەتچى كېڭەش ئەزالىرى بىلەن بىللە بېسىشىمىز لازىم ئىدى ۋە مۇنداق ۋەزىيەت ئۇلار ئۈچۈن ئەلۋەتتە پايدىلىق بولاتتى.

بىز سېپىمىزنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، ئۇلاردىن ئايرىلىپ، مېڭىشنى قارار قىلدۇق. يول ئۈستىدە ۋە چۈشكەن جايلىرىمىزدا بىز ئاقسۇ، قاراشاھەر ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئارىمىزنى بۆزۈش ئۈچۈن قىلغان قۇۋۇلۇق-شۇملۇقلىرى، ھىلە-نەيرەڭلىرى، ئەكسىيەتچى تەشۋىقاتلىرى، دىنى جەھەتتە مۇناپىقلارچە قىلغان قەسەملىرىنى پاش قىلىپ ئۆز ئارا ئىتتىپاقلىمىزنى چىڭىتىپ ئۇلارنىڭ سۇيىقەستلىرىنى تار-مار قىلدۇق. بىزنىڭ بۇ چارە-تەدبىرىمىزنىڭ ئۇنۇمى خېلى چوڭ بولدى.

بىز ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ، ئۇدۇل ئەخمەتجان قاسىمى تۇرغان نەنخۇايۇەنگە (ھازىرقى مائارىپ نازارىتىنىڭ ئورنى) بېرىپ، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن خوشال ھالدا

كۆرۈشتۇق. بۇ كىشى بىزنى قىزغىن كۈتىۋېلىپ، ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، جىلانوپتى قوشۇپ ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى تۇرغان شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ قىزىل بىناسىغا ئەۋەتتى. بۇ يەردە بىزنى يولداش سەيپۇللايوپ باشلىق ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى قىزغىن كۈتىۋالدى. شۇندىن كېيىن بىز بارلىق پائالىيەتلىرىمىزنى ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە، بىر نىيەت - بىر مەقسەتتە ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇق. يۇقۇرىدا ئېيتقاندەك بىزنىڭ بۇ سەپىرىمىزنىڭ پۈتۈن جەريانى دۇشمەنگە قارشى ئۈتكۈر سىياسى كۈرەش بىلەن تولغان سەپەر بولدى.

4

بىز يۇقۇرىدا بايان قىلغان ئاقسۇ، كۇچار، قارا‌شەھەر قاتارلىق جايلار بىز ئۈچۈن ئۆتكۈنچى خاراكتىرلىق سىياسىي‌جەڭ مەيدانى بولغان بولسا، ئەمدى ئالدىمىزدىكى ئۇرۇمچى ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ ئۆتكەل ۋە تېخىمۇ كەسكىن سىياسى جەڭ مەيدانى ئىدى. بۇ مەيداندىكى كۈرەشتە بىزنىڭ ئاساسى مەقسىتىمىز ۋە نىشانىمىز شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى سايلاپ، ئۇنىڭ تەشكىلى ئاپپاراتىنى قۇرۇپ چىقىشتىن كېيىن، خەلق ئىشەنگەن ۋە خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنى ۋە ئۇنىڭ ئەزالىرىنى دېموكراتىك ئۇسۇل بىلەن سايلاپ چىقىش بولغاچقا، بىز ئۈچۈن مەقسەت ئېنىق، نىشان ئايدىڭ ئىدى. ئەمما بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن

شۇ ۋاقىتتىكى ئۇرۇمچى شارائىتىدا، بىزنىڭ قەتئى ئىرادىگە كېلىپ، جىش - ئىرناقلىرىغىچە قورالانغان دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇشىمىز، رەقىپلىرىمىز بىلەن تېخمۇ - تېخ ئېلىشىپ، قەتئى كۈرەش قىلىش ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدىنى ئاقلاش ۋە ئەملگە ئاشۇرۇشىمىز لازىم ئىدى. لېكىن جەمئىيەتنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى بىز ئۈچۈن پايدىسىز ھەر خىل كەسكىن كۈرەشلەر بىلەن تولۇپ - تاشقاچقا يۇقۇرىدىكى ئۇمىتنى ئاسانلىقچە قولغا كەلتۈرگىلى بولمايتتى، چۈنكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللىگەن ۋىلايەتلەرنىڭ كېڭەش ئەزالىرىنى گومىنداڭچىلار توخسۇنغىچە ئالدىغا چىقىپ كۈتىۋېلىپ، ئۇلارنى شەھەر ئىچىدىكى ئەڭ ئالى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى، راھەت - پاراغەت تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشكە جەلپ قىلىپ، پۈل ۋە مەنسەپ بىلەن سېتىۋېلىپ بىزگە قارشى قويدى. دېمەك ئۇرۇمچىنىڭ سىياسى ھاۋاسى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، گەرچە كۈندۈزلىرى ھېچ ئىش بولمىغاندەك تىنچ كۆرۈنسىمۇ، كېچىلىرى شەھەر ئىچى ۋە شەھەر سىرتىدا تولىمۇ ئەنسىزلىك — خاتىرجەمسىزلىكلەر يۈز بېرىپ، ھەر خىل ۋەقەلەر بولۇپ تۇراتتى. بىزنىڭمۇ ئۇرۇمچىنىڭ مۇشۇنداق مۇرەككەپ شارائىتىغا ماسلىشىپ ئۆز پائالىيىتىمىزنى باشلىشىمىزغا توغرا كەلدى.

بىز ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىنىڭ سىياسى ھاۋاسىنى ئاستا - ئاستا چۈشەندۇق، ئۇرۇمچىمۇ مەيدانىدا مۇستەھكەم تۇرالمىغان، تەۋرىنىپ قالغان كىشىلەرنى پۈلغا، مەنسەپكە، راھەت - پاراغەتكە قىزىقتۇرۇپ، ئۆزىگە تارتىپ ئىنقىلابقا - خەلقە قارشى ئىشقا سالىدىغان بىر ئوچاققا ئايلىنىپ

مۇقالغان ئىكەن. بۇنداق رەزىل ئويۇنلارنى ئويناشتا گومىنداڭ سابىق ئۆلۈكىلىك ھۆكۈمەت خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى ۋاڭ زىڭشەن قاتارلىقلار، بىرسى ئەمەل تامغىسىنى كۆرسەتسە، يەنە بىرسى تاغارلاپ پۇللارنى تەڭلەپ ئىرادىسىزكىشىلەرنى سېتىۋېلىش ئىشلىرى بىلەن بىۋاستە شۇغۇللىنىدىكەن. بۇنداق ئەھۋال بىزنىڭ ئىچىمىزگىمۇ مەلۇم تەسىرنى كۆرسىتىپ ئىچىمىزدىكى بەزى ئىرادىسىز كىشىلەرنى تەۋرىتىپمۇ قويغان ئىدى. بۇنداق ئىشلاردا مەلۇم بولغان ئەڭ چوڭ ۋە ئاشكارا بىر ئىش، ئەيسا بەگنىڭ «سەنمەن جۇيىچىلار ياشىلار ئىتتىپاقى» نامىدا چاقىرغان چوڭ - تەنتەنىلىك بىر زىياپىتىدە ئاشكارا بولدى. بۇ زىياپەت پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئۆلكىلىك كېڭىشى ئەزالىرىنى كۆتىۋېلىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، زىياپەتنىڭ ساھىبخانى بولغان ئەيسا ئالىپتېكىن ئىدى. بۇ ئادەم زىياپەتتە زىياپەت قاتناشچىلىرىنى ئۆزىگە تارتىش مەقسىدىدە تەشۋىقات خاراكتېرلىق سۆز قىلدى. مېھمانلارمۇ داستىخان ئۈستىدە ئارىلاش ئولتۇرغاچقا ئۆز ئارا بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش ئويۇنلىرىنىمۇ ئوينىدى. زىياپەت ئاخىرىدا ئەيسا بەگ بىز تەرەپتىكى كېڭەش ئەزالىرىدىن بىرقانچە كىشىنى مەخسۇس ئۆيگە باشلاپ كىرىپ سۆھبەتلەشتى. سۆھبەتتە ئاۋال ئەيسا بەگ سۆز ئېلىپ سوۋېت ھۆكۈمىتىنى تىللاش، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى قارىلاش ئارقىلىق بىزنى ئۆزىگە تارتماقچى بولدى. كېيىنىرەك بەزى كىشىلىرىمىزگە خىلى كۆپ مىقدارىدا پۇل بېرىشنى ۋەدە قىلىپ ئۆزىگە تارتىش ئارقىلىق ئارىمىزنى بۇزۇشقا، بۆلۈۋېتىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، بىزنىڭ كىشىلىرىمىز بۆلۈنۈشكە بۇنداق سۆيىمەستىگە ئالدانماي ئەھۋالنى بىزگە مەلۇم قىلىپ تۇردى.

ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلمىشتىكى مەقسىدى، بىزنىڭ ئادەملىرىمىزنى ئۆزىگە كۆپرەك قارىتىۋېلىپ، كەلگۈسىدىكى ھۆكۈمەت سايلىمىدا ئۇستۇنلۇككە ئىگە ئاۋاز سانىنى كۆپەيتىۋېلىش ئىدى. لېكىن خەلق تەرىپىدىن، توغرا مەيدانىدا تۇرغان چىلار ھىلىمۇ كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ دېپىغا ئۇسۇل ئويناپىدىغانلار بولمىغاچقا سايلامدا غەلىبە قىلالماسلىققا كۆزى يېتىپ ئىككىنچى بىر يول، سايلام ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈش، ھەر خىل چاتاق چىقىرىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ بىزنىڭ ئارىمىزدىكى بۇنداق جىددى كۈرەش ۋە ئېلىشىش يېرىم ئايچە داۋام قىلغاندىن كېيىن، گېنېرال جاڭجۇڭ ئەپەندى ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ غەربىي بىناسىغا ھەممە ۋىلايەتلەردىن كەلگەن كېڭەش ئەزالىرىنى چاقىرىپ گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مەسئۇت سەبىرىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە رەئىس قىلىپ بېكىتكەنلىگى توغرىسىدىكى قارارىنى ئېلان قىلدى. شۇنىدىن كېيىنلا يەغىن تالاش - تارتىش ۋە جىددى سىياسى كۈرەش مەيدانىغا ئايلىنىپ ھەممىزگە (ئىلغارلارغا) ۋاكالىتەن قەشقەر كېڭەش ئەزاسى ئابدۇرىشىت ئەلەم ئاخۇنۇم سەللىسىنى قولىغا ئېلىپ شىرەگە ئۇرۇپ تۇرۇپ قارشىلىق كۆرسىتىپ نارازىلىق بىلدۈردى.

دەمەك، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 بېشىم ئاساسىدا قۇرۇلغان بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىك ئاپپاراتىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ مەسئۇت سەبىرىنى بىرتەرەپلىمە ھالدا قورچاق رەئىسلىككە تەيىنلەپ قويۇشى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قاتتىق غەزەپلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن جايلاردا مەسـ

ئۇتنىڭ قورچاق رەسىملىگەندىكى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتكە قارشى خەلق نامايىشلىرى ئارقىمۇ-ئارقا قوزغىلىپ، سىياسى ۋەزىيەت تېخىمۇ جىددىلىشىشكە باشلىدى. شۇندىن كېيىن ۋەزىيەت بارغانچە كەسكىنلەشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئىنقىلاۋىي خەلقچىل كۈچلەرنى ئۆچرىتاندا ئۇرۇپ كېتىدىغان، تۇتۇپ كېتىدىغان ھەتتا يۇشۇرۇن ئۇلتۇردۇپتىدىغان ئەھۋاللار تېخىمۇ ئەۋج ئالدى. بۇ ئەھۋال گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى يېرىم يولدا تۇنجۇقتۇرىۋېتىش ئۈچۈنلا يالغان تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ 11 يىتمىگە ئىمزا قويۇش ھىلە-نەيرەڭىنى ئويىنىغانلىقىنىڭ سىرىنى تېخىمۇ ئېچىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تېرورلىغى ئاشكارا باشلىنىپ، كېڭەش ئەزالىرىمىزنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىش قېيىنلاشقانلىغى ئۈچۈن، مەسلىھەتلىشىپ 47-يىلى 7-ئاينىڭ 7-كۈنى ئايرۇپلان بىلەن غۇلجىغا كەتتۇق. شۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچىدە قالغان مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەر ۋە ئۈچ ۋىلايەتتىن بارغان كادىرلارمۇ بىزدىن كېيىن ئۇزاققا قالماي ئارقىمۇ-ئارقا ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا قايتىپ كەلدى.

5

بىزلەر ئىلىغا يېتىپ بېرىشىمىز بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى ۋە خەلقى بىزنى چەكسىز قىزغىنلىق بىلەن كۈتىۋالدى. بىز ئىلىغا كېلىشىمىز بىلەنلا كېڭەش ئەزالىرى نامىدىن 7 ۋىلايەت خەلقىگە قارىتىپ مۇراجەتنامە

ئېلان قىلىدۇق. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى بىزنىڭ ئەھۋالىمىزغا قاراپ ھەر خىل تارماقلارغا خىزمەت كە ئورۇنلاشتۇردى. ئەڭ مۇھىمى، بىز ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە غەمخورلىغىدا «7 ۋىلايەت خەلقچىللار بىرلەشمىسى» نى تەشكىل قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كونتىرول لىغىدىكى 7 ۋىلايەتتىن غۇلجىغا ئۆتكەن ئىلغار ئىنقىلاۋىي ياشلار ۋە مەرھۇم ئابدۇراخمان مۇھتى باشچىلىغىدىكى تۇرپان قوزغىلىڭىدا دۈشمەن مۇھاسىرىسىنى ياتۇرلۇق بىلەن بۆسۈپ ئۆتۈپ غۇلجىغا يېتىپ كەلگەن ئىنقىلاۋى پارتىزانلارنى كۆتۈۋېلىپ، ئۇلار بىلەن بىللە، ئىنقىلاپ سەپىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇق. ۋە ھەممىمىز ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەسمى ئىشتاتلىق كادىرلىرى قاتارىغا قوشۇلدۇق، ئۇلكىمىز شىنجاڭغا ئۇلۇغ جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىگىدىكى خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ پارلاق تاڭ نۇرى يېتىپ كېلىپ شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىن، سەيپۇللايوپ، ئىمىنوپ، مەمتىمىن خەلپەت ھاجىيوپ، سىدىق ھوسايوپ قاتارلىق يولداشلارنىڭ يېتەكچىلىگىدە ھەربىي ۋە مەمۇرى تەشۋىقات ئۇمىگى تەشكىل قىلىپ مۇزداۋان ئارقىلىق ئاقسۇغا چۈشۈپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ئۈچرىشىپ ئازاتلىق تەنتەنىسى قىلدۇق. شۇندىن كېيىن، ئۇلار پارتىيىنى، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىنى، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئىسىل خىسلەت-پەزىلەتلىرىنى جەنۇبتىكى ھەممە ۋىلايەتلەرگە كەڭ تەشۋىق قىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرى، سىياسى، مالىيە،

مائارىپ ئورگانلىرىنى قۇرۇپ چىقىشتەك مۇھىم ئىشلارنى قىلدى. بۇ ئورۇنلارغا خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە ئادەم كىشىلەرنى بېكىتىپ، ئەكسىيەتچىلەر قولىدىكى ھوقۇقنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ ئېلىپ خەلق خىزمەتچىلىرىنىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈپ، خەلقنى ئەركىن نەپەس ئېلىشقا مۇيەسسەر قىلدى.

قالغان بىر قىسىم كېڭەش ئەزالىرى ئۇچ ۋىلايەت مەمۇرى، ھەربىي كادىرلىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ بۇ يەردىكى چوڭ تەنتەنىنىڭ ئىشتىراكچىسى بولۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇقەددەس بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىغىنى شىنجاڭنىڭ مەركىزىي شەھرى ئۇرۇمچىگە قادىشقا شەرەپ بىلەن قاتناشتى.

تېچلىق بىتىم مەزگىلىدىن ئازاتلىق ھارپىسىغىچە خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار

جاپپار ئەھمەت

1946 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى بىرلەشمە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. بىتىم بويىچە گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنى ۋە مىللىي ئارمىيىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى؛ تۇرمىدىكى بارلىق سىياسى مەھبۇسلار ئازات قىلىندى؛ گومىنداڭ دائىرىلىرى خەلقنىڭ دېموكراتىك ھوقۇقلىرىنى — سۆز - مەتبۇئات ئەركىنلىگى، تەشكىلاتلارغا ئويۇشۇش، يىغىن ئۆتكۈزۈش، نامايىش قىلىش، ئولتۇراقلىشىش ۋە كۆچۈش ھوقۇقلىرىنى — ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى، قورالسىز كۈچ ئارقىلىق ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىن ئازات قىلغاندىن كېيىن، سىياسى جەھەتتە قازانغان يەنە بىر چوڭ غەلبە ئىدى. غەلبە خەۋىرى

تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا تېزلىكتە تارقىلىپ، خەلقنە زور ئىلھام ۋە ئىشەنچ بېغىشلىدى. خۇددى كەلكۈن سۇ ھەممە جاينى قاپلىغاندەك، خەلقنىڭ گومىنداڭغا قارشى غەزەپ ـ نەپرىتى، ئازاتلىق ۋە ئەركىنلىك يولىدىكى ئىنتىلىشلىرى بارغانسېرى يۇقۇرى ئۆرلەپ، ئىنقىلابنىڭ ئوت ـ يالقۇنى ھەممە جاينى قاپلىدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ئاچقان يول ۋە ئۇنىڭ تەجرىبىلىرى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىغە ئۈيۇشقان كۈچ-نىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىگىنى تونۇتقان ئىدى. شۇڭا بىتىمدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار ۋە قارشىلىق كۆرسىتىش گۇرۇپپىلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. جۈملىدىن، ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ غەلىبىسىدىن ئىلھاملانغان خوتەن ياشلىرىمۇ «ئىنقىلابچى ياشلار تەشكىلاتى»نى قۇرۇپ، ئۇيغانغان كۈچلەرنىڭ بېكى ئىتتىپاقلىغىنى ئامايەن قىلدى.

تېچلىق بىتىمنىڭ بىر مادداسىدا: «شىنجاڭ خەلقىغە ئۆزى ئىشەنگەن يەرلىك زاتلاردىن مەمۇرى ئەمەلدارلارنى سايلاش ھوقۇقى بېرىلىدۇ، ناھىيىلەردە كېڭەش ھەيئەتلىرىنى خەلق بىۋاستە سايلاپ چىقىدۇ، كېڭەش ھەيئىتى ھاكىملارنى سايلاپ چىقىدۇ»دەپ بەلگىلەنگەن ئىدى. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، شۇ يىلى كۈزدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئومۇمىي سايلام باشلىنىپ كەتتى. سايلامدا گومىنداڭ ئەگەسىلىرى دائىرىلىرى بارلىق چارە ـ ئامالىلار بىلەن ئۆزىنىڭ كونا ئەمەلدارلىرىنىڭ ئورۇن ۋە ھوقۇقىنى ساقلاپ قېلىشقا، ھېچ بولمىغاندا ئۆز يالاقچىلىرىنى، يەرلىك مۇتەئەسسىپ

كۈچلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىرىشقا تىرىشاتتى: ئۇيغانغان خەلق ئاممىسى بولسا گومىنداڭنىڭ زالىم، قانخور، پاراخور، خىيانەتچى ئەمەلدارلىرىنى ۋە گومىنداڭنىڭ پەرەس ئۇنسۇرلارنى مەنسەپتىن قالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئادىل، خەلقپەرۋەر، ۋىجدانلىق كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىرىشقا تىرىشاتتى. شۇڭا بۇ قېتىمقى سايلام ئەمىلىيەتتە ئىنقىلاۋىي كۈچلەر بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى بىر مەيدان چوڭ سىياسى كۈرەش ئىدى.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ سايلام خىزمىتى 1946 ـ يىلى 11 ـ ئايدا باشلانىدى. خوتەننىڭ سايلام ئىشلىرىغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا (شۇ ۋاقىتتا تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى ئىدى، كېيىن ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت مائارىف رەئىسى بولغان، ئازاتلىق ھارپىسىدا چەتئەلگە چىقىپ كەتكەن)ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئىمىن مەخسۇم باشچىلىغىدا بىر قانچە كىشىلەر كەلگەن ئىدى. سايلامنىڭ بېشىدىلا «ئىنقىلابچى ياشلار تەشكىلاتى» گومىنداڭغا قارشى كۈچلەرنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ تەشكىلاتنىڭ پائالىيىتىنى شۇ چاغدىكى ئاممىۋىي تەشكىلاتلاردىن ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، سودا ـ سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى، «خوتەن گېزىتى» ئىدارىسى، دىخانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىدارىسى، دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋى، چايخانا، مەكتەپ قاتارلىق ئاممىۋىي تەشكىلات ۋە مەدەنىي ـ مائارىپ ئورۇنلىرىنىڭ ئاساسىي مەسئۇللىرى ۋە مۇتلەق كۆپچىلىك ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ھەم شەھەر ئاھالىسى قوللايتتى. ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ھەر قايسى ناھىيىلەردە گۇرۇپپىلىرى بولىمىغۇ، لې-

كىن بۇ تەشكىلات ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى ئىلغار ياشلار ۋە دېموكراتىك ئىدىيىدىكى كىشىلەر بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىدى. سايلام مەزگىلىدە ياشلار تەشكىلاتى كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ھەر ساھە خەلقلىرىنى ئويغىتىپ ۋە ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ، سايلام غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئۆزىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى قىلغان ئىدى. شۇڭا سايلامنىڭ بېشىدىلا خوتەن، قاراقاش، لوپ، كىرىيە قاتارلىق ناھىيىلەردە ئىلغار كۆچلەر ئۇستۇنلۇك قازىنىپ، سايلامغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان «سايلام ھەيئىتى» ئىچىدە ئاساسىي سالماقنى ئىگەللىدى. خوتەن ناھىيىسىدىكى سايلام تەييارلىق ھەيئىتى قارمىغىدا قۇرۇلغان سايلام تەشۋىقات گۇرۇپپىسىدىكى 160 نەچچە كىشى ئىچىدە ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى ئاساسىي گەۋدە بولغاندىن تاشقىرى، شېڭ شىسەي ۋاقتىدا شىنجاڭ داراللۇنۇنى، ئۇرۇمچى داراللۇئەللىمىن، مەدەنىيەت كادىرلىرى كۇرسى قاتارلىق مەكتەپلەردە ئوقۇغان، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان، ئەينى ۋاقىتتا چېن تەنچۇ، ماۋزېمىن قاتارلىق كوممۇنىستلىك پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىسىدە ئىلغار ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان زىيالىلار كۆپچىلىكنى ئىگەللەيتتى، «سايلام خەۋەرلىرى» گېزىتىنى مەن ۋە زۇنۇن رۇستەم بىرلىكتە ئىشلەيتتۇق.

سايلام تەشۋىقات گۇرۇپپىسى بارغانلا يېرىدە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسىنى ئاممىغا يەتكۈزدى. تېچلىق بىتىمىنى تەشۋىق قىلدى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خەلق ئۇستىدىكى زۇلمىنى، بەگ ـ بوجاكلارنىڭ زوراۋانلىغىنى دادىل پاش قىلدى. خەلقنى بۇ قېتىمقى سايلامدا يەنە

زۇلۇم ـ كۆلپەتكە ئۇچراپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۆزى ئىشىنىدىغان ياخشى كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا سايلاشقا چاقىردى. سايلام تەشۋىقاتى مەزگىلىدە شەھەردىن يېزىغا قەدەر كەڭ ئەمگەكچى خەلق زور كۆلەمدە كۆتىرىلىپ گومىنداڭغا قارشى نارازىلىق ئاۋازلىرى تېخىمۇ ياڭرىدى. پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ كۆچ سېلىشتۇرمىسىدا ئىلغار، دېموكراتىك كۆچلەر ئۇستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ، گومىنداڭنىڭ مەمۇرى ئورۇنلىرى ۋە ئەمەلدارلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. سايلام رەسمى باشلانغاندا خوتەن ناھىيىسىنىڭ سايلام نەتىجىسى گومىنداڭچىلارنى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى. چۈنكى بۇ ناھىيىدە يېزىلاردىن سايلانغان360 نەپەر ۋەكىل ئىچىدە ئىلغار كۆچلەر ⅔ قىسمىدىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلغان بولسا، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ سايلىمىدا 25 نەپەر كېڭەش ئەزاسى ئىچىدە ئىلغار كۆچلەر 21 ئورۇننى ئىگەللەپ، خوتەندىكى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ يېتەكچىسى ئابدۇقادىر ھەسەن (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەسلىھەتچىلىرىدىن كومىتېتى ئەزاسى) ناھىيىنىڭ ھاكىملىغىغا سايلانغان ئىدى.

سايلامدا ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇپ بولۇش ئالدىدا تۇرغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەربىي ۋە ساقچى ژاندارمىلىرىنى، كونا ئەمەلدارلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۇزلىرى ئىگەللەپ تۇرغان ھوقۇقنى تايىنىپ، خەلققە قارشى يېڭى زوراۋانلىق باشلىدى. ئۇلار خوتەن ناھىيىسىنىڭ سايلىمىدا پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولغاچتا، «يۇقۇرىدىن تەستىق كەلمىدى» دېگەننى بانا قىلىپ، يېڭى سايلانغان ھاكىمغا تامغىنى ئۇتكۈزۈپ بېرىشنى رەت قىلدى. قاراقاش ناھىيىسىدە بىر توپ ئىشپىيون

لار ۋە لۇكچەكلەرنى قوزغاپ، ئابدىخالىق ساقى، نەسىردىن سىدىق، مەمتىمىن توختى قاتارلىق ياشلارنى ئۇرۇپ جاراھەتلەندۈردى ۋە قانۇنسىز ھالدا قولغا ئالدى. كىرىيە ناھىيىسىدە ئىمىن تۇرسۇننى «ياقا يۇرتلۇق» دەپ چەتكە قاقتى. ھەر قايسى ناھىيىلەردە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، قوراللىق تەھدىت سالدى، ئىرادىلىك كىشىلەرنى باستۇردى، ئىرادىسىز كىشىلەرنى سېتىۋالدى، بۇ ئارقىلىق سايلامغا زور دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، خەلقنىڭ ئۆزى خالىغان كىشىلەرنى سايلىۋېلىشىغا يول قويمىدى. شۇڭا خوتەننىڭ سايلام مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن شۇ مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلام خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا كەلگەن سەيپىدىن ئەزىزى، يەكەن ۋىلايىتىگە كەلگەن بۇرھان شەھىدى 12 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى خوتەنگە كەلدى. گومىنداڭچىلار قارىقاشتا قولغا ئېلىنغان ياشلارنى تۇرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولدى. خوتەن ناھىيىسىنىڭ سايلىمىنى ئېتىراپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ تامغىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە ماقۇل بولدى. ئەمما سايلامغا نازارەت قىلىشقا كەلگەنلەر خوتەندىن قايتقان كۈنىنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپلا تېخىمۇ غالجىرلىشىپ ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن كىشىلىرىنى بىر - بىرلەپ قولغا ئېلىش ئۈچۈن پىلان تۈزۈشكە كىرىشتى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان «ياشلار تەشكىلاتى» ئىمىن ئىسلام (خوتەن دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى)، ئابدىخالىق ساقى، يۈسۈپ سەئىدى (شۇ چاغدىكى خوتەن گېزىت ئىدارىسىنىڭ باش مۇھەررىرى) قاتارلىق كىشىلەرنى قوغداپ قېلىش يۈزىسىدىن ئۇرۇمچى ۋە قەشقەرگە يولغا سېلىۋەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي خوتەن ھاكىمى ئابدىقادىر

ھەسەن قولغا ئېلىندى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا گومىنداڭنىڭ خوتەندە تۇرۇشلۇق 8 - پولكى شەھەر ئىچىدە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، شەھەر ۋە يېزا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى چەكلىدى. نامازشامدىن كېيىن ئۆيدىن سىرتقا چىقىشنى مەنئى قىلدى. قارىقاش ناھىيىسىدە قانۇنسىز «تەكشۈرۈش پونكىتى» قۇرۇپ خوتەن ۋىلايىتىنىڭ باشقا ۋىلايەتلەر بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. سىرتتىن خوتەنگە كەلگەن ياكى خوتەندىن سىرتقا چىقماقچى بولغانلارنى قارىقاش ناھىيىسىدە تۇتۇۋېلىپ مال - مۈلكىنى بۇلىدى، بەزىلىرىنى ئۈرۈپ جاراھەتلەندۈردى ياكى قولغا ئالدى. جۈملىدىن سايلام ۋاقتىدا تەشۋىقات ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتناشقان پىشقەدەم ئارتىست ۋە ئوقۇتقۇچى ئەمەت ئۆمەر (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق دىراما تىياتىرىدا) قەشقەرغە تۇققان يوقلاشقا ماڭغاندا قارىقاشتا تۇتۇۋېلىپ قاتتىق ئۈردى ۋە مال - مۈلكىنى بۇلىۋالدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يەنە خەلقنىڭ دىنى ھېسسىياتىدىن پايدىلىنىپ، «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى كوممۇنىستلار قوزغىغان، ئۇلار غەلىبە قىلسا دىنىنى يوقىتىدۇ، مىچىتلەرنى چاقىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقىتىپ، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنىڭ ئىتتىپاقلىغىغا بۆلگۈنچىلىك سالدى. كىمكى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ھىمايە قىلغان، سايلامدا خەلق تەرىپىدە تۇرغان بولسا، ئۇنى «كوممۇنىست»، «قىزىل پاچاق»، «دەھرى» دەپ ئاتىدى. شۇ قېتىمقى سايلام تەشۋىقاتىدا ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئالدىنقى قاتاردا تۇرغانلىغى ئۈچۈن، ئۇلارنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوغۇپ باش ئەگدۈرۈش مەقسىدىدە «يۇقۇرىدىن پۇل كەلمىدى»

دىگەن بانا بىلەن (ئۇ چاغدا ھەر دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ ماۋاش سوممىسى بىۋاستە ئۆرۈمچىدىن ئەۋەتىلەتتى) بىر قانچە ئايغىچە ماۋاش تارقىتىشنى توختىتىپ قويدى.

مۇنداق ئەھۋالدا «ئىنقىلاپچى ياشلار تەشكىلاتى» ئۆرۈمچىگە مەخپى ئادەم ئەۋەتىش ئارقىلىق گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ زوراۋانلىغىنى شىكايەت قىلغاندىن تاشقىرى، ھەر ساھەدىكىلەرنىى ھەركەتلەندۈرۈپ، نارازىلىق ئەرزلىرىنى يازدۇرۇپ ئۆرۈمچىگە ئەۋەتتى.

1947 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭ جۈجۇڭ، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق كىشىلەر خوتەنگە كەلدى.

ئۆرۈمچىدىن كەلگەن بۇ كىشىلەر بىلەن، بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ ئۆچرىشىشىنى چەكلەش ئۈچۈن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى «قوغداش» نامى بىلەن ھەربىي ۋە ساقچى ئىشپىيونلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئەخمەتجان قاسىمى ئورۇنلاشقان ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئەتراپىنى قاتتىق كونترول قىلدى. كىچىكىنە ئىلچى بازىرى (خوتەن شەھەر رايونى) ئىككى چوڭ بۆلەككە بۆلۈندى. گۈلباغنى مەركەز قىلغان ھالدا يېڭىشەھەر رايونى گومىنداڭچىلارنىڭ كونترولىغىدا بولۇپ، قورچاق 8 - پولك سىپىل ئۇستىگە ئەسكەر چەمبىرىپ، پىلىموت، توپ، زەمبىرەكلەرنى تىكلەپ ھەيۋە قىلسا، پۇقراچە كىيىنگەن ئەسكەر ۋە ساقچى ژاندارمىلىرى بىر توپ لۇكچەكلەرنى ئارقىسىغا سېلىپ، خالىغانچە زورلۇق قىلدى؛

كونىشەھەر رايونى ۋە قەزىق دەرۋازىسى ئىلغار كۆچىلەرنىڭ كونترولىغىدا بولۇپ، شەھەر كوچىسى يېزىدىن كىرگەن دېخانلار بىلەن تولغان ئىدى. «ياشىسۇن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى!»، «گومىنداڭنىڭ زوراۋانلىغىغا قارشى تۇرايلى!» دىگەن شوئار سادالىرى ھەر تەرەپتە ياڭرايتتى. شۇ كۈنلەردە خوتەننىڭ قورچاق ۋالىسى نۇربەگ (خودېكباش) مۇئاۋىن ۋالىسى ئەخمەتتوختى ئەلەم، خوتەن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى روزى مەمەت بەگ (نەن شۇسەن)، ئۇيغۇر ئۇيۇشما مۇئاۋىن رەئىسى تۇرسۇننىياز ھاجىلار خاتەم ھاجى، قازىبەگ، ئىمىن بەگ، ئوبۇلقاسىم بەگ، زىكرۇللا بەگ قاتارلىقلارنىى ئىشقا سېلىپ، ئۇلار ئارقىلىق يېزىلاردىن پىچاق، چوماق بىلەن قوراللانغان ئادەملەرنىى كۆپلەپ كەلتۈرۈپ، ئىلغار ياشلارنىى ۋە ۋىجدانلىق كىشىلەرنىى تۇتۇش، ئۇرۇپ - سوقۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلقنىڭ قانۇنىي ھوقۇقىنى زوراۋانلىق كۈچ ئارقىلىق ئايال - ئاستى قىلماقچى بولدى. لېكىن خەلق كۆچلىرىمۇ بوش كەلمىدى. ئۇلار ئەخمەتجان قاسىمغا ئەرز - دات قىلىشقا ماڭغاندا، بىر تۈركۈم لۇكچەكلەر يولنى توسۇۋالغانلىقتىن، جىددى توقۇنۇش يۈز بەردى. خەلق توپىي ئەخمەتتوختى ئەلەمنىڭ سەللىسىنى تارتىۋېلىپ، چوڭ پومپىشنىڭ خاتەم ھاجىنى ئۇرۇپ خېمىر قىلىۋەتتى، بەگلەر تەشكىللىگەن لۇكچەكلەر شايكىسىنىى سۇر - توقاي قىلىۋەتتى.

ئەنە شۇنداق جىددى بىر پەيتتە، ئەخمەتجان قاسىمى ئەكسىيەتچى كۆچلەرنىڭ ھەيۋىسىگە پىسەنت قىلماي، ئۇلارنىڭ سۆيىقەست قىلىشىدىن قورقماي، كونىشەھەر رايونىغا بېرىپ ئامما بىلەن بىۋاستە يۈز كۆرۈشتىى. بىر مۇنچە ئائىلىلەرنى

زىيارەت قىلدى. شەھەردىن 8 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى پىلە-
ئۈزمىچىلىك كارخانىسىغا چىقىپ ئىشچىلارنى يوقلىدى.
بارغانلا يېرىدە خەلقنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ
قەيسەر روھىنى مەدھىيلىدى، ئۇلارغا ئىلھام ۋە مەدەت بەردى.

ئۇرۇمچىدىن كەلگەن باشلىقلار قاتنىشىش بىلەن خوتەنده
يەنمۇ ئاچماقچى بولغاندا ئالدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭ
دائىرىلىرى يەرلىك ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ
يېڭى بىر كومىدىيە ئويناندى. ئۇلار ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنى
يېزا - يېزىلارغا ئەۋەتىپ، رايون - يېزىلاردىكى ھاكىمىيەت
ئورۇنلىرىنىڭ ئۆز قولىدا ئىكەنلىگىدىن پايدىلىنىپ، بىر
نەچچە ئون مىڭ چوماق ياسىتىپ، دېخانلارنى چوماق كۆتىرىپ
شەھەرگە كىرىشكە ۋە « نامايىش قىلىش » قا زورلىدى. يەنمۇ
كۈنى كىشىلەر توپى ئىلچى بازىرىنىڭ سىرتىدىكى « راۋاق »
دەپ ئاتىلىدىغان تەنتەربىيە مەيدانىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى.
چوماقلىرىنى قارا رەڭدە بويىغان «نامايىشچىلار » 3 دىن سەپ
بولۇپ، يېڭى بازاردىن شەھەرگە قاراپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ
ئىچىدە پۇقراچە كىيىنگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ساقچى
ئىشپىيونلىرى بار ئىدى. سەپنىڭ ئالدىدا قازانداڭ سەللىسىنى
لەپىلدەتكەن ئەخمەتتوختى ئەلەم، قوللىرىغا قامچا تۇتقان
قازى بەگ، ئىمىن بەگلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى
ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئۇلار قامچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ
دېخانلارنى « يوقالسۇن كومۇنىستلار »، « يوقالسۇن ئۇچ ۋىلايەت
ئوغرىلىرى»، «يوقالسۇن ئەخمەتجان»، «خوتەننىڭ سايلىمىنى
ئېتىراپ قىلمايمىز » دېگەندەك ئەكسىيەتچى شۇئارلارنى توۋلاشقا
زورلايتتى. «نامايىشچىلار » ئارىسىغا يوشۇرۇنغان لۈكچەكلەر

يول بويى ئالدىغا ئۆچۈرىغانلىكى ئىلغار كىشىلەرنى ئۇرۇپ
جاراھەتلەندۈردى. جۈملىدىن شۇ كۈنى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ
مەسئۇللىرىدىن بىرى ۋە خوتەن ناھىيىلىك سودا - سانائەتچىلەر
ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئابىلىز خوجاڭ، ئىلغار سودىگەر
مۇھەددىن ھاجى قاتارلىق بىر قانچە كىشى ئېغىر يارىلاندى.
ئەكسىيەتچى كۈچلەر بۈگۈنكى نامايىشنىڭ ھەيۋىسىگە تايىنىپ
خەلق كۈچلىرىنى بېسىپ چۈشمەكچى ئىدى.

30 مىڭ كىشىلىك چوڭ يەنمۇ ياشلاندى. يەنمۇ مەيدانمۇ
ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، يەنمۇ سەھنىسىنىڭ ئالدىنى «نامايىش-
چىلار قوشۇنى » ئىگەللىگەن ئىدى. بىتىمنى ھىمايە
قىلغۇچى كۈچلەر يەنمۇ مەيدانىنىڭ سول تەرىپىدە قىستىلىشىپ
ئولتۇرۇشاتتى. كۆرۈنۈشتە « نامايىشچىلار » كۆپ سانلىق، بىز
« ئاز سانلىق » بولساقمۇ، لېكىن يېزىلاردىن مەجبۇرى ھەيدەپ
كېلىنگەن دېخانلارنىڭ قەلبى بىزگە مايىل ئىدى. گومىنداڭچىلار
خەلقنى «ئەخمەق، دۆت»، «بىز نىمىگە زوۋلىساق
شۇنى قىلىشقا مەجبۇر» دەپ ئويلىغاچقا، ئۇلار ناھايىتى
مەغرۇر ئىدى.

ئالدى بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن جاڭ جۈ-
جۇڭ ئەپەندى سۆزگە چىقىپ، گومىنداڭ دېموكراتىيىسىنى
سۆزلەپ، «ھۆكۈمەت سايلام مەسىلىسىنى چوقۇم كەڭ خەلقنىڭ
ئاۋاز بېرىشىگە ئاساسەن ھەل قىلىدىغانلىغىنى» ئېلان قىلدى،
ئارقىدىن تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى مەسئۇت سەبرى
ئاۋاز بېرىشنىڭ باشلانغانلىغىنى جاكالاپ: «ئاۋال ئىلگىرىكى
سايلام كۈچكە ئىگە دېگۈچىلەر قول كۆتىرىڭلار» دىدى. مەي-
داندا بىرنەچچە مىڭ قول ئىگىز كۆتىرىلدى. بۇ قوللار

ئىچىده يېزىدىن مەجبۇرى ھەيدەپ كىرىلگەن دىخانلارنىڭ قولى ھەممىدىن كۆپ ئىدى، «قولۇڭنى تاشلا» دېگەن ۋاقىراشلار بىلەن تەڭ بەگ، بوجاڭلارنىڭ قامچىلىرى ۋە لۈكچەكلەرنىڭ چوماقلىرى دىخانلارنىڭ بېشىغا چۈشۈشكە باشلىدى. لېكىن شۇنچە كۆپ قوللارنى بىر ئوچۇم كىشىلەرنىڭ زوراۋانلىغى قانداقمۇ پەسكە چۈشۈرەلمىسۇن! «سايلامنى كۆچكە ئىگە ئەمەس دېگۈچىلەر قول كۆتىرىڭلار!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلانغاندا، خۇددى ساسلىقتا ئۇنگەن شالاڭ جىگدىدەك، ئۇ يەردە بىر قول، بۇ يەردە بىر قول كۆتىرىلدى. بۇلار ئاساسەن كونا ئەمەلدارلار، بەگ، بوجاڭلار ۋە «نامايىشچىلار» ئىچىگە يوشۇرۇنغان ئەسكەرلەر، لۈكچەكلەر، يەر ئىگىلىرى ئىدى، مەيدان ئىچى مەسخىرە كۈلكىلىرى بىلەن تولدى.

ــ جاپاكەش خوتەن خەلقى!ــ دېدى ئەخمەتجان قاسىمى سۆزگە چىقىپ، ئۇنىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامىدەك ياڭراپ، خەلق قەلبىنى ھاياجانغا سالدى،ــ سىلەر تارىختا ئەڭ كۆپ ئىزىلگەن خەلق، نامراتلىق دەردىنى ئەڭ كۆپ تارتقان خەلق؛ شۇڭا سىلەر ھاكىمىيەتنىڭ توغرا، ئادىل، خەلقپەرۋەر كىشىلەرنىڭ قولىدا بولۇشىغا بەكمۇ مۇھتاج، بىز، ئۆتكەنكى سايلامنى ھىمايە قىلىپ، ئاسمانغا كۆتىرىلگەن قوللارنىڭ كۆپلىگىدىن سىلەرنىڭ قەلبىڭلارنى چۈشەندۇق، خۇددى جاڭ جۇجۇڭ ئەپەندىم كۆرسەتمە ئۆتكەندەك،ــ دېدى ئۇ جاڭ جۇجۇڭ ئەپەندىنىڭ سۆزىنى تەكرارلاپ،ــ ھۆكۈمەت سايلام مەسىلىسىنى چوقۇم سىلەرنىڭ ئاۋازىڭلار بويىچە ھەل قىلىدۇ!

ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزى جاڭ جۇجۇڭ ئەپەندىنى تەخمىنەن ئىغىر ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. شۇ كۈنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى

يەتچىلىرى ئۆزلىرى ئۆيۈشتۈرغان ساختا نامايىشى ئارقىلىق ناھايىتى كۆرەڭلەپ كەتكەن بولسىمۇ، مانا ئەمدى ئۇلار سۇغا چۈشۈپ كەتكەن مۇشۇكتەك سولىشىپ كەتتى. ئەخمەتجان ئەپەندى ۋە جاڭ جۇجۇڭ ئەپەندىلەر خوتەندىن قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، ئەكسىيەتچى كۈچلەر تېخىمۇ غالجىرلاشتى. ئۇلار بىزنىڭ ئۇرۇمچىگە ئەرز ــ دات قىلىشقا ئەۋەتكەن ۋەكىلىمىز ئىسمىن ئىسلامنىڭ خوتەنگە قايتىپ كېلىۋاتقانلىغىنى ئاڭلاپ، يەكەن ۋىلايىتىنىڭ قورچاق ۋالىسى جۇ فاڭگاڭ ۋە پاسار بەگلەرگە مەخپى خەت يېزىپ ئۇنى يەكەندە قولغا ئالدى. ئىسمىن ئىسلام ئەسلى خوتەننىڭ تەۋەككۈل رايونىدىن بولۇپ، شېڭشىسەي ۋاقتىدا شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنى پۈتتۈرگەن، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تەسىرىدە ماركسىزىم ــ لېنىنىزىم ئىدىيەسىنى قوبۇل قىلغان ئىلغار ياش ئىدى (ئازاتلىقتىن كېيىن يولداش ئىسمىن ئىسلامنىڭ گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن يەكەن سېپىلى ئاستىغا تىرىك كۆمۈلگەنلىگى ئېنىقلاندى، ئۇ خوتەن خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى بولۇشقا مۇناسىپ!)

شۇ يىلى 5 ــ ئايدا ئەكسىيەتچى كۈچلەر خوتەندىكى ئىلغار كۈچلەرنى ئازايتىش ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىش ئۈچۈن «ياقا يۇرتلۇقلار خوتەندىن چىقىپ كەتسۇن» دېگەن ئەكسىيەتچى شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، چەت ۋىلايەتلەردىن كېلىپ خوتەنده خىزمەت قىلىۋاتقان ئىلغار ياشلاردىن سىيىت توختى، مۇھەممەت خۇداۋەردى، ئەزىمىتى، ئابدۇرۇسۇل قاتارلىق 50 نەچچە كىشىنى خىزمەتتىن بوشىتىپ، مەجبۇرى ھالدا ئۆز يۇرتىغا ھەيدىدى.

1947 ــ يىلى 5 ــ ئايدا گومىنداڭ دائىرىلىرى تېچىلىق بىتىمگە خىلاپ ھالدا، ئوچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ راۋىلىغىنى

ئالماي تۇرۇپلا، مەسئۇت سەبرىنى ئۆلكىنىڭ ھۆكۈمەت رەئىسى قىلىپ بەلگىلىدى، بۇ ئىشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن جولۇپ، يۇقۇرى ـ تۆۋەن ماسلىشىپ ھەرقايسى جايلاردا ئۆز ئالدىغا سايلام ئۆتكۈزۈپ، ئەكسىيەتچىلىكتە ئۇچىغا چىققان بىر ئوچۇم غالچىلىرىنى تەختكە چىقاردى. جۈملىدىن جەن شۇرېن ۋاقىتىدا خەنزۇچە مەكتەپتە (شۆتاكدا) ئوقۇغان روزىمەمەت بەگ (نەن شۇسەن) نى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىغا، ئوبۇلقاسىم بەگنى ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىغىغا سايلىدى، قارىقاش ناھىيىسىدە مەتقۇژان پازىل، لوپ ناھىيىسىدە ئاخۇن زاكىر ئىسمايىل خان، چىرىيە ناھىيىسىدە چوڭ ئاخۇن: نىمە ناھىيىسىدە ئابدۇۋاقى قاتارلىق كىشىلەر ھاكىملىققا بەلگىلەندى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەكسىيەتچىلىكتە ۋە مۇتەئەسسىپلىكتە ئۇچىغا چىققان قارا قوساقلار بولۇپ، گومىنداڭچى خوجايىنلار قايا قا يېتىلىسە ئۇياقتا چاپاتتى، خەلقنىڭ غەم ـ قايغۇسى ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى تېچىلىق بىتىمگە خىلاپلىق قىلىپ، زورلۇق ـ زوراۋانلىقنى كۈچەيتكەنسېرى خەلقنىڭ قارشىلىغى شۇنچە ئۇلغايدى. 1947 ـ يىلى 7 ـ ئايدا تۇرپان، پىچان، توخسۇن دېخانلىرى گومىنداڭغا قارشى قورال لىق قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى تۇرپان خەلقى ئۈستىدىن ۋەھشىلەرچە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپلا قالماي، شىنجاڭ بويىچە كەڭ كۆلەمدە ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزۈپ، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنى ۋە ئىلغار ئىدىيىدىكى كىشىلەرنى باستۇردى. شۇ يىل 7 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى (ھىجرىيە كالېندارى بويىچە رامىزان ئېيى ئىدى) بىر

كۈننىڭ ئىچىدىلا خوتەن ناھىيىسىدە 86 ئادەمنى قولغا ئالدى، قارىقاش، كىرىيە، كۇما، لوپ قاتارلىق ناھىيىلەردىمۇ 150 دىن ئارتۇق كىشى قاماقتا ئېلىندى، گومىنداڭ ساقچىلىرى شۇ قېتىمقى قولغا ئېلىشتا قولىدا تۆمۈرنىڭ سۈنىغى بولمىغان ھوشۇر ئەيسانى كىرىيەدىن خوتەنگە ئەكىلىۋېتىپ، يۈرۈكشاش دەريا سىغا كەلگەندە «قارشىلىق كۆرسەتتى» دېگەن بانا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردى. ئەمدىلا 24 ياشقا كىرگەن بۇ يىگىت خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئاتاقلىق ئىسكىرىپكا چېلىش ماھىرى، ئون مىڭ مېتىرلىق يۈگۈرۈشنىڭ چېمپىيونى ئىدى. ئۇ، ئۇچ ۋىلا ـ يەت ئىنقىلاۋىنى تەشۋىق قىلغانلىغى ئۈچۈن 1945 ـ يىلى مەن بىلەن قولغا ئېلىنىپ، تېچىلىق بىتىمىدىن كېيىن تۇرمىدىن چىققان ئىدى. ئۇ، جىگەرلىك يىگىت بولغاچقا، گومىنداڭ ساقچى ـ ژاندارمىلىرىنىڭ دېخانلارنى بۆزەك قىلىش، ئاياللارغا زورلۇق قىلىش قاتارلىق جىنايەتلىرىنى ئۇچراتقاندا بىر قانچە قېتىم ساقچىلار بىلەن ئېلىشىپ ئۇلارنىڭ ئەدىۋىنى بەرگەن ئىدى. بىتىم مەزگىلىدە ئۇ، ئۆزىنىڭ جاراھلىق ئىسكىرىپكىسى ۋە ياڭراق ناخشىلىرى بىلەن خەلقنى ئويغىتىش ئىشلىرىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ئىدى.

خوتەن ناھىيىسىدە قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى شۇ كېچىسى بىر پەي ئەسكەرنىڭ قورالسىز ھەيۋىسى ئىچىدە گومىنداڭ 8 ـ پولكىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، بىز قامالغان تۇرمە خوتەن سېپىلى ئىچىدىكى ھەربىي گازارمىنىڭ يېنىغا جايلاشقان بولۇپ، «قارىقاش دەرۋازىسى» تەرەپتىكى «سىسرە خوجام» مازىرىنىڭ ئۈدۈلىدا ئىدى. تۇرمىدە «جىگىمىشى» دەپ ئاتىلىدىغان 3 ئېغىزلىق تار كامېر

ۋە بىر ئېغىزلىق چوڭ ئۆي بولۇپ، ئالدى تەرىپى چوشقا قوتىنى جايلاشقان باغ ئىدى، 18 ـ كۈنى ئەتىگەندە 26 كىشىنى تاللاپ ھېلىقى «جەڭبەيشى» گە ئەكىلىپ قاماشتى. تۈرمە تار، كۈن ئىسسىق، قوساق ئاچ بولغانلىغى ئۈچۈن ھەددىدىن زىيادە قىينىلاتتۇق. قامالغانىنىڭ 3 ـ كۈنى پولكنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى ۋاڭ ئىشكىنى ئاچقۇزۇپ، 3 كامېردىكى 26 كىشىنى بىر جايغا يىغدى. «سەنلەر بىزگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، بىزنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇشىڭمۇ، ــ دىدى ئۇ ۋاقىراپ، ــ لېكىن بىز سەنلەرگە تاماق بېرىشنى لايىق تاپتۇق». شۇنىڭدىن باشلاپ كۈنىگە ئىككى قېتىم تاماق بېرىدىغان بولدى. ھەر قېتىمدا 100 گىراملىقتىن 2 جىڭمۇما ۋە بىر ساپلىقتىن قاينىقسۇ بېرەتتى، ئەتىگەندە ۋە كەچتە 2 قېتىم تەرەتكە ئېلىپ چىقىدىغان بولدى.

10 ـ ئاينىڭ باشلىرى 8 ـ پولك بىزنى بىر بىرلەپ سوراق قىلىشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن «خەۋپلىك ئۇنسۇر» دەپ ئاتالغان 26 كىشى سوراققا تارتىلدى. سوراقنى پولكنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرلىرى ۋاڭ ۋە لېۋلار قىلدى. گومىنداڭنىڭ بىزنى قارىلايدىغان ھېچقانداق دەلىل ـ ئىسپاتى يوق ئىدى. پەقەت ئۇلارنىڭ ئالدىن ـ ئالا تۇزۇۋالغان 10 نەچچە سوئالى بولۇپ: «تەشكىلاتنىڭ نامى نېمە؟ قاچان قۇرۇلغان، باشلىغى كىم؟ ئاساسلىق كىشىلىرى كىم؟ سېنىڭ ۋەزىپەڭ نېمە؟ قاچان قوزغالماقچى بولغان؟» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئىقرار قىلمىغانلارغا بۇ سوئاللارنىڭ جاۋابىنى ئۆزى ئېيتىپ بېرەتتى، ئەگەر ئەيىپكار بۇ جاۋابنى رەت قىلسا مۇزلۇق ئۆيگە سولاپ ئاچ قالدۇرۇش، ئالقانغا 3 قىرلىق تاياق بىلەن ئۇرۇش، قولنى

ئارقىغا قىلىپ ئېسىپ قويۇش، ھاۋا تاپان قىلىپ ئېسىپ قويۇش، تىرمىغىغا مىق قېقىش قاتارلىق فاشىستىك ۋاستىلار بىلەن ئازاپلاشقا ئۇچرايتتى. ئىرادىسى ئاجىزلاردىن بىرسى «قوراللىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئايرۇپىلان ئارقىلىق تەكلىماكان چۆلىگە تاشلاپ بەرمەكچى ئىدى» دەپ ئىقرار قىلغان ئېكەن، كېيىمەن بۇ جاۋاپ ھەممە كىشىنى ئىقرار قىلدۇرۇشنىڭ بىر مەزمۇنى بولۇپ قالدى. تۈرمىدە ياتقانلار ئىچىدە «ئىنقىلابچى ياشلار تەشكىلاتى» نىڭ ئەزالىرىدىن بىر قانچە كىشى بولساقمۇ، لېكىن ھېچكىم بۇ تەشكىلاتنىڭ سىرىنى دۇشمەنگە پاش قىلىپ قويمىدى. ئۇلارنىڭ قىيىن ـ قىستاق ئارقىلىق ئېگە بولغىنى پۈتۈنلەي يالغان جاۋاپلار ئىدى، لېكىن ئۇلار مۇشۇنداق ھېچقانداق دەلىل ـ ئىسپاتى بولمىغان «ئىقرارنامە» لارغا ئاساسەن «خوتەن ۋىلايىتىدە قوراللىق ئىسيان كۆتىرىش ئەنزىسى» دېگەن بىرنىمىنى قوراشتۇرۇپ چىقتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا سىرتتىكى يالاقچىلىرىنى كۈشكۈرتۈپ «ئىسيانچىلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىش شىكايەتنامە» لىرىنى يازدۇرۇپ، ئەكسىلئىنقىلاۋىي جامائەت پىكرى توپلىدى. گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى تەشۋىقات كارنىيى بولغان ئۇرۇمچىدە چىقىدىغان «خەلق ئاۋازى» مەجمۇئەسى ۋە ياشقا ئەكسىيەتچى گېزىتلەر جايلاردا قولغا ئېلىنغانلارنى «كوممۇنىستلارنىڭ قۇيرۇغى، ئۇلار بېسىقتۇرۇلمىسا، جاھان تىنچىمايدۇ» دەپ يېزىشتى. خوتەندىكى ئىسھاق قاتارلىقلار «ئۇرپان ۋەقەسى» دېگەن سەھنە ئەسىرىنى يېزىپ چىقىپ، سەھنىلەردە قويۇش بىلەن گومىنداڭغا قارشى كۆچىلەرنى «ئۇغرى، بۇلاڭچى، چەتئەلگە سېتىلغان» قىلىپ كۆرسەتمەكچى. لېكىن خەلق ئاممىسىمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇرۇمچىگە

نارازىلىق ئەرزلىرىنى يېزىپ گومىنداڭچىلارنىڭ هىيله ـ نەيرەڭ ـ لىرىنى پاش قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىغا غەزەپ ـ نەپرەت ياغدۇردى، تۇرمىدىكىلەرمۇ مەخپى نارازىلىق ئەرزلىرىنى يېزىپ يۇقۇرىغا يوللىدۇق.

شۇ يىلى 11 ـ ئايدا يۇقۇرىدىن هەربىلەردىن تەركىپ تاپقان بىر ئەنزە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى خوتەنگە يېتىپ كېلىپ قايتا سوراق باشلىدى. سوراققا يەرلىك ئۇرۇنلارنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ناهىيىلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسىدىن سادەبىيى (ئۇيغۇر)، ناهىيىلىك كېڭەش هەيئىتىنىڭ باشلىغى ئوبۇلقاسىم بەگلەرمۇ قاتناشتى. مۇتلەق كۆپ قىسىم يولداشلار سوراق ئۇستىدە ئاتالمىش «ئىسيان كۆتىرىش ئەنزىسى» نىڭ پۈتۈنلەي يالغانلىقىنى پاش قىلدى. ئىلگىرى قېيىن ـ قىستاق ئاستىدا ئىقرار قىلغانلارمۇ ئىقرارنامىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. ھەققانـ ـداق دەلىل ـ ئىسپاتى بولمىغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىـ ـلىرى 1947 ـ يىلنىڭ ئاخىرى ۋە 1948 ـ يىلنىڭ 9 ـ ئايلىرىدا قاماقتىكىلەرنى ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈپ، تۇرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولدى.

1949 ـ يىلى جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ھەرـ ـبىي شىمال رايونىغا قاراپ چوڭ يۈرۈش باشلىدى. گومىنداڭ ئارمىيىسى تەرەپ ـ تەرەپتە مەغلۇپ بولۇپ، جېنى تۇمشۇغىغا كېلىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن خوتەندىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر خودىنى بېشى ئۈزۈلگەن ئىلاننىڭ قۇيرۇغىغا ھەركەتتىن توختىـ ـمىغاندەك، ئەكسىلئىنقىلاۋىي هەرىكىتىنى توختاتمىغان ئىدى. 1948 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا ئۆتكۈزۈلگەن ۋالى سايلىمىدا روزى مەمەت بەگ (نەن شۇسەن) ۋالىلىققا، ۋاڭ جاۋجى مۇئاۋىن

ۋالىلىققا سايلانغاندىن كېيىن ئۇلار تېخىمۇ كۆرەڭلەپ كەتتى. ۋاڭ جاۋجى گومىنداڭ «جۇڭتۇڭ سېستىمىسى» نىڭ ئىشپىيونى بولۇپ، هەم جاهىل، هەم هىلىگەر ئىدى، روزى مەمەت بەگ گەرچە ۋالى بولسىمۇ، ئۇنىڭ تىزگىنى ۋاڭ جاۋجىنىڭ قولىدا ئىدى. ۋاڭ جاۋجىنىڭ پىلانلىشى بىلەن 1949 ـ يىلى 6 ـ ئايدا خوتەندە «ياشلارنىڭ جەمىيەتكە خىزمەت قىلىش ئىدارىسى» (قىسقارتىلغان ئىسمى ياشلار جەمىيىتى) قۇرۇلدى. بۇ ئورۇنـ ـنىڭ كۇنكىرت خىزمىتى ياشلار ئىچىدە گومىنداڭ تەشۋىقاتىنى ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولۇپ، هەر 15 كۈندە بىر قېتىم «پەننى مۇزاكىرە يىغىنى» دېگەن نام بىلەن دوكلات يىغىنى ئۆتكۈزۈلەتتى. 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن بىرىنچى قېتىملىق يىغىندا 8 ـ پولك كوماندىرى لۇ گۇاڭيۈەن ۋەزىيەت هەققىدە دوكلات بېرىپ، گومىنداڭ هۆكۈمىتىنىڭ «غەلىبە» قىلىشىدىن ئىبارەت سەپسەتىنى بازارغا سالدى. ئۇ: «گومىنداڭ هۆكۈمىتى ئامېرىكىدەك كۈچلۈك ئارقا تىرەككە، سان جەهەتتىن ئۈستۈن بولغان قوراللىق كۈچكە ئىگە، بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز، كوممۇنىستلار چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ» دەپ كاپشىدى. شۇ يىلى 8 ـ ئايدا يەكەندىكى 4 ـ ئاتلىق بىرىگادىنىڭ 7 ـ پولكى پولك كوماندىرى خۇڭ يادۇڭ يېتەكچىلىگىدە بىرىگادا كوماندىرى تاڭ جىگرەننىڭ ئەسكەرلەرنىڭ هەربىي تەمىناتىغا خىيانەت قىلىپ، ئۆزىنى بېيىتقانلىقىغا قارشى ئىسيان كۆتـ ـرىلگەن ئىدى. بۇ چاغدا خوتەندە لۇ گۇاڭيۈەن، ۋاڭ جاۋجى قاتارلىق ئەكسىيەتچىلەر كۆرۈنۈشتە «يەكەن ئىسيانىدىن مۇدا ـ ـپىئە كۆرۈش» دېگەننى بانا قىلىپ، ئەملىيەتتە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە قارشىلىق كۆرسىتىش ئۈچۈن هەرقايسى ناهىيىلەردە «ئۆز ـ ئۆزىنى قوغداش ئەترىدى» دېگەن

بىر نەمسلەرنى تەشكىل قىلىپ، ئۆزىنىڭ قول ـ چوماقلىرىغا ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ئېلىپ باردى. ئۇلار خوتەندە دارىلمۇئەللىمىن ۋە سانائەت مەكتىۋى قاتارلىق ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بۇ ئەترەتنىڭ تەلىم ـ تەربىيە ئوبېكتى قىلماقچى بولسىمۇ، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى.

شۇ يىلى 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا، خوتەن تېلېگراف ئىدارىسى ۋە سانائەت مەكتىۋى ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئابدۇراخمان پازىل، سەيدۇاقاس، رىن خىسن قاتارلىق يولداشلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭ چېگرىسىغا يېقىنلىشىپ قالغانلىقى، گومىنداڭنىڭ ھالاك بولۇش ۋاقتى ئاز قالغانلىقى ئۇستىدە ئۆز ئارا پاراڭ سېلىشقانلىقى ئۈچۈن، مۇنداق خەۋەر-لەرنىڭ جەمىيەتكە تارقىلىپ كېتىشىدىن ئۆلگىدەك قورقىقان 8 ـ پولك ئەتىسىلا ئۇلارنى قولغا ئېلىپ ھەربىي تۈرمىگە قامىدى.

1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى ئاللىقاچان تېلېگرامما ئارقىلىق تۆۋەنگە ئۇقتۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭنىڭ خوتەندىكى جاھىل مۇرتلىرى بۇ خەۋەرنى بىر مەزگىل قامال قىلۋېلىپ، ئاممىغا ئۇقتۇرمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنىۋاتقاندا، چەتئەلگە قېچىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدىن يولغا چىققان ما بۇفاڭنىڭ ئادەم-لىرى ۋە فانتۇركىست تەرەپدارلىرى 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭغا توپلانغان ئىدى، مەمتىمىن بۇغرانىڭ ئايالى ئامىنىخان ھاجى، قۇربان قودايى قاتارلىقلار خوتەنگە كېلىپ، بىر تەرەپتىن كىشىلەرنى چەتكە قېچىشقا قۇتراتسا، يەنە بىر

تەرەپتىن: «بىز كۆپ بولسا بىر يىل، بولمىسا 6 ئايدىن كېيىن قايتىپ كېلىمىز، كومىۋنىستلار ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇپ بولىدۇ» دېگەن ئىغۋالارنى تارقاتتى. گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ۋە بەگ ـ بوجاكلارمۇ تەرەپ ـ تەرەپتە قۇتراپ يۈرۈپ: «كومىۋ-نىستلار كەلسە دىنىنى يوقىتىدۇ، ئازاتلىق ئارمىيە خوتۇن ـ قىزلارنى مەجبۇرى خوتۇنلۇققا ئالىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقىتىشتى.

گومىنداڭنىڭ خوتەندىكى جاھىل كۆچلىرىنىڭ ئازاتلىق خەۋىرىنى قامال قىلىۋالغانلىقى ۋە ئۇزلۇكسىز ئىغۋا تارقىتىشىغا چىداپ تۇرغىلى بولمايتتى. شۇڭا خوتەندىكى ئىلغار ياشلار خوتەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىگە يىغىلىپ، «ئازاتلىق ئارمىيىسى كۈنىۋېلىش تەشۋىقات ئۆمىگى» نى قۇردۇق، بۇ ئۆمەكنىڭ تەشۋىقات چىقىمىغا ۋاڭ جاۋجى، روزى مەممەت بەگلەر يارىدەم بېرىشىنى رەت قىلدى. بۇ چاغدا ۋىلايەتلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئابلىمىت موللايوپ ئەكسىيەتچى كۈچلەر-دىن ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، بىزنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن تەمىن-لىدى. تەشۋىقات ئۆمىگى 10 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا تەنتەنە-لىك تەبرىك يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولغانلىغىنى تەبرىكلىدۇق، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلې-گىرام يوللاپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتقانلىغىنى ئالقىشلىدۇق، شۇ كۈندىن باشلاپ بىزنىڭ تەشۋىقات گۇرۇپپىمىز بازار كۈنە-لىرىدە پايدىلىنىپ ۋە يېزىلارغا چىقىپ شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولغانلىغىنى ئاممىغا يەتكۈزۈپ، ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ئىغۋالىرىغا رەددىيە بەردۇق، بىزنىڭ بۇ ھەرىكە-مىزگە ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق قارشىلىق كۆرسىتىشكە پېتىنالمىغان ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئىلغار كۈچلەرنىڭ ئىتتىپاقلىغىغا بۇزغۇنـ

چىلىق قىلىش ئۈچۈن «خوتەن ئىنقىلاۋىنى ئالىغا سۈرۈش ئۈيۈشمىسى» دىگەن بىرنەمىنى تەشكىل قىلىپ، بىزگە: «قاتناشقانلار ئازاتلىق ئارمىيە كەلگەندىن كېيىن مۇھىم رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا كۆتىرىلمىدۇ» دەپ تەشۋىق قىلىشتى، ۋاھالەنكى، بۇ ئۈيۈشمىنىڭ ئاساسلىق ئۇنسۇرلىرىدىن بىرى ئۆزىنى «پىشقەدەم مائارىپچى» دەپ ئاتىۋالغان لو زىفاڭ، بىرى داۋالمۇئەللىمىن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى يۈەن گۇ ئىدى. لو زىفاڭ 1945 ـ يىللىرى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، 1946 ـ 1948 ـ يىللىرى گومىنداڭنىڭ خوتەن ۋىلايەتلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىسى، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋالى مەھكىمە مائارىپ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، ئۇنىڭ ئەكسىيەتچى قىياپىتى ھەممە كىشىگە ئايان ئىدى. ئىمىن ئىسلامنىڭ يەكەندە ئۆلتۈرۈلۈشىدىمۇ ئۇنىڭ قولى بار ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ «ئىنقىلاپنى ئالىغا سۈرۈش ئۈيۈشمىسى» دەسلەپتە بىر قىسىم كىشىلەرنى قايمۇقتۇرالىغان بولسىمۇ، كېيىن ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇپ بولدى. ۋەزىيەتنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بارغانسېرى قولايسىزلىغىنى ھېس قىلىغان ۋاڭ جاۋجى بىر دوسلاپلا «تەشۋىقاتچى» بولۇپ، كومۇنىستىك پارتىيىنى بىزگە چۈشەندۈرمەكچى بولدى.

بىزنىڭ تەشۋىقات ئۆمىگىمىزنىڭ پائالىيىتى بارغانسېرى كۆچەيمەكتە ئىدى. خەلق تۆت كۆزى بىلەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خوتەنگە بالدۇراق يېتىپ كېلىشىنى كۈتەتتى. ئەنە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئەزەلدىن بىز بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ كەلگەن شورۇغلىق مەتتۇردى بەگ بىزگە باشقىلاردىن ئۇققان مەخپى خەۋىرىنى ـ «ئاخشام لو گۇاڭيۈەن، ۋاڭ جاۋجى، روزى مەممەت بەگ، نۇر بەگ،

قازىبەگ، ئىمىن بەگ قاتارلىق ئەكسىيەتچىلەر 8 ـ پولكتا مەخپى يىغىن ئۆتكۈزۈپ تەشۋىقات گۇرۇپپىسىنىڭ ئاساسلىق ۋادەملىرىنى سۈيىقەست قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى» بولغانلىغىنى، ئازاتلىق ئارمىيە كەلگەندە «بۇلار مىللەتچىلەر بولغىنى ئۈچۈن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ خوتەنگە كېلىشىگە قارشى تەشۋىقات قىلدى، بۇنىڭدىن ھەزەپلەنگەن خەلق ئۆلارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ قۇتۇلماقچى بولغانلىغىنى يەتكۈزدى.

بىز شۇ كۈنى كېچىسى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىگە يىغىلىپ، جىددى تەييارلىق ۋە ھوشيارلىق ئىچىدە تاڭ ئاتقۇزدۇق، ئەتىسى ئەتىگەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى 15 ـ پولكىنىڭ جاڭ تۆەنجاڭ باشچىلىغىدىكى ئالدىن يۈرۈش قىلىش قىسمى خوتەنگە كەلدى. دىمەك، ئۇلارغا ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ شۇ كۈنى خوتەنگە كېلىدىغانلىغى توغرىسىدا خەۋەر قىلىنغاچقا، ئۆز سۈيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئىكەن.

12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى خوتەن تارىخىدا يېڭى سەھىپە باشلاندى. ھەر مىللەت ئەمگەكچىلىرى خۇشال ـ خۇراملىققا چۆمدى. لېۋىفاش ئۆتۈەنجاڭ. سىياسى كومىسسار خۇاڭ چىڭ باشچىلىغىدىكى 15 ـ پولك جەڭچىلىرى تەكلىماكان قۇملۇغىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاقسۇدىن خوتەنگە كېلىدىغان جاڭگال يولى «خوتەن قېيىسى» ئارقىلىق 20 نەچچە كۈنلۈك يولنى پىيادە بېسىپ خوتەنگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنى تەشۋىقات ئۆمىگىمىزنىڭ تەشكىللىشى بىلەن 10 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت خەلقى داقا ـ دۇمباقىلارنى ياڭرىتىپ شەھەردىن 10 نەچچە يول يىراقلىقتىكى قوشكۆلگە چىقىپ جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋالدى.

ئەتىسى ئېچىلغان ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش چوڭ يىغىندىن كېيىن، بىزنىڭ ناماپىش قوشۇنىمىز ۋاڭ جاۋجى، روزى مەممەت بەگ، نۇر بەگلەرنى ئۆيىدىن سۆرەپ چىقىپ، كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىش بىلەن ئارمىيە ئىشتاۋىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق.

مېنىڭ بۇ ئەسلىمىلىرىمنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرەلمەسلىگى تەبىئى، شۇنداقلا ئاردىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكەچكە بەزى نۇقسانلاردىن خالى ئەمەس، شۇڭا باشقا يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1945 - يىل 8 - ئايدىن 1947 - يىل 8 - ئايغىچە يەكەندە بولغان ۋەقەلەر

ئىسمائىل ئەسقەرى

1945 - يىل 8 - ئايلاردا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا (جۈملىدىن يەكەن تەرەپكە) كېڭىيىپ كېلىۋاتقانلىغى توغرىسىدا كەڭ خەۋەر تارقالدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلۇمىدىن بىزار بولغان ئاۋام خەلق بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، تولىمۇ خۇرسەن بولۇشتى ۋە بىر بىرىگە خوش خەۋەر قىلىپ يەتكۈزۈشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوزغالغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ 7 ۋىلايەتكە قاراپ تېز كېڭىيىۋاتقانلىغىدىن ئىبارەت زور ۋەقەنى خەلقتىن يوشۇرۇشقا ئامالسىز قالغان گومىنداڭ دائىرىلىرى بىر تەرەپتىن خەلقنى بىخوت قىلىش مەقسىدىدە بۇ ئىنقىلاپنىڭ ماھىيىتىنى بۇرمىلاپ كۆرسىتىپ ئىنقىلاپقا قارشى تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ باردى . مەسىلەن، مىللىي ئارمىيىنى « بىر قىسىم تاغ ئوغرىلىرى » دەپ ئاتاپ، ھەممە ئىدارە، جەمىيەت، مەكتەپلەردە ۋە يېزىلاردا «تاغ ئوغرىلىرىغا ئەگەشمەڭلار، ئۇلارنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار»،

«تاغ ئوغرىلىرى كېلىپ قالسا، تۆتۈپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بېرىڭلار» دەپ تەشۋىقات يۈرگۈزدى، شەھەر ياكى يېزا پۈقرالىرىدىن كىمكى ياكى ئالۋاڭ - ياساقنى ۋاقتىدا تاپشۇرالمىسا ئۇنىڭغا «باجنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرماي، تاغ ئوغرىلىرىغا تاپشۇرماقچىمىدىڭ؟!» دەپ بېسىم ئىشلەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، جېنىنى قۇتقۇزۇشقا ئىچكى جەھەتتە جىددى تەييارلىق كۆردى. مەسىلەن، كونىشەھەرگە ئورۇنلىشىپ قالغان ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىنى يېڭىشەھەرگە كۆچۈرۈش تەييارلىغىنى كۆردى. بەزى ئىداره باشلىقلىرى ئۇرۇمچىگە كېتىشكە تەييارلاندى، پۇقرادىن ئالىدىغان باج - سېلىق، ئالۋاڭ - ياساقلارنى كۆپەيتتى ۋە جىددىلەشتۈردى.

شۇ يىلى 10 - ئايغا كەلگەندە، ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى تېخىمۇ قاتتىق سارايسىمگە چۈشۈپ، ئىدارىلار كونىشەھەردىن يېڭىشەھەرگە ئالدىراپ - تېنەپ كۆچۈشكە باشلىدى. كونىشەھەردىكى ئىدارىلارنىڭ ھەممىسى تاقالدى. پەقەت باجخانا ئەڭ ئاخىردا يەنى پۇقرادىن باج ئالالمايدىغان دەرىجىگە كەلگەندىلا كۆچۈپ چىقتى. كونىشەھەردىكى ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى يېڭىشەھەرگە كۆچۈپ بولغاندىن كېيىن قونىشەھەرنىڭ 4 دەرۋازىسىنىڭ ئۈچى، يېڭىشەھەرنىڭ ئىككى دەرۋازىسىنىڭ كورۋات تەرەپتىكى بىرسى چىڭ تاقالدى. كونىشەھەرنىڭ يېڭىشەھەرگە چىقىدىغان دەرۋازىسى يېرىم تاقالدى ۋە نەچچە قەۋەت پوس قويۇلدى. كونىشەھەردىكى جەمىيەتلەر ۋە مەكتەپلەرمۇ پۈتۈنلەي تاقالدى. شەھەر دەرۋازىلىرى تاقالغاندىن كېيىن، يېزىلاردىن شەھەرگە

كىرىدىغان ئاشلىق، ئوتۇن، جاندار، كۆكتات قاتارلىق نەرسىلەر پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالدى، ھەتتا يېزىدىن شەھەرگە ئېقىپ كىرىدىغان سۈمۈ توختاپ قالدى. شەھەر ئىچىدە ساقلىنىپ قالغان ئوزۇقلۇق ۋە يېقىلغۇلارنىڭ باھاسى ئۆرلىدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق تۇرمۇشى قىيىنلاشتى. خەلقنىڭ بۇ ھالى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ پەقەت كارى بولمىدى. شەھەر ئىچىدىكى كۆللەرنىڭ سۈيى يېتىشمىگەچكە، ئاھالە ئۆز ھويلىلىرىغا قۇدۇق كولىدى، ئەمما بۇ قۇدۇقلارنىڭ بەزىلىرىدىن سۇ چىقمىدى. 1946 - يىلى 2 - ئايدا شەھەر دەرۋازىلىرى ئېچىلغانغا قەدەر كونىشەھەر خەلقى ئەنە شۇنداق قىيىن ھالەتتە تۇرمۇش كەچۈردى.

خەلق مۇشۇنداق قىيىن شارائىتتا تۇرۇۋاتقاندا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى كونىشەھەردىن ئۆزى «گۈمانلىق» دەپ قارىغان بىر قىسىم كىشىلەر ۋە ياشلارنى (جەمى 50 كىشىنى) ئارقا - ئارقىدىن تۇتۇپ، يېڭىشەھەر تۇرمىسىگە قامىدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، يەكەننىڭ قاغىلىقتا تۇتۇشىدىغان يېزا ۋە تاغلىرىدىكى دېخانلاردىنمۇ « گۈمانلىق » دەپ بىلگەنلىرىنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئونلاپ تۇتۇپ كېلىپ، تۇرمىگە تاشلىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان مىللى ئارمىيە جەڭچىلىرى شۇ يىلى 12 - ئايدا قاغىلىق تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ يەكەنگە يېقىنلاشقاندا يەكەندىكى گومىنداڭ سىلىكبۇسى مىللى ئارمىيە بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلاندى. بولۇپمۇ قاغىلىق يولى تەرەپتىكى خانىقا دەرۋازىسىنىڭ مۇداپىئەسىنى ئالاھىدە كۈچەيتتى. (دەرۋازا چىڭ تاقالغان ئىدى.)

دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى ساقچى پەيچۇسوسىنى شىتاپ قىلىپ ئەسكەرلىرىنى سېپىل ئۈستىگە ۋە دەرۋازىنىڭ ئىچىگە قاتمۇ-قات ئورۇنلاشتۇرۇۋەتتى. بىر كۈنى كەچتە مىللى ئارمىيە جەڭچىلىرى يېتىپ كېلىپ بۇ دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى يولنىڭ ئىككى چېتىگە جايلاشقان ئاھالە ئۆيلىرىنى بازا قىلىپ تۇرۇپ (ئاھالىلار كۆچۈپ كەتكەن) ھۇجۇم باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش باشلىنىپ ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتى. ئۇرۇش كېچىچە توختىماي داۋام قىلدى. مىلتىق ۋە پىلىموت ئوقىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىدىن يېقىن-يىراق-تىكى ئاھالە ساراسىمگە چۈشكەن ئىدى. ۋاقىت يېرىم كېچىگە بارغاندا مىللى ئارمىيە جەڭچىلىرى سېپىل دەرۋازىسىغا ئوت قويۇپ گومىنداڭ ھەربىلىرىنى خېلى ئالدىراتتى.

شۇ كۈنكى ئۇرۇشتا بايا (تاجىك) ئىسىملىك بىر-سى گومىنداڭ ھەربىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان ئىكەن. ئۇنى شۇ يەردىلا ئۆلتۈرۈپ بېشىنى كېسىۋېلىپ «خەلقە ئىبرەت قىلىمىز» دەپ، بۇ باشنى كوننىشەھەرنىڭ دېگەر-لىك دېگەن يېرىدىكى بىر دەرەخكە ئېسىپ قويۇشتى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا سوھبەت باشلانغانلىغىنىڭ سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، ئۇرۇش ھالىتى تۈگەپ 1946 - يىلى 2 - ئايدا شەھەر دەرۋازىلىرى ئېچىلدى. شەھەرگە ئاشلىق ۋە ئوتۇن كىردى. چېگىشىھەرگە كۆچۈپ كىرىۋالغان ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى يەنە كوننىشەھەرگە قايتىپ چىقىپ، ئاۋالقى ئورۇنلىرىدا ئىش باشلىدى. تاقىلىپ قالغان خەلق تەشكىلاتلىرى ۋە مەكتەپلەر قايتىدىن ئېچىلدى.

1946 - يىل 5 - ئايلاردا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن «جەنۇبىي شىنجاڭ تەپتىش ئۆمىگى» كەلدى. بۇ ئۆمەككە جاۋشىگۈاڭ (شىنجاڭ گارنىزون باش شىتاۋنىڭ باش سەنمۇ-جائى — كېيىن قەشقەردە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ جۇنجائى) باشلىق، ئۇرۇمچىدىكى مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ رەئىسى ئۆمەر داموللا ۋە ئىبراھىم تۇردىلار مۇئاۋىن باش-لىق ئىدى. بۇلار يەكەنگە كەلگەندىن كېيىن، بىر كۈنى «گەيشەڭ» دېگەن يەردىكى كۇلۇپتا چوڭ ئاممىۋى يىغىن چاقى-رىلىپ، يىغىنغا ھەر ساھەدىكىلەردىن مىڭغا يېقىن كىشى قاتناشتى. يىغىنغا ئۆمەك باشلىغى جاۋشىگۈاڭ ئۆزى بىۋاستە رىياسەتچىلىك قىلىپ، بۇ يىغىننىڭ خەلقتىن پىكىر ئېلىش ئۇچۇن ئېچىلغانلىغىنى، ھۆكۈمەتكە كىمنىڭ پىكرى بولسا ياكى دەرت - ئەھۋالى بولسا، ئېيتىشقا بولىدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى. كۇلۇپ سەھنىسىگە جاۋجۇنجاڭ ۋە ئۇنىڭ تەرجىمانى-دىن باشقا ھېچكىم چىقمىدى. يىغىن قاتناشچىلىرى ئارىسىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچىلار، ئەركىن كەسىپتىكىلەر ۋە باشقا خىلدىكى پۇقرالار بولسىمۇ، لېكىن ئاساسىي پىكىر-نى خەلق مۇتەۋەرلىرىدىن ئابلاجان باي دېگەن كىشى سۆز-لىدى. بۇ كىشى ئوقۇمۇشلۇق، دەۋرىنىڭ تەرەققىياتىغا كۆڭۇل بۆلىدىغان، خەلقپەرۋەر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆز پىكرىنى يەكەندىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ خەلققە سالغان تۇرلۇك ئېغىر ئال-ۋاڭ - ياساق ۋە باج - سېلىقلىرىنى نامى، سانى، ۋاقتى ۋە رېتى بىلەن سۆزلەپ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ ۋە ئۇنىڭ قول چوماقچىلىرى بولغان بەگ ۋە بوجاقلارنىڭ خەلقتە قىلغان تۇرلۇك زۇلۇملىرىنى تولۇق پاكىتلىرى بىلەن ئېچىپ تاشلىدى.

ئابلاجان بايىنىڭ پىكىرلىرى، خەلقنىڭ پىكىرىگە ۋەكىللىك قىلغانلىقى ئۈچۈن يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. بۇ پاكىتلىق پىكىرلەرنى جاۋابىنجا ئېمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قايىل بولغان هالدا، تەرجىمانى ئارقىلىق خاتىرىلىۋالغان بولدى.

1946 - يىل 6 - ئايدا ئۇرۇمچىدە «تېچىلىق بىتىمى» (11 بىتىم) تۈزۈلگەنلىگى، بىتىمدىكى بەلگىلىمە بويىچە 6 ئايغىچە (1946 - يىل 7 - ئايدىن 12 - ئايغىچە) هەر قانداق باج ئېلىنمايدىغان بولغانلىقى ئېلان قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن خەلق ئۈستىدىن يوغان بىر تاغ ئېلىپ تاشلانغاندەك بولدى ئىلگىرى باجىنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئوقەت قىلالماي كەلگەن بەزى هۈنەرۋەنلەر ئەركىن - ئازادە ئوقەت قىلدى. بازار ئاۋاتلىشىپ، سودا - سېتىق قىزىپ كەتتى، خەلق تۇرمۇشى بىر قەدەر ياخشىلاندى. قىسقىسى خەلق ئىقتىسادىي جەهەتتە بىر ئاز بېلىنى رۇسلىۋالدى. سىياسى جەهەتتە، گومىنداڭنى هىمايە قىلىدىغان ئەكسىيەتچى كۈچلەر ۋە «11 بىتىم» نى هىمايە قىلىدىغان خەلقچىل كۈچلەردىن ئىبارەت ئىككى سەپ شەكىللەندى. خەلقچىل كۈچلەر سېپىگە گومىنداڭدىن نارازى، خەلقپەرۋەر كىشىلەر، مەسىلەن: ئابلاجان باي، ئابدۇراخمان مەخسۇمدەك يۈرت چوڭلىرى، واپىجان باپايوپ، مامۇت نۇر، سەمەت ئەمەتتەك زىيالىلار، مۇتلەق كۆپچىلىك ئوقۇتقۇچىلار، هەر خىل كەسىپتىكى هۈنەرۋەنلەر ۋە كەمبەغەل كىشىلەر قاتناشقان بولۇپ، بۇلار يەكەن كونىشەهەر ئىچىنى مەركەز قىلغان ئىدى. بۇ سەپكە باشچىلىق قىلغۇچىلار «خەلقچىل كىشىلەر» دەپ ئاتالدى (ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئاساسەن يېڭى

شەهەرنى مەركەز قىلدى). شۇڭا خەلقچىل كۈچلەرنىڭ پائالىيىتى ئاساسەن كونىشەهەردە بولدى.

1946 - يىلى 8 - ئايلاردا «11 بىتىم» ئاساسىدا يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان ئۆلكىلىك بىرلەشمە هۆكۈمەت مائارىپ نازارىتى ئەنۋەر يۈسۈپ ئىسمىلىك بىر كىشىنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئەهۋالىنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئىدى. بۇ كىشى يەكەن تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن، شۇ ۋاقىتتىكى ۋالى جۇفاڭگاڭ باشلىق يەكەندىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋەتتى. 46 - يىل 11 ئايدا، بۇرهان ئەپەندى باشلىق سايلام هەيئىتى يەكەنگە كەلگەندە ۋە 47 - يىل 4 - ئايدا جاڭ جۇڭۇك ئەپەندى، ئەخمەتجان قاسىملار «11 - بىتىم» نىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەهۋالىنى تەكشۈرگىلى كەلگەندە بۇ ۋەقە خېلى چوڭ سۆرۈشتە قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما هېچقانداق نەتىجە چىقمىدى.

1946 - يىل 9 - ئايلاردا، گومىنداڭ دائىرىلىرى «يەكەن بىلەن مەكىت ئارىلىغىدىكى تاشيولنى ياسايمىز» دەپ خەلقتە يول ئالۋىگى سالدى. گومىنداڭنىڭ زۇلمىدىن تالىماي تۇرغان ئامما بۇ ئالۋاڭغا قارشى ئۆزلىگىدىن نامايىش ئۆتكۈزدى. بۇ نامايىشقا هەر ساهەدىكىلەر، ياشلار ۋە ئوقۇتقۇچىلاردىن بولۇپ 3 مىڭچە ئادەم قاتناشتى ۋە مامۇت نۇر دېگەن ئوقۇتقۇچى باشچىلىق قىلدى. نامايىشچىلار هەدىگەرلىك دېگەن يەرگە جۇغلىشىپ تۇرغاندا، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ يۈسۈپ ئىسمىلىك دوساجائى كېلىپ، نامايىشچىلارنى باستۇرماقچى بولدى. ئەمما غەزەپكە كەلگەن نامايىشچىلار ساقچىلارنىڭ ئالدىغا دۈۋىلەپ كېلىپ، ئۇلار بىلەن

زوكۇنلىشىپ، ئۇلارنى مات قىلىپ قويدى. ئەگەر يەنىمۇ چىڭ تۇرسا ياكى قورال ئىشلەتسە چوڭ ۋەقە چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆزى يەتكەن دۇساجاڭ ئەسكەرلەرنى باشلاپ قايتىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، گومىنداڭ دائىرىلىرى ئامايىش قىلغۇچىلارنى باستۇرۇشقا جۇرئەت قىلالمىدى.

46 - يىل 11 - ئايدا، يەكەنگە بۇرھان ئەپەندى باشلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر «11 بىتىم» بويىچە خەلق سايلىمى ئۆتكۈزۈشكە (دېموكراتىك ئاساستا شەنجاڭ سايلاشقا) باردى. بۇلار «سايلامغا نازارەت قىلىش ھەيئىتى» دەپ ئاتالدى. بۇ ئۆمەك يەكەنلىك شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيىتىنى ئالدىن ئىگەللىگەن بولسا كېرەك، شۇڭا يەكەنگە كېلىپ ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا چۈشمەي، كونىشەھەردىكى ئىسمائىل بەگ دېگەن ئادەمنىڭ ھويلىسىغا چۈشتى ۋە يەكەندىكى خەلقچىل كۈچلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت باغلىدى. سايلامغا نازارەت قىلىش ھەيئىتى ئالدى بىلەن چوڭ يەغىن ئېچىپ، ئاھىيىلىك سايلام ھەيئىتى تەشكىل قىلدى. بۇ ھەيئەتكە ئابلاجان، ئابدۇراخمان مەخسۇم، راپىجان بابايۇپ، ئىمىن ئاخۇن، سەمەت ئەمەت قاتارلىق 7 كىشى سايلاندى. ئاندىن بۇ 7 كىشىلىك ھەيئەت ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن يېزىمۇ - يېزا يۈرۈپ، «11 بىتىم» دىكى بەلگىلىمە بويىچە دېموكراتىك ئاساستا سايلام ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقىنى كەڭ تەشۋىق قىلدى. بۇلارنىڭ تەرەپ - تەرەپتە پائال ھەرىكەتلىنىپ، ئاۋام خەلقنى سەپەرۋەر قىلىشى بىلەن ئاۋال ھەر بىر يېزىدىن ۋە شەھەر مەھەللىلىرىدىن نوپۇس سانى بويىچە ۋەكىل سايلىنىپ ئاھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتى (سەنيخوي) قۇرۇلدى. بۇ كېڭەش ھەيئىتى

ھاكىمنى سايلاپ چىقتى. ھاكىملىققا ئابلاجان سايلاندى. بۇ ھاكىمنى ھەر ساھەدىكى خەلق بىردەك ھىمايە قىلدى.

1947 - يىل 1 - ئايدا يېڭى ھاكىم ساپلانغاندىن كېيىن، بۇرھان ئەپەندىنىڭ رىياسەتچىلىگىدە كونا ھاكىم دەي جەڭىك خىزمىتىنى يېڭى ھاكىمغا ئۆتكۈزۈپ بەردى، يەنى ئاھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تامغىسىنى تاپشۇرۇپ بېرىش، مۇھىم خادىملارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ۋاھاكازالار. يېڭى ھاكىم خىزمەتكە كىرىشكەندىن كېيىن، ئىشنى خىيانەتچى ۋە زالىم ئەمەلدارلار، بەگ - بوجاڭلارنى خىزمەتتىدىن بوشىتىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا خەلقپەرۋەر كىشىلەرنى قويۇش؛ خەلق ئىچىدىكى بولۇپمۇ دىخانلار ئۇستىدىكى ئېغىر ئالۋاڭ - ياساقلارنى يېڭىلىتىشتىن باشلىدى. يېڭى ھۆكۈمەت خادىملىرى ھاكىمنىڭ رەھبەرلىگىدە، خەلق ئاممىسىغا پايدىلىق ئىشلار بولسا تىرىشىپ ئىشلىدى. شۇڭا، ھاكىمنى ۋە يېڭى ئاھىيىلىك ھۆكۈمەتنى ئاۋام خەلق تېخىمۇ قىزغىن ھىمايە قىلدى. ئۇنىڭغا زور ئىشەنچ ۋە ئۈمىت بىلەن قارىدى.

مۇنداق ياخشى ۋەزىيەت گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي قاتلامدىكى تايانچىلىرى بولغان بەگ - بوجاڭلارغا ئەلۋەتتە ياقمايتتى. شۇڭا 1947 - يىل 3 - ئاينىڭ بىر كۈنى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ ئاستىرىدىن كۈشكۈرتمىسى بىلەن شەھەر ۋە يېزىلاردىكى بەگ-بوجاڭلار ئاۋام خەلق قىياپىتىدە توپلىشىپ، ئاھىيىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىگە بېسىپ كىردى. ئۇلار مەھكىمە دەرۋازىسىدىن كىرگەنچە ھاكىم ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ

«يوقالسۇن ئابلاجان!»، «قىزىل پاچاقلار* نى يوقىتايلى!» دەپ شۇئار توۋلىدى ۋە «ئابلاجان ئالدىمىزغا چىقسۇن!» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. بۇ ئەھۋال دەرھال ۋالى مەھكىمىسىگە مەلۇم قىلىندى. ۋالى مەھكىمىسىدىن ئۇچۇر بولغىچە، ھاكىم ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا توپلانغان ھۆكۈمەت خادىملىرى ئۇلارنىڭ مۇنداق قىلىشى توغرا ئەمەسلىگىنى، سايلام بىلەن بولغان ھاكىمنى يەنە سايلام بىلەنلا يەڭگۈشلەش مۇمكىنلىگىنى، ھەر قانداق پىكىر بولسا ئۆز يولى بىلەن ياكى كېڭەش مەجلىسى ئارقىلىق بېرىشى لازىملىغىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلدى. ئەمما ئۇلار ئۇزۇن چاپانلىرىنىڭ ئىچىگە نەيزە - كالتەكلەرنى تىقىپ كەلگەن ئىكەن (كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، بەزى كومىنداڭ ھەربىلىرىمۇ پۇقراچە ياسىنىپ، چاپانىنىڭ ئىچىگە تاپانچا ياكى قىلىچ ئېسىپ بەگ - بوجاقلار توپى بىلەن بىللە كىرگەن)، ئۇلار قويۇنلىرىدىكى نەيزە - كالتەكلەرنى چىقىرىپ ھەيۋە قىلدى ۋە «ئابلاجاننى يوقاتمىغىچە قايتمايمىز!» دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇلار ئەتتىگەندىلا كىرگەن ئىدى، چۈشكىچە مىدىرلىماي چىڭ تۇردى ۋە بارغانسېرى كۆپەيىپ مەھكىمىنىڭ ئىچىگە پاتماي قالدى. چۈشتىن كېيىن بىرئاز ئازايغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئەلپازى ئاۋالقىدەكلا يامان ئىدى. ئۇلار ھاكىم ئىشخانىسىنى مۇشۇنداق قورشاپ تۇرۇۋېلىپ، ھاكىمنى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى خادىملارنى چۈشلۈك تاماققىمۇ بارغۇزمىدى.

* «قىزىل پاچاقلار» - 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى قوللايدىغان ئىلغار كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىت خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغاندا، ۋالى جۇفاڭگاڭ ھاكىم مەھكىمىسىگە كېلىپ، بەگ - بوجاقلار توپىغا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماستىن، ئۇدۇل ھاكىم ئىشخانىسىغا كىرىپ، ئابلاجان ھاكىمغا: «خەلق قارشى چىققان ئىكەن، قارشى چىققۇچىلار بىلەن مۇنداق تىركىشىپ تۇرۇش خەتەرلىك، مەن بۇ ئىشنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىمەن، ئۇچۇرى كەلگىچە سىز ئۆيگە قايتىپ تۇرۇڭ، مەھكىمىگە كەلمەڭ» دىدى. ئاندىن سىرتقا چىقىپ، بەگ - بوجاقلارغا: «ئابلاجان سىلەرنىڭ تەلەۋىگىلارنى قوبۇل قىلدى، ئەندى شىەنجىڭفۇغا كەلمەيدۇ، سىلەرمۇ قايتىپ كېتىڭلار» دىدى. شۇنىڭ بىلەن بەگ - بوجاقلار قايتىپ كېتىشتى.

كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، «11 بېتىم» ئاساسدا سايلانغان ھاكىمنى مۇشۇنداق يول بىلەن ئاغدۇرۇشنى جۇفاڭگاڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ ھەربىي سىستېمىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئىشپىيونى تۇراپبەگ پىلانلىغان (تۇراپبەگنىڭ خەنزۇچە ئىسمى خۇاڭجىۋۇ بولۇپ، دەرىجىسى «گاۋسەن» يەنى «يۇقىرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى» ئىكەن)، «بېتىم» دېگى بەلگىلىمە بويىچە ھاكىم سايلاش باشلىنىش بىلەن تەڭ جۇفاڭگاڭ مۇئاۋىن شىەنجاڭلىققا تەيىنلىگەن ئابدۇرېشىت يۈسۈپ ۋە باشقا بىر قانچە ئەكسىيەتچى ئىشپىيونلار بەگ - بوجاقلارنى تەشكىللەشتە مەخپى رول ئويناغان، شۇ ۋاقىتتا ۋەزىپىدە بولۇپ تۇرغان بەگلەردىن ھائىس بەگ، ئاشىق بەگلەر ۋە سابىق مۇتەئەسسىپ بەگلەردىن گۇسۇڭ، ئىمىن بەگ قاتارلىقلار ئوتتۇرىغا چىقىپ شۇ ئىشلارغا ئاشكارا باشلامچىلىق قىلغان.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ سۇيىقەستى ئەمەلگە ئېشىپ،

ئابلاجان هاكىم، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىشلەۋاتقان سەپداشلىرى ۋە ناھىيىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىرىنىڭ ۋەزىپىسى تارتىۋېلىندى. ئەمما ئەكسىيەتچىلەر بۇنىڭ بىلەن قانائەت قىلماي، ئۇلارنى نازارەت ئاستىغا ئېلىپ، بېسىم ئىشلەتكەندىن تاشقىرى ئۆز-لىرىنىڭ جايلاردىكى ئىشپىيونلىرى، بولۇپمۇ ساقچى ئەمەل-دارلىرى ۋە بەگ - بوجاقلىرى ئارقىلىق ئۇلارغا زىيانكەش-لىك قىلىشنى پىلانلىدى. مۇنداق بېسىم ئاستىدا تۇرالمىغان خەلقچىل كىشىلەر تۇرلۇك ئامالسىلار بىلەن يوشۇرۇن هالدا قەشقەرغە قېچىپ كەتتى (بۇ چاغدا قەشقەرنىڭ شارائىتى بىر قەدەر ياخشى، خەلقچىلىق كەيپىياتى قويۇقراق ئىدى).

47 - يىل 4 - ئايدا جاڭجۇڭ، ئەخمەتجان قاسىمى، ۋاڭ-زىگشەن رەھىمجان سابىرهاجى ۋە مەسئۇت، ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر جەنۇبىي شىنجاڭغا، جۈملىدىن يەكەنگە كېلىپ يېڭىشەھەردىكى ۋالىي مەھكىمىسىگە چۈشتى. ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەھىم-جان سابىر هاجىدىن باشقىلىرى، بىر قېتىملىق ئاممىۋى قارشى ئېلىش يىغىنىغا قاتناشقاندىن باشقا، ھېچقانداق ئاممىۋى سورۇنلاردا ئوتتۇرىغا چىقمىدى، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەھىمجان سابىر هاجى بولسا، بازار كۈنلىرى ۋە جۈمە كۈنلىرىدىن پايدىلىنىپ، خەلق توپلاشقان جايلاردا «11 بېتىم» نىڭ چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدى-غانلىغى، لېكىن بۇنىڭ كۆرەشسىز بولمايدىغانلىغى شۇنىڭدەك خەلق-چىلىق ۋە خەلق ئەركىنلىگىنىڭمۇ كۆرەشسىز قولغا كەلمەيدىغانلىغى بۇنىڭ ئۈچۈن توسالغۇلارغا قارشى چىڭ تۇرۇپ كۆرەش قىلىش لازىملىغى ھەققىدە سۆزلىدى، ئامما بىلەن كۆپرەك ئۇچراشتى. ئاۋام خەلق ئەخمەتجان قاسىمىنى چەكسىز قىزغىن هىمايە قىلدى.

47 - يىل 5 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئۇشتۇمتۇتلا، مەسئۇت-

نىڭ رەئىس بولغانلىغىنى هىمايە قىلىدىغان ئاممايىشچىلار قوشۇنى پەيدا بولدى. بۇ ئاممايىشقا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە بەگ - بوجاقلار تەشكىللەپ ئېلىپ كەلگەن ئادەملەر بول-غاچقا، بۇ ئاممايىشنىڭ گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئۇ-يۇشتۇرۇلغانلىغى روشەن ئىدى. بۇلارنىڭ ساقچىلار قوغداپ ماڭدى. خەلقچىل كۆچىلەرنىڭ بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ تەشۋىق تەرىبىيىسى بىلەن ئېڭى كۆتىرىلىپ قالغان بىر قىسىم ياشلار ۋە شەھەر ئاھالىسى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ تەھدىتىدىن قورقماي ئەتىسلا بۇنىڭغا قارشى (مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قارشى) ناماىيش ئۇيۇشتۇردى. بۇ ئاممايىشچىلارنىمۇ ساقچىلار «قوغداپ» ماڭغان ئىدى. كېيىن مەلۇم بولۇشچە ساقچىلار ۋە ئىشپىيونلار «قوغداش» بانىسى بىلەن ئاممايىشچىلارنىڭ ئىسىملىرىنى يېزىۋالغان، بۇ ئاممايىشچىلار يېڭىشەھەرگە چىقماي، ئاساسەن كونىشە-ھەرنى ئايلىنىپ تەشۋىق قىلىش بىلەن بولدى.

47 - يىل 6 - ئايدا «11 بېتىم» بۇزۇلغاندىن كېيىن، يەكەندىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىمۇ غالجىرلىشىپ، خەلق-چىل كۆچىلەرگە زەھەرلىك قولىنى سالدى: هاكىم ئابلاجان باشلىق قەشقەرغە قېچىپ كەتكەن خەلقچىل كىشىلەرنىڭ ھەم-مىسىنى تۇتۇپ كېلىپ، تۇرمىگە تاشلىدى. ئۇلارنى تۇرمىنىڭ ئىچىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىمەكچى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە تۇر-مىنىڭ ئىچىدە چوڭقۇر ئورا كولاتقۇزدى. (باشقا شەھەرلەر-دىمۇ شۇنداق قىلغان، ئەمما يەكەنىنىڭ ئىشى بىر ئاز كېچىكىپ قالغاچقا، ئۇرۇمچىدىكى هەربىي شىتابتىن كەلگەن بۇيرۇققا

توغرا كېلىپ قېلىپ، بۇ مەھبۇسلار ئۆلتۈرۈلمەي قالغان). تۈرمىگە ئېلىنماي قالغان خەلقچىل كۆچىلەرنى بىر يولىلا يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىشپىيونلىرىنى تەشكىللەپ، ئۇلارغا بىردىن توقماق تۇتقۇزۇپ تەرەپ-تەرەپكە ئەۋەتتى. بۇ ئىشپىيونلار ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇلغان تىزىمدىكى كىشىلەرنى تاپقان يەردە تۇتۇپ باغلاپ، توقماق يېكى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن قىيناپ ئۆلتۈردى. يەكەندە «توقماقچىلار ھەركىتى» دەپ ئاتالغان مەشھۇر ئەكسىيەتچىل ھەركەت ئەنە شۇ. شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ توقماقچىلىرىنىڭ خەلقچىل كۆچىلەرنى بېسىقتۇرۇشتا ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ قايسى دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلىگىگە مۇنداق بىر ۋەقەنى مىسال كەلتۈرۈش كۆپايە: خەلقچىل كىشىلەردىن مەھەممەتنىياز قۇربان دېگەن بىر ئوقۇتقۇچى يەكەندىن پوسكامغا قېچىپ كېتىدۇ. ئەمما كېيىن بۇنى گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى بىلىپ قېلىپ، يەكەندىن بارغان توقماقچىلار پوسكامدىكى توقماقچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئۇنى تۇتىدۇ، يەكەنگە ئېلىپ كېلىشتە ئۇنىڭ پۇت-قولىنى چىڭ باغلاپ ھارۋىغا ياتقۇزۇپ، بېشىنى ھارۋىنىڭ لەڭگىرىگە ئارتىپ، يۈزىنى ھارۋىنىڭ چاقىغا يېقىن قىلىپ قويىدۇ، چاق ھەر بىر ئايلانغانىدا ئۇنىڭ بۇرۇن ۋە ئېغىزلىرىنى سۈرۈپ زىدە قىلىۋېتىدۇ. ئېغىز ۋە بۇرنىدىن چىققان قان ۋە باشقا نەرسىلەرنىڭ سۈۋۈلىشى بىلەن ئۇنىڭ يۈز-كۆزى تونۇغىلى بولمىغىدەك دەرىجىگە كېلىپ قالىدۇ. قىينىلىپ جېنىنى ئاز قالغان مەھەممەتنىياز قۇربان سۇ تەلەپ قىلسا، توقماقچىلاردىن بىرسى ئورنىدىن تۇرۇپ، «مانا سۇ» دەپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا سىيىدۇ. مەھەممەتنىياز قۇربان ئۆزۈن ئۆتمەي جان ئۈزىدۇ.

خەلقچىل ھەركەتلەرگە ياكى نامايىشلارغا سىرتتىن قاتنىشىپ قالغان ياشلار ۋە بەزى «گۇمانلىق» كىشىلەرنى بولسا، گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ئۆزلىرىنىڭ تىزىمى بويىچە ھەربى سىستېمىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىشپىيون تۇراپبەگنىڭ ھويلىسىغا توپلاپ، ئۇلارغا «تەنبىھ يىغىنى» ئاچتى. بۇ يىغىندا تۇراپبەگ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭى سەدۇللا، ناھىيىلىك گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجىسى ساۋۇر قاسىملار يىغىن قاتناشچىلىرىغا قاتتىق تەنبىھ بەردى ۋە «قىزىل پاچاقلار» نىڭ ھەركىتىگە ئىككىنچى قاتناشماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلدۇردى. شۇ چاغدا تۇراپبەگ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ مۇنداق دېدى: «پېقىر ئۇرۇمچىدىن يەكەنگە بۇ قېتىم دوتەي دىسە، دوتەي ئەمەس، ئەما دوتەيدىن كىچىك ئەمەس، تۇەنجاڭ دىسە تۇەنجاڭ ئەمەس، ئەما تۇەنجاڭدىن كىچىك ئەمەس بىر ئەمەل بىلەن كەلدىم. پېقىرنىڭ ۋەزىپىسى — يەكەنىنى «قىزىل پاچاقلار» دىن تازىلاپ ھۆكۈمەتنى ۋە پۇقرانى خاتىرجەم قىلىش. كىمكى جىم يۈرمەي، پىرقە دۆلەتكە قارشى سۆز - ھەركەتلەردە بولىدىكەن، ئۇنداق كىشىنىڭ ئىككى پۇتى دەرھال بىر ئۆتۈككە تېڭىلىدۇ».

مۇشۇنداق دەھشەتلىك بېسىقتۇرۇشلاردىن كېيىن، خەلقچىل كۆچىلەر قاتتىق باستۇرۇلۇپ، گومىنداڭ دەۋرىنىڭ زۇلمەتلىك كۈنى يەنە باش كۆتەردى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مۇشۇ بېسىقتۇرۇشتا «خىزمەت كۆرسەتكەن» چوڭ - كىچىك ئىشپىيونلىرىنى مۇكاپاتلاش ئۈچۈن، 47 - يىل 8 - ئايدا بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە بەگ - بوجاقلارنى قاتناشتۇرۇپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى ئابلىمىتخان ئاقساقال دې-

گەن كىشىنىڭ بېغىدا يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئابدۇكېرىم نىياز، ساۋۇر قاسىم، سەمەت قارى، بائىس بەگ، ئاشىق بەگ، يۇنۇس قۇربان قاتارلىقلارنى «بىرىنچى دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەنلەر» دەپ ئېلان قىلىپ، بۇلارغا بىردىن بەقەسەم تون كىيدۈردى. قالغان ئىشپىيونلار «2- دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەنلەر» دەپ ئېلان قىلىنىپ ئاغزاكى تەقدىرلەندى.

ئازاتلىقتىن كېيىن يەكەندىكى گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىدىن: ۋالى پاسارباەگ، ھەربىي ئىشپىيون تۇراپبەگ، گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجىسى ساۋۇر قاسىم، ساقچى ئىدارىسىنىڭ جۇجاڭى سەدۇللا، شىيەنجاڭ مەھەممەت ھەسەنلەرگە خەلق ئامىسىنىڭ تەلىۋى بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى.

كۇچار ھورۇنباغ ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە

ساۋۇر بەكرى

1946 - يىل 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى (يەكشەنبە) كۇچار ناھىيىسىدە بىر ئاممىۋى يىغىن ئېچىلدى. يىغىننىڭ ئورنى شەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ھورۇنباغ دەپ ئاتالغان مەيداندا بولدى. بۇ يىغىنغا 4 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى. يىغىن ئېچىلىشتىن بۇرۇن، گومىنداڭنىڭ كۇچاردا تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملىرى مۇئاۋىن تۇەنجاڭ تاڭ شۇرۇڭنىڭ قوماندانلىغىدا يىغىن مەيدانىنىڭ ئەتراپىنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇردى. ئاندىن ئۇلار بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئاممىغا قارىتىپ ئوق چىقاردى. 3 مىنۇت داۋام قىلغان ئوق ئېتىشتا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولدى. مانا بۇ كۇچار ھورۇنباغ قانلىق ۋەقەسى بولۇپ، بۇ توغرىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن. تولۇق بولمىغان جايلىرىنى يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىغا ھاۋالە قىلىمەن.

1945 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ: «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى تەرەپ بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا بېتىم بولغىدەك؛ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئەخمەتجان قاسىمى

باشچىلىغىدىكى ۋەكىللەر ئۇرۇمچىگە كېلىپ گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى جاڭ جۈجۇڭ ئەپەندى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ» دېگەندەك كىشىنىڭ روھىنى ئۇرغۇتىدىغان ۋە تېچلىقتىن ئۈمىتۋار قىلىدىغان گەپ ـ سۆزلەر كۆپلەپ تارقىلىشقا باشلىدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ بۇ غەلىبىسى كۆچار ناھىيىسىدىكى بىر تۈركۈم ياشلارغا زور مەدەت بەردى. ئۇلار ئۆزلۈكىدىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ھىمايە قىلىپ، 11 بىتىمنىڭ ئىجرا قىلىنىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئاتلاندى. شۇ مەقسەتتە 46 ـ يىل 5 ـ ئايلاردا كۆچاردا بىر تۈركۈم زىيالىلار ئېزىز يۈسۈپ، ئابلىز ھامىت ھاجى قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىغىدا ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلات ئاساسىي جەھەتتىن 11 بىتىمنى ھىمايە قىلىش ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىش يولىدا كەڭ ئاممىا ئىچىدە تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن كۆپچىلىك ياشلار ئاكتىپ مەركەتكە كېلىپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئىئانە توپلاپ «تاڭ نۇرى» ئىسىملىك گېزىت چىقىرىپ ئاممىغا تارقىتىپ ياخشى رول ئويناندى. بۇ گېزىت شېۋگىراپتا بېسىلاتتى. ئورنى كۈچار ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا بولۇپ كۆپىنچە كېچىسى ئىشلىنەتتى. تىراژى 500 نۇسخە بولۇپ، شايار، توقسۇ، باي، بۈگۈر ناھىيىلىرىگىچە تارقىتىلاتتى.

11 بىتىمنىڭ يەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن شۇ يىلى 12 ـ ئايغىچە ناھىيىمىزنىڭ ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىملىرىنى سايلاپ چىقىشتىن ئىبارەت جىددى ۋە مۇشكۈل ۋەزىپە تۇراتتى.

ياشلار سايلام توغرىسىدا ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ بىتىمنىڭ روھى بويىچە ئۆزلىرى ئىشەنگەن يەرلىك كىشىلەرنى ھاكىملىققا سايلاش توغرىسىدا مۇزاكىرىلەشكەن بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن كۆچار ھاكىمى دېگ لىنەن (ئازاتلىقتىن كېيىن باستۇرۇلغان)، ساقچى باشلىغى جاڭ جىڭپىڭلەر ھاكىمىيەت ئورنىنى بەرمەسلىك ئۈچۈن ھەركەت قىلاتتى. نەتىجىدە 11 بىتىمنى ھىمايە قىلغۇچى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى بىلەن دېگ لىنەن باشچىلىغىدىكى مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن كۈرەشلەر يۈز بەردى.

ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتى كۈنسانىڭ راۋاجلىنىپ خەلق ئىچىگە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى. بۇ ئەھۋالدىن شۇ چاغدىكى كۆچار ھاكىمى دېگ، ساقچى باشلىغى جاڭ، ھەربى باشلىق تاڭ شۇرۇگلار خاتىرجەم بولالمىاي ياشلار ھەركىتىنى تارقىتىۋېتىش يولىدا ئۇنىڭ تەسىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن پىلانلىق يۈسۈندا ئىشقا كىرىشتى. شۇنداق بىر پەيتتە ناھىيىلىك ماارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىغى بىر تۈركۈم ئىدىيىسى قالاق مۇئەللىملەرنى ئەتراپىغا توپلاپ ياشلار ھەركىتىنى ئۆزىمىز ئېلىپ بارىمىز دەپ باشقىچە يول تۇتۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ناھىيەتتە ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش ئىدى. شۇڭا ئۇلار كۆرۈنۈشتە مېھماندارچىلىق ئۇيۇشتۇرغان بولۇپ ئەمىلىيەتتە مەجلىس ئېچىپ، تىل بىرىكتۈرۈپ ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا قارشى بۆھتان خاراكتېرىدە 26 ماددىلىق بىر نېمىنى تۈزۈپ ھۆجۇم قوزغاپ، ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى ئاغدۇرماقچى بولۇشتى.

مەسىلەن: نۇردۇن باھاۋۇددىننىڭ ئۆيىدە ۋە كۆچار ناھىيە-لىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ يازلىق سەھنىسىدە ئېچىلغان مەج-لىسلەردە ئاتالمىش مائارىپ بۆلۈم باشلىغى تەرەپتىكى ياشلار ئارقىمۇ - ئارقا سۆزگە چىقىپ، ئۆزلىرى تۇزۇۋالغان 26 ماددىلىق بىر نىمىسنى ھەدەپ بازارغا سېلىشتى. ھەر بىر ماددىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا ئۇلارنىڭ تەرەپدارلىرى چاۋاكلار چېلىپ «تەنتەنە» قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ئېچىدە پۇقراچە كىيىن-گەن قورچاق ساقچى خادىملىرىمۇ بار ئىدى. بۇ ساقچى كادىرلىرىنى ھەممە كىشى تونۇيتتى. ئەمما ئۇلار ئۆزلىرىنى «بىزنى ساقچى ئىدارىسى خىزمەتتىن بوشتىپ قوغلاپ چىقار-دى» دەپ بىچارە قىياپەتتە جامائەت ئېچىدە ئارىلىشىپ يۈرەتـ-تى. مائارىپ بۆلۈم باشلىغى تەرەپتىڭ ھەرىكىتىگە قارشى ئىنقىلاۋىي ياشلارمۇ يىغىن ئېچىپ مۇناسىپ تەدبىر قوللاندى. ئۇلار ئابلىز ھامىتنىڭ قوراسىدا يىغىن ئېچىپ تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە پىكىر ئالماشتۇراتتى. مەتتىمىن بايىزنىڭ ئۆيىدە كېچىلەپ تەشۋىقات ۋەرەقلىرى بېسىپ تارقىتىپ تۇراتـ-تى. ھەققانىيەت ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى تەرەپتە بولغانلىقتىن خەلق ئاممىسى ئۇلارنى ھىمايە قىلاتتى. ئەمما مائارىپ بۆلۈم باشلىغى تەرەپ ياشلار ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي يېڭا - كەنتلەردىن ئادەم توپلاپ كېلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قوراسىدا چوڭ مەجلىس ئېچىپ، ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. لېكىن بۇ ئىشقا قارشى ئىنقىلاۋىي ياشلارمۇ پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ 2000 دەك ئادەم يىغىن جىدـ-دى ۋە كەسكىن مۇنازىرىلەر ئېچىلدى. ئەسلىدە بۇ

مائارىپ بۆلۈم باشلىغى تەرەپدارلىرى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشـ-كىلاتىغا قارشى ئۇيۇشتۇرغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ يىغىن ئۇلارنىڭ خاتالىقلىرىنى پاش قىلىپ ئۇلارغا قاخشاتـ-قۇچ زەربە بېرىدىغان يىغىنغا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ تۇزۇۋالغان 26 ماددىلىق بىرنىمىسى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا چاپـ-لىغان بۆھتان ئىكەنلىگى ئېچىپ تاشلاندى. نەتىجىدە ئۇلار تەرەپتىكى بىر مۇنچە كىشىلەر يىغىن ئۇستىدىلا ئۆز خاتالىقـ-لىرىنى تونۇپ ئىنقىلاۋىي ياشلار تەرەپكە ئۆتتى. بۇنىڭدىن كېيىن كۆچاردىكى ياشلار ھەركىتىگە بېتەكچىلىك قىلىدىغان 15 كىشىلىك ھەيئەت قۇرۇلۇپ ئېزىز يۇسۇپ ھەيئەت باشلىغى بولۇپ سايلاندى.

شۇ كۈنلەردە 11 بىتىمنىڭ روھى بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىـ-غان ناھىيىلىك سايلام يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئىناۋىتى ناھىيە بويىچە يۇقۇرى ئورۇنـ-دا تۇراتتى. ناھىيىدىكى بىر ئوچۇم ئەكسىيەتچىلەر بۇنىڭـ-دىن خاتىرجەم بولالمايتتى. ياشلار تەرەپ مۇتلەق ئۇستۇنلۇكـ-كە ئىگە بولغان شارائىتتاسايلام يۈرگۈزۈلسە، ئىنقىلاۋىي ياشـ-لار ئۆز ئادەملىرىنى سايلاپ غەلىبە قازانسا، ئۇلار ئۆز ئورنـ-نى بوشتىپ بېرىشكە توغرا كېلەتتى. ئۆز ئورنىنى بوشتىپ جېرىشى ئۇلار ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر كېلەتتى، شۇڭا ئەكـ-سىيەتچىلەر خاتىرجەمسىزلىنىپ ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى توسۇشقا ئۇرۇندى. ئۇلار ئالدى بىلەن ياشلار ھەركىتىگە بېتەكچىلىك قىلىدىغان 15 كىشىلىك ھەيئەتنى بۆزۇشقا كىرىشىپ ئۇنىڭ ئىچىدىكى بەزى ئىرادىسى ئاجىز كىشىلەرنى ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ئۆزىگە تارتىپ بۆلگۈنچىلىك سالدى.

15 كىشىلىك ھەيئەتتىن چېكىنىپ چىققان بەزى كىشىلەر ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلارنى كۆچار ھاكىمى دېگۈن لىنەن ۋە كۆچاردا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ تۈەنجاڭى (پولكوۋنىگى) لیۇ شۈيچىڭ قاتارلىقلار قوللايتتى. ئەكسىيەتچىلەر يەنمۇ ئىلگىرىلەپ ياشلار ھەركىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئۈچۈن 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كۆچار ھورۇنباغدا 11 بىتىمنى تەشۋىق قىلىش، سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگىراممىسىنى ئوقۇپ ئاڭلىتىش بانىسى بىلەن چوڭ يىغىن ئاچتى.

يىغىن مەيدانغا سەھنە ياسالغان بولۇپ، سەھنە ئالدىدىكى مەيدانغاھەر ساھە كىشىلەرنىڭ ئايرىم ئولتۇرۇشى ئۈچۈن تاختاي قېقىلىپ ئورۇن كۆرسىتىلگەن ئىدى. مەيدانغا كىشىلەر كېلىشكە باشلىدى. بەلگىلەنگەن ئورۇنلار ئادەملەر بىلەن تولدى. ھەر بىر تاختاي ئارىلىغىدا بىردىن ساقچى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. سەھنىنىڭ ئالدىدىكى جوزا - بەندىگە لەردە ئاخۇنۇملار، يۇرت چوڭلىرى ۋە ئىنقىلاۋىي ياشلار ۋەكىللىرى بولۇپ 30 دەك ئادەم ئولتۇرۇشتى. بىر ۋاقىتتا ناھىيە ھاكىمى دېگۈ، ساقچى باشلىغى جاڭ، مۇئاۋىن پولكوۋنىك تاڭ، داۋۇت ۋاڭ، نۇردىن باھاۋۇدۇن، ئابدۇقەييۇم مەخسۇملار سەھنىگە چىقىپ ئورۇن ئالدى.

يىغىن ئېچىلىپ سۆز قىلىش باشلاندى. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 15 كىشىلىك ھەيئەتتىن چېكىنىپ چىققان بىر كىشى سۆزگە چىقىپ، ئىنقىلاۋىي ياشلارنى «قىزىل پاچاقلار» دەپ ھاقارەتلەشكە باشلىدى. ئۇلارغا بۆھتان چاپلاپ: «ياشلار شەھەرنى قالايمىقان قىلدى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىقتى. ئاش-

لىق يۆتكەشكە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ تۇرالغۇلۇق قىلدى» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلدى. بۇ چاغدا ئىنقىلاۋىي ياشلار غەزەپكە كېلىپ «سۆز تۇختىسۇن، سەھنىدىن چۈشسۇن!» دەپ ۋاقىراشتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن، ساقچى باشلىغى جاڭ سۆزگە چىقىپ 2 سائەتتەك سۆزلىدى. ۋاقىت كەچ بولۇپ كېتىۋاتقىدۇ. ياشلار ئورنىدىن تۇرۇپ: «سۆز تۇختىسۇن!» دەپ تۇۋلاشتى. بۇ چاغدا مۇئاۋىن تۈەنجاڭ تاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ ياشلارغا غەزەپ بىلەن جىم ئولتۇرۇڭلار دەپ ۋاقىرىدى. دەل شۇ پەيتتە ئەتراپتىن ئوق ئېتىلىشقا باشلىدى. يىغىن پۈرۈلۈپ پاتپاراقچىلىق بولدى. خەلقنىڭ بىر قىسمى گۇلدۇرلەپ قاچتى، بىر قىسمى مەيدانغا يېتىۋالدى. شۇ قېتىمقى ئېتىلغان ئوقتا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولدى.

ۋەقەدىن كېيىن قارىساق ئۆلگۈچىلەر بىلەن يارىدار بولغۇچىلار كەمبەغەل شەھەر ئاھالىلىرى ئىكەن. بۇ مەسىلە توغرىلىق پولك ئىشخانىسىغا: «ھەربىلەر نېمە ئۈچۈن يىغىن مەيدانىدا ئوق چىقىرىدۇ؟ دەپ سۈرۈشتە قىلىپ بارساق، تۈەنجاڭ لیۇ چىڭشۇي: «بىر قىسىم بۇزۇق ياشلار ئەسكەرلىرىمىزنىڭ قورالىغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئەسكەرلىرىمىز ئۆزىنى قوغداپ قورالنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئوق چىقىرىشقا مەجبۇر بولغان. ئوق ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىلغان. شۇنداق بولسىمۇ ئۆلۈش - يارىدار بولۇش ئەھۋالى يۈز بېرىپتۇ. بۇنىڭ مەسئۇلىيىتى ياشلارنىڭ ئۇستىدە، بىز ئۇرۇمچى باش گېنېرال شىتاۋغا ۋەقەنىڭ ئەينى بويىچە مەلۇم قىلىمىز. ئەتە ئاخۇنۇملار، شەھەر چوڭلىرى توپلانسا ئۆلگەن، يارىدار بولغانلارنىڭ ئۆي-

لىرىگە بېرىپ تەسەللى ئېيتىپ ھال سورايمىز، يارىدار بولـ
غانلارنى داۋالايمىز» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلدى.

بۇ ۋەقەنىڭ سىرى زادى قانداق؟ لېيۇ تۈەنجاڭ ئېيتـ
قاندەك مەلۇم كىشىلەر ھەربىلەرنىڭ قورالىنى تارتىۋېلىش
ئۈچۈن ھەركەت قىلغانمۇ؟ ئەسلىيەت ئۇنداق ئەمەس.

چوڭ يىغىندا ئېزىز بارات دېگەن بىر كىشى گېزىت
تارقاتتى. شۇ چاغدا بەزى كىشىلەر گېزىت تالىشىپ ئوپۇر ـ
توپۇر بولۇشقان ئىدى. يىغىن مەيدانىنى مۇھاسىرە قىلىپ
تۇرغان ھەربىلەر شۇ ئىشنى بانا قىلىپ يىغىن مەيدانىدىكى
خەلقلەرگە ئوق ئاتقان....

لېكىن يۇقۇرقى پاكىتلار ھورۇنباغ ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى
سىرى ئەمەس. ئۇنىڭ سىرى ئازاتلىقتىن كېيىن، يەنى
1951 ـ يىل 6 ـ ئايلاردا تولۇق ئېچىلدى. ئاقسۇدا ئېچىلغان
ئىدارە قىلىپ تەرىيىلەشتە (گۇەنشۇندۇيدە) ئەينى يىللاردا
كۆچار ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ دۇساجاكى بولغان
ئابدۇقادىر روزى مەسىلە تاپشۇرغاندا، ھورۇنباغدا ئېچىلغان
يىغىنداۋ يىغىن مەيدانىنى ئوراپ تۇرغان ھەربىلەر بىر بانا
بىلەن ئوق چىقارماقچى بولغان شۇ پۈرسەتتە ناھىيىلىك
ساقچى ئىدارىسى ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ ئاساسىي ئادەملىرىدىن
7 ـ 8 نى ئېتىپ ئۆلتۈرۈشنى ئالدىن پىلانلاپ ئادەم تەينـ
لىگەنلىكىنى ئاشكارىلىدى. ئۇ، «شۇ يىغىندا ئابلىز ھامىتنى
ئېتىشقا بەلگىلەنگەن ئىدىم، باشقىلارمۇ ئۆزى ئېتىپ ئۆلتۈر ـ
مەكچى بولغان ئادەملەرگە مەسئۇل بولۇپ دىققەت قىلىپ
تۇرۇشقان. بىردىنلا ئوق ئېتىلدى، خەلقلەر قاچتى، بەزىلەر
يېتىۋالدى. شۇ ۋاقىتتا قارىسام مەن ئاتماقچى بولغان ئابلىز

ھامىت ساي تەرەپكە قېچىپ سۇدىن سەكرەپ كۆنچى مەھەللە
تەرەپكە كېتىپ قالدى. شۇ تەرەپكە قېچىپ كېتىۋاتقان ئادەم
جىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئابلىز ھامىتنى ئاتالماي قالدىم»
دېدى.

دېمەك، يۇقۇرقى ئەھۋاللاردىن كۆچار ھورۇنباغ ۋەقەسى
پىلانلىق يۇسۇندا ئېلىپ بېرىلغان قانلىق ۋەقە ئىكەنلىگىنى
ئېنىق چۈشەنگىلى بولىدۇ. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شۇ
مەيداندا ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن 7 ـ 8 ئادەمنى ئېتىپ ئۆلـ
تۈرۈش ئارقىلىق ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى ئۇجۇقتۇرۇپ
ياكى كۆچىسزلەندۈرۈپ، 11 ـ ئايدا ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك
سايلامدا تولۇق ئۈستۈنلۈكنى قازىنىپ، ئۆزلىرى خالىغان
كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا قويۇش مەقسىدىگە يەتمەكچى
بولغان. نەتىجىدە ئۇلار بۇ يىغىندا شەھەر ئاھالىسىدىن 3
كىشىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، 4 كىشىنى يارىدار قىلىشتەك قاز ـ
لىق ۋەقە پەيدا قىلىپ ئەكسىيەتچى ئەپتى ـ بەشىرىسىنى
تېخىمۇ ئاشكارىلىدى. بۇ يىغىندا ئىنقىلاۋىي ياشلارنى ئېتىپ
ئۆلتۈرۈش سۈيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئەكسىيەتچى
قارا كۆچىلەر ۋەقەنىڭ 3 ـ كۈنى كېچىسى، گومىنداڭنىڭ
كۆچاردا تۇرۇشلۇق ھەربى قىسىملىرى بىلەن قورچاق ساقچى
ئىدارىسى بىرلىكتە ئەسكەر چىقىرىپ ئېزىز يۇسۇپ قاتارلىق
15 نەپەر ياشنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە قامىدى. بۇ ياشلار
تۇرمىدە يېرىم ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ياتقاندا كۆچارنىڭ
مۆتىۋەرلىرى كېپىل بولۇپ تۇرمىدىن بوشىتىپ چىقتى. لېكىن
بۇ ياشلار كۆچاردا تۇرۇشقا مۇمكىن بولمىدى. ھەر تەرەپتىن
تەھدىت ۋە ئۆلۈم خەۋپى كېلىپ تۇرغانلىقتىن ئاخىرى ئۇلار

كۆچارنى تاشلاپ ئورۇمچى ۋە باشقا شەھەرلەرگە قىچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

دىمەك، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە يۇقۇرىدا بايان قىلغاندەك ئارقىمۇ - ئارقا ھۇجۇم قىلىپ بۇزغۇنچىلىق سالغاندىن كېيىن كۆچارنى ئۆز قولىغا ئوڭچە كىرگۈزۈۋېلىپ، 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك سايلامغا تەييارلىق قىلىشقا كىرىشتى. ئۇلار ھەربىر يېزا - كەنتلەرگە ھەربى ۋە مەمۇرى خادىملار ئارىلاش تەشكىللەنگەن سايلام گۇرۇپپىلىرى ئەۋەتىپ، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىغىغا ۋەكىل سايلاش ئىشىنى باشلىدى. سايلام گۇرۇپپىسى قايسى يېزىغا بارسا رەسمىيەت بويىچە ئاممىنى توپلاپ يىغىن ئاچاتتى. كىمنى سايلاش توغرىسىدا ئالدى بىلەن ئادەم كۆرسىتىپ بېرىپ ئاممىغا مەجبۇرلىغان ئاساستا ئۆزى كۆرسەتكەن ئادەمنى سايلاتقۇزۇپ قايتىپ كېلەتتى. ئەگەر خەلق ئىچىدىن بىرەر كىشى چىقىپ، ئۇلار كۆرسەتكەن ئادەمدىن باشقا كىشىنى كۆرسەتمىدىغان بولسا، ئۇ ئادەمنى شۇ يەردىلا ئۇرۇپ ئولەر ھالەتكە كەلتۈرۈپ قوياتتى. مەسىلەن، بىجاق كەنتىگە چىققان سايلام گۇرۇپپىسى ئاممىنى توپلاپ مەجلىس ئاچقاندا، جارۇپ شياڭجاڭنى سايلاپ بېرىشنى كۆرسەتكەن. ئەمما خەلق ئىچىدىن بىر كىشى ئاممىغا ۋاكالىتەن، جارۇپ شياڭجاڭ بولمايدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا خەلقە ۋەكىللىك قىلىدىغان باشقا ئادەمنى سايلىساق دەپ پىكىر قىلغاندا، ئۇ ئادەمنى شۇ يەردىلا باغلاپ دەرەخقە ئېسىپ قاتتىق ئۇرغان، ئەنە شۇنداق بېسىم ئاستىدا بىجاقتىن جارۇپ شياڭجاڭنى ۋەكىل سايلاتقۇزۇپ قايتىپ كەتكەن. باشقا يېزا - كەنتلەردىكى سايلام ئەھۋالىمۇ بىجاقتىكى سايلامغا ئوخشاش بولۇپ، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزلىرى كۆرسەتكەن ئادەملەرنى خەلقە مەجبۇرى سايلاتقۇزۇپ ناھىيىلىك كېڭەشنى تەشكىل قىلغان. ئاندىن ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى توپلاپ شەھەردە بىر قانچە كۈن ئوگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇپ ئۆز خاھىشلىرى بويىچە ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، كۈچارنىڭ ھاكىملىغىغا دېڭ لىنەننى، مۇئاۋىن ھاكىملىققا ئابدۇقەيۇم مەخسۇم، جاڭ(ساقچى باشلىغى)، سۇڭ خەنجاڭ (ھەربى قىسىملارنىڭ مۇئاۋىن پولكوۋنىگى) لارنى سايلاشقا نامزات قىلىپ كۆرسەتىش توغرىسىدا كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ئاتالمىش ماقۇللىغىنى ئالدى. دىمەك، يۇقۇرقى ئەھۋاللار نىڭ ھەممىسى ئولكىلىك ھۆكۈمەتتىن ئاقسۇ ۋىلايىتىگە ئەۋەتكەن ئابدۇرۇھىم ئەيسا باشچىلىغىدىكى سايلام ھەيئىتىنىڭ كۆچارغا يېتىپ كېلىش ئالدىدىكى تەييارلىق ئىشلىرى ئىدى.

11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. ئابدۇرۇھىم ئەيسا باشچىلىغىدىكى سايلام ھەيئىتى كۆچارغا يېتىپ كەلدى. ھەيئەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى مۇسەييەپ دامولىلامۇ بىللە ئىدى. بۇ ھەيئەت باي ناھىيىسىدىكى سايلامنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئاندىن كۆچارغا كەلدى. ئۇلارنىڭ گومىنداڭنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق 194- پولكىنىڭ پولكوۋنىگى چىڭ خەيجۇ، ئاقسۇدىكى 65 - بىرىگادا سىياسى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى يۈجۈنيى قاتارلىق كىشىلەر 20 دەك قورالىق ئەسكەر بىلەن كۆچارغا ئېلىپ كەلدى. ھەربىلەرنىڭ سايلام ھەيئىتىنى مۇھاپىزەت قىلىمىز دېگىنى ئەمەلىيەتتە

سايلام هەيئەتنىڭ قورالسىز قالغان قىسىملىرىنى ئىدارە قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

بۇ ھەيئەت ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە چۈشكەندىن كېيىن، ساقچى ئەمەلدارى روزى ھاپىزنىڭ باشچىلىغىدا 20 دەك قوراللىق ساقچى ئابدۇرېھىم ئەيسا چۈشكەن ئۆيىنى قورشاپ تۇردى. بىرەر كىشى ئابدۇرېھىم ئەيسا بىلەن كۆرۈشمەكچى بولسا، ساقچى مەسئۇلىغا مەلۇم قىلىپ تىزىمغا ئالدۇرغاندىن كېيىن، قانداق ئىش توغرىلىق سۆزلەشىدۇ، قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ، ھەممىنى ئاڭلاپ تەستىقلىغاندىن كېيىن ئاندىن كۆرۈشتۇرەتتى، ئابدۇرېھىم ئەيسا ناۋادا ھاجەتكە بارسا بىر نەچچە ساقچى قوراللىق مۇھاپىزەت قىلاتتى. ئۇلارنىڭ سۆزىچە ئېيتقاندا: «ئابدۇرېھىم ئەيسانىڭ ئامانلىغىنى قوغداش» ئىكەن.

سايلام ھەيئىتى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىرى يۇقۇرقىدەك شارائىتتا سايلام توغرىلىق ئاممىا بىلەن ئۇچرىشىپ تولۇق پىكىر ئالالمىدى. سايلام بولغان زالدا ئالدىنقى قاتاردا سىيىت ئەھمەت خوجا، چىڭ خەيجۇ، يۈجۇنيى، تاڭ شۇرۇڭ، دېڭ لىنەن، ئابدۇقەيۇم مەخسۇم قاتارلىقلار ئولتۇردى. ئابدۇرېھىم ئەيسا سايلامغا رىياسەتچىلىك قىلدى. ۋەكىللەرگە سايلام قەغىزى تارقىتىپ بېرىلدى. ھەر بىر ۋەكىل تارقىتىپ بېرىلگەن قەغەزگە ئۆزى سايلايدىغان كىشىنىڭ ئىسمىنى يېزىپ كېلىپ تاپشۇردى. شۇ ئارىلىقتا ئابدۇ باقى ئىسىملىك بىر ۋەكىل ئالدىراش كېلىپ ئابدۇرېھىم ئەيساغا: «بىنىڭ سايلايدىغان

ئادىمىم ئالمىشىپ كەتتىپتۇ، باشقىدىن يېزىپ كېلەي، دېگەندە ئابدۇرېھىم ئەيسا ئۇنىڭ بېلىتىنى قايتۇرۇپ بەردى. بۇ ئاددىم قايتا يېزىپ كېلىپ تاپشۇرغاندا ئابدۇرېھىم ئەيسا ئۇ كىشىگە: «ئەسلى يازماقچى بولغان ئادىمىڭىزنىڭ ئىسمىنى يېزىپ كەلدىڭىزمۇ؟» دەپلا قويدى.

ئاندىن ئابدۇرېھىم ئەيسا بېلەتلەرنى تەكشۈرۈپ، ئەڭ كۆپ ئاۋازغا ئىگە بولغان دېڭ لىنەننى ھاكىملىققا، ئابدۇقەيۇم مەخسۇمنى مۇئاۋىن ھاكىملىققا ئېلان قىلىپ سايلامنى ئاخىرلاشتۇردى. دەمەك، 11 بەتتىم ئاساسىدا يۇرگۈزۈلگەن دېموكراتىك سايلام، يۇقۇرقىدەك ھىلە-نەيرەڭلەر ئىچىدە ساختىپەزلىك ۋە تەھدىت بىلەن ئېلىپ بېرىلدى.

1947 - يىلىدىكى پىچان دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئۆتمۈشى توغرىسىدا

تېيىپ پولات

دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ مەقسىدى

1944 - يىلى قوزغالغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي كۈچلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ھەر تەرەپتىن قاتتىق زەربە بەردى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى غەلىبىسىنىڭ تەسىرى، تۇرپان، پىچان، تۇخسۇن دېخانلىرى ئۈچىدە چوڭ ئويغۇنىش ھاسىل قىلدى، خەلقنىڭ ئازاتلىققا بولغان ئىشەنچىسىنى زور دەرىجىدە ئاشۇردى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي مىللىي ئارمىيە قوشۇنلىرى ئىلگىرىلەپ ماناس دەرياسى بويىغا كەلگەندە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل دائىرىلىرى ئالدامچىلىق، بىخوتلاشتۇرۇش ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ، ئۇرۇشنى توختىتىپ مەسىلىنى تىنچلىق يولىدىن ھەل قىلىش ئۈچۈن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى جاڭ جۆجۇڭ ئەپەندى يولدىن رەخمەجان سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇل-

خەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى ئۈتتۈرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ بېرىلىپ، 1946 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالاندى. شۇڭا چەلىق بۇنىڭدىن بەكمۇ ئىلھاملانغان ۋە ئومىتۋار بولغان ئىدى. بۇ بىتىمدا: «ئۆلكىدىن تارتىپ ئاساسىي قاتلامغىچە سايلام ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق خەلق ئۆز كۆڭلىدىكى ياخشى كۆرگەن كىشىلەرنى سايلاپ چىقىش ھوقۇقىغا ئىگە. خەلق سۆز، مەتبۇئات، يىغىلىش، ئاممايىش قىلىش ۋە باشقا ئەر-كىنلىكلەردىن بەھرىمەن بولىدۇ». «ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ئۆزىگە دائىر جايلاردا ھەر مىللەتتىن تەركىپ تاپقان قوراللىق قىسىملىرىنى ساقلايدۇ، قالغان 7 ۋىلايەتتە دېموكراتىك ئەركىن سايلام يۈرگۈزۈلىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش مادداىلار بەل-گىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ھەر خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، بىتىمنى ئىجرا قىلمىدى. خەلق ئامىنىسى 11 بىتىمنى ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەققانىي تەلەپلەرنى ئۈتتۈرىغا قويسا، ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىش-نىڭ ئورنىغا ھەر خىل قەبىھ ۋاستىلار ئارقىلىق تەھدىت سېلىپ خەلقنىڭ غەزىۋىنى تېخىمۇ قوزغىدى. يەنە بىر تەرەپ-تىن، ئۇلار خەلقنى قورقۇتۇش ۋە باستۇرۇش جەھەتتىكى ھەربىي تەييارلىقلىرىنى كۈچەيتتى. ناھەمۋارنىڭ مۇھىم جايلىرىغا پوتەي سالىمىز دەپ دېخانلارنىڭ مەھسۇلات كۆپ چىقىدىغان تېرىلغۇ يەرلىرىنى مەجبۇرى ئىگەللىۋالدى، دېخانلارغا پوتەي ياساش ئالۇنكى سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلە - تىرىلمىسى بىلەن كارى بولمىدى. 1946 - يىلى پىچان ناھىيىسىنىڭ لۇكچۇن بازىرىدا ياسىتىۋاتقان بىر پوتەي ئۇرۇلۇپ كېتىپ 6 - 7

ئادەم توپا ئاستىدا بېسىلىپ ئۆلدى. مۇنداق خورلۇققا كىشىلەرنىڭ چىداپ تۇرغىدەك ھالى قالمىغان ئىدى. شۇنىڭدەك گومىنداڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە يەرلىك ئەمەلدارلار ئىنتايىن چىرىكلىشىپ، پارىخور-لۇق، قاقتى-سوقتى قىلىش ئىشلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانـ-دى، مائارىپ ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، مىللى مائارىپ-نى زور دەرىجىدە ۋەيران قىلدى. ئوقۇتقۇچىلارنى سىياسى ئېقىمسادىي جەھەتتىن بوغۇپ ئۆلارنىڭ مۇئاشىنى تارقاتماي بېسۇبلىپ ئۆلارنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. مانا شۇنداق بىر قاتار زورلۇق-زومبۇلۇقلار كەڭ دېخانلار بىلەن ئىلغار ياش-زىيالىلارنى تەشكىللىنىپ كۈرەش ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر قىلغان ئىدى.

مۇشۇ مەزگىللەردە پېچاندا رايونلار بويىچە ئېنقىلاۋىي تەشكىلاتلار قۇرۇلۇپ ھەركەت ئېلىپ بېرىلىۋاتاتتى. ئۇلار: پېچان ياشلار تەشكىلاتى، ئۇكچۇن ياشلار تەشكىلاتى، ئۇيغۇر-ياڭخى ياشلار تەشكىلاتى، لەمجەن ياشلار تەشكىلاتلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ تەشكىلاتلار كۈندىن-كۈنگە كېڭىيىپ ئۇنىڭ كۈچ دائىرىسىمۇ بارغانسېرى زورىيىشقا باشلىغان ئىدى. ۋە ئادەم سانىمۇ بىر نەچچە يۈزگە يەتكەن ئىدى.

يۇقۇرقى تەشكىلاتلارنىڭ مەقسىدى:

1. 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمنىڭ ئەمەلدە ئىجرا قىلىنىشىنى تەلەپ قىلىش ۋە ئۇنىڭ مۇئىلىرىنى قوغداش؛

2. بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىقنى ئاساس قىلغان ھالدا دېخانلارنى ئويىشتىپ خەلقنىڭ ئۇستىدىكى ئېغىر بېسىملارنى

يېزايتىش ۋە تۈگىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا قوزغاش ۋە تەشكىللەش؛

3. دېخانلار ئۇستىدە ئىقتىسادىي بېسىم، سىياسى، ھەربى تەھدىت ئىنتايىن ئېغىر بولغاچقا، ئازاتلىق، بارا-ۋەرلىك، ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيە ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

يۇقۇرقى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار ئۆز مەقسەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەققانى-پىكىر-تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ 11 بىتىمنى ھەققىنى ئىجرا قىلىش يولىدا ھەركەت قىلغانلىقىدىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 بىتىمنى قوپال-لىق بىلەن يۇزۇپ زىددىيەتنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۈرۈۋەتتى.

1947-يىلى 6-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا بىر تۈركۈم ئىنقىلاۋىي ياشلار، ئىنقىلاۋىي دېخانلار، كۆكيار تېغىغا توپلـ-نىپ قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە تەييارلىق قىلدى. بۇ چاغدا پېچان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ۋەكىل ئەۋەتىپ ياشلارنى قايتىپ كېلىش-كە نەسىھەت قىلماقچى بولغاندا، ئىنقىلاۋىي ياشلار ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىگە: «11 بىتىمنى ھەققىنى ئىجرا قىلىش؛ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى مەسئۇئىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش» قا ئوخشاش پىكىر-تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما گومىنداڭ دائىرە-لىرى ئۇلارنىڭ بۇ ھەققانى تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرىش ئورنىغا ياشلار ھەركىتىنى غالجىرلارچە باستۇرۇش تەدبىرلە-رىنى قوللاندى. ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە بىر پەيدىن ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بۇ ئورۇنلاردىكى ئىنقىلاۋىي ياشلارنى ئەزمەربەنت ئاستىغا ئالدى. خەۋپلىك دەپ سانىغان كىشىلەرنىڭ ئارقىسىغا ئادەم سېلىپ قويدى.

پېچاندىكى قوزاللىق قوزغىلاڭنىڭ كۆتىرىلىشىگە، چوڭ

پومىشىك ما شاڭفۇ باشچىلىغىدىكى بىر قىسىم ئەكسىيەتچى بايلارنىڭ گومىنداڭ ھەربىلىرى بىلەن بىرلىشىپ قىلغان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىشتەك قەبىھ ھەرـ كەتلىرىمۇ سەۋەپ بولغان ئىدى. چوڭ پومىشىك ما شاڭفۇ ئۇرۇمچىدە گومىنداڭنىڭ گارنىزون قوماندانلىق شتاۋى بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ تەسىرىنى ئالغاندىن كېيىن، پىچان شەھىردە ياشلارنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىگە قارشى قوراللىق تەشكىلات قۇرۇپ، ئۇلارنى ھەر تەرەپلىمە نازارەت قىلىش ھەرىكەتلىرىنى يۈرگۈزدى. ئۇلار ئۆزلىرى قۇرغان بۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنى «ئۆز بېدۇي» (ئۆز ئۆزىنى قوغداش قوشۇنى) دەپ ئاتاشتى. بۇ ئەمەلىيەتتە گومىنداڭ ھەربى قىسمىلىرى بىلەن ماسلىشىپ ھەرىكەت قىلىدىغان تېررورلۇق ئەترەت ئىدى. بۇ قوراللىق تەشكىلات ئۆزىنى بىۋاستە قولغا ئېلىپ گومىنداڭ باش شتاۋىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن يۇسۇپ تۇردى، ئابلەز مامۇت، تۇردى قېرى قاتارلىق دىخانلارنىڭ ئىز ـ دېرەكسىز يوقاپ كەتكەنلىگى ناھىيە بويىچە قاتتىق ۋەھىمە پەيدا قىلدى. مۇنداق ئەھۋالدا دىخانلارمۇ قوراللىنىپ ئۆزىنى قوغداشنىڭ قانچىلىك مۇھىم بولۇپ قالغانلىغىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن دىخانلار يەر ـ زىمىنلىرىنى، چارۋا مالىلىرىنى سېتىپ قورال ـ ياراق ئېلىشقا كىرىشتى. مەسىلەن: پىچان رايونىدىن ئابلا ئاكا ئۆزىنىڭ 4 كۆرىلىك (8 مو) يېرىنى سېتىپ بىر تال مىلتىق سېتىۋالدى. لەمجەن رايونىدىن ھەمـ دۇللا ھېۋۇپ 1500 جىڭ ساپ پاختا پۇلىغا بىرتال جېكىس مىلتىق سېتىۋالدى. ياڭخېلىق ئىمىن شاڭجاڭ نەچچە مىڭجىڭ پاختا پۇلىغا بىر تال تەخسىلىك پىلىموت سېتىۋالدۇ؛ يەنە بىر

قىسىم ئادەملەر ئالتۇن، كۈمۈچ، چارۋىلىرىغا ـ ئوق دورا، قورالـ لارنى تېگىشىدۇ؛ بەزىلەر قارا مىلتىقلارنى ياسىۋالىدۇ ياكى ياسىتىدۇ. شۇ تەقلىتتە دىخانلار ئۆزىنى قوغدىغۇدەك قورال ـ ياراققا ئىگە بولدى.

لەمجەن رايونىدىكى «ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى» غا قاتناشقان لەمجەن ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىغى ئابلىمىت يۈسۈپ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن نەزەربەنت قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا گومىنداڭ ئۆز ئادىمى پولاتنى لەمجەن ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ ئۆمەتتى، پولات لەمجەنگە كېلىپلا، لەمجەن، چۆڭاققىر يېزىلىرىدىكى ئىلغار ياشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن گومىنداڭ ھەربىلىرىدىن بىر بەن ئەسكەرنى يارەمگە ئېلىپ ھەرىكەت ئېلىپ بارىدى.

1947 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەمدۇللا ھېۋۇپ يېتەكچىلىكىدە يېغىن ئۆتكۈزۈپ ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلدى ۋە ساقچى شۆبىسىدىكى ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ ئېچكى جەھەتـ تىن ماسلىشىشى بىلەن كېچىدە ساقچى شۆبىسىنىڭ قورالـ لىرىنى قولغا چۈشۈرۈشنى پىلانلىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇنىڭغا قاتنىشىدىغان ئادەملەرنى بېكىتىپ، شۇ ئاخشىمى ھەرىكەتكە كېلىش بىلەن يېرىم كېچىدە قاراۋۇل بىلەن ئالاقىلىشىپ ساقچى شۆبىسىگە باستۇرۇپ كىرىدى ۋە پولات سوجاڭنى تۇتـ تۇۋېلىپ، 8 تال مىلتىق، 3 تال قىلىچ، 3 تال گىرانات، 4 ئات غەنىمەت ئېلىپ ئۆرتەڭگە چىقىپ كەتتى. ساقچى شۆـ بىسىنىڭ قورالىغا ئىگە بولغان بىر قىسىم ياشلار شۇ كەـ چىسى خاندو ساقچى شۆبىسىگە ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، خاندو ساقچى شۆبىسىنىڭ مۇداپىئە تەييارلىغى پۈختا بولغانلىقى

ۆە ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىدىغان ئادەم بولمىغانلىقى ئۈچۈن مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى.

يۇقۇرىدىكى ھەركەتتىن خەۋەر تېپىپ ئىلھاملانغان لۇكچۇن ياشلىرى 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئەخمەتنىياز باشچىلىغىدا جىددى يىغىن ئېچىپ، شۇ كۈنى كېچىدە لۇكچۇن ياشلىرى بىلەن ياڭخىي كارىزدىكى ياشلار بىرلىكتە لۇكچۇن ساقچى شۆبىسىنىڭ قوراللىرىنى قولغا چۈشۈرۈشنى قارار قىلدى. 10 - كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى لۇكچۇن ئۇيۇشما رەئىسى شېرىپبەگ قاتارلىقلار ساقچى شۆبىسىگە كېلىپ شۆكگەن ئىبراھىم رازىيوپ بىلەن قوراللىنى تاپشۇرۇش توغرۇلۇق سۆزلەشتى. تاڭغا يېقىن ياڭخىي كارىزدىكى ياشلار يېتىپ كېلىپ، ئىچكى - تاشقى جەھەتتىن ئوبدان ماسلىشىپ ھەركەت قىلىپ، ساقچىلاردىن 12 تال مىلتىق، بىر دانە تاپانچا، 8 تال قىلىچ ۋە باشقا نەرسىلەرنى غەنىمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رايوندىكى ياشلارنىڭ ئادەم سانى 70 نەچچە كىشىگە يېتىپ، بىر پىلىموت، 2 ئاپتومات، 15 تال مىلتىقا ئىگە بولدى. بۇ جەريانىدا بۇ ئورۇندىكى ھۆكۈمەتنىڭ ئاشلىق ئامبار قاتارلىق جايلىرىغا ھېچقانداق زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈلمىدى. ياشلار كۆپرەك قوراللارغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن چەت - ياقا ئورۇنلاردىكى قوراللارنى قولغا چۈشۈرۈشنى مەقسەت قىلىپ، ئىمىن شاڭجاڭ باشچىلىغىدىكى ياڭخىي - لۇكچۇن ياشلىرىدىن 70 نەن ئارتۇق كىشى بىرلىكتە 1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئەتىگەندە 4 تېمىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ بىر نەچچە سائەتلىك جىددى ئېلىشىشتىن كېيىن بۇ يەرنى ئىگەللەپ، بىر

تال ئاپتومات، 5 تال مىلتىق، 2 دانە ماۋزۇر، بىر مۇنچە ئوق - دورىلارنى غەنىمەت ئالدى.

سەككىزىنچى ھۇجۇم قىلىش

تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپان بېكىمىسىدىن ئاغامچا بىلەن سېرىلىپ چۈشۈپ ئاستانىغا قېچىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن رەجەپ توختى، ئابدۇل پەرسا باشلىق 70 ئادەم 20 - 30 تال مىلتىق، 2 ئاپتومات بىلەن ئاتلىق ھەم پىيادە، قوراللىق ھەم قوراللىرى ئادەملەر قوشۇلۇپ 300 دىن ئارتۇق كىشى 1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى كۈندۈز سائەت 10 ئەتراپىدا غەرپ ۋە جەنۇپ تەرەپتىن سەككىز ئېغىزدىكى گومىنداڭ يىگىت بۇسىغا ھۇجۇم قىلدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار قىيىنچىلىققا چىدىماپ، قاتتىق جەڭ قىلىپ، قىستاپ زەربە بېرىپ گومىنداڭ ئىستىھكاملىرىغا يېقىنلاشتى. سائەت 3 - 4 لەر ئەتراپىدا پىچان ناھىيە لۇكچۇن، ياڭخىي ياشلىرى ئىمىن شاڭجاڭ باشچىلىغىدا 100 دىن ئارتۇق ئادەم 66 تال مىلتىق، 2 تال ئاپتومات، بىر تەخسىلىك پىلىموت ۋە بىر قانچە گىرانالار بىلەن قوراللىنىپ كېلىپ دۈشمەنگە شىددەتلىك ئوت ئاچتى. ئۇ چاغدا پىچان ناھىيىسىدە ئۆتەڭ ئېغىزىغا توپلانغان ياشلار ۋە لەمجەن ياشلىرى بولۇپ 200 دەك ئادەم چوڭ - كىچىك 40 تال ياراق بىلەن كېلىپ سەككىز ئېغىزنىڭ شەرق تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلغان ئىدى. جەڭ جەريانىدا ياشلارنىڭ بەزىلىرى مەردانىلىق بىلەن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، شۇنىڭ تاشلارنى

كوتۇرۇپ بېرىپ ياكى توقۇم - ئۇچۇلۇقلارنى ھۆل قىلىپ پوتەيدىغان ئوت ئېغىزلىرىنى توساپ، ئوت كۆچمىنى توختاتماقچى بولۇشتى. چۈنكى بۇلاردا پارتلاتقۇچ دورا بولمىغانلىقتىن پوتەيلەرنى پارتلىتىپ بۇزۇپ تاشلاشنىڭ ئىمكانىيىتى بولمىدى. ئاخىرى جەڭ كېچىچە داۋام قىلىپ يېرىم كېچىلەردە دۇشمەن ئىستىھكاملىرىغا يېقىنلاشقان ياشلار2 گىرانات‌نى قوشلاپ ئېتىش بىلەن پوتەينى پارتلىتىۋەتتى. كۈندۈزۈ كېچىدىكى جەڭلەردە ھەر ئىككى تەرەپتىن ئوق تېگىپ ئۆلۈش ئەھۋاللىرى بولۇپ تۇردى. ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن ئەۋەيدۇللا روزى تاڭ ئېتىشقا يېقىنلاشقاندا، دەل پوتەيدىغان تۆشۈگىنى ئىشلاپ ئاپتوماتتىن شىددەتلىك ئوق ياغدۇرغاندىن كېيىن، گومىنداڭ تەرەپتىن ئومۇمى يۇزلۈك ئوق ئېتىش توختىدى. ئاندىن پوتەي ئۈستىگە گومىنداڭ تەرەپتىن بىر ئادەم چىقىپ ئاق بايراق كۆتەردى. ئۇرۇش تەجرىبىسى بولمىغان ياشلاردىن بەرسى دەرھال ئوق چىقىرىپ ئۇنى ئېتىپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى يەنە ئوق ئېتىشقا باشلىدى.

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى جەڭ جىددى داۋام قىلىۋاتاتتى. ئەتىگەن سائەت 6 لەردە (كۈن يېڭى چىقىۋاتقان ۋاقىتتا) تۇرپان، يەنى ئۇرۇش رايونىنىڭ غەربىي تەرىپىدىن نەچچە يۈز ئاتلىق قوراللىق ئادەم ئاق بايراق كۆتەرگەن ھالدا يېتىپ كەلدى. ئۇرۇش قىلىۋاتقان ياشلار مەزكۇر ئادەملەرنى «توخسۇن تەرەپتىن يارەمگە كەلگەن ياشلار بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ خاتىرجەم تۇرۇشقاندا ھېلىقى ئاق بايراق كۆتەرگۈچىلەر يېقىن كېلىۋېلىپلا، پىلىموتلىرىدىن ئوق چىقىرىپ ئىنقىلاۋىي ياشلارغا قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار ئامالسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. تۇرپان تەرەپتىن

كەلگەن گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بۇ پىيادە ياشلارنى قوغلاپ يۇرۇپ 100 دىن ئوشۇق ئادەمنى ئۆلتۈردى. شەرق تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىۋاتقان لەمجەن ۋە سىگگىم ياشلىرى كەسكىن جەڭ قىلىۋاتقاندا قۇمۇلدىن ئاپتو ماشىنا بىلەن يارەمگە كەلگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىر قانچە پىلىموتتىن تەڭ ئوق ياغدۇرۇپ ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارمۇ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. تۇرپان تەرەپتىن كەلگەن گومىنداڭنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئېغىزنىڭ غەرپ تەرىپىدە ئۇرۇشىۋاتقان ئىنقىلاۋىي ياشلارنى چېكىندۈرگەندىن كېيىن، ئېغىزنىڭ ئىچىگە كىرىپ لەمجەن ياشلىرىغا قوغلاپ زەربە بېرىشكە باشلىدى. سىگگىمدىكى مەتنىياز دېگەنىڭ قوروسىدا توپلىنىپ تۇرغان ياشلارغا قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىن، ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى نۇرغۇن ئادەم ئۆلدى. ئاخىر ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن كېرەم ھاپىز دۇشمەننىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئوق ئېتىپ دۇشمەن مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ، مۇھاسىرىدە قالغان بىر مۇنچە ئىنقىلاۋىي ياشلارنى قۇتقۇزۇۋالدى. ئۆزىنىڭ پۇتىغا ئوق تېگىپ كەتكەن بولسىمۇ قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، مۇھاسىرىدىكىلەر مۇھاسىرىنى يېرىپ چىقىپ كەتكىچە دۇشمەنگە ئوق ئېتىپ ئۇرۇپ ئاخىر مەرتلەرچە قۇربان بولدى.

چىقتىمدىكى جەڭ

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى پەچان ۋە چىقتىم ياشلىرىدىن 30 نەچچە ئادەم مەڭلىك باقى ئاسقال،

نىياز ئالتۇنچى، ربىانوف (رۇس)، سۇلايمان بوجاكلارنىڭ باشـ
چىلىغىدا 7 قۇدۇق (چىڭ ـ جىڭزا) ئەتراپىدىكى بىر داۋاندا
مەھكەم ئىستىھكام ياساپ، قۇمۇل تەرەپتىن كېلىدىغان گومىنـ
داڭ ئەسكەرلىرىگە توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن تەييارلىق
كۆرمەكتە ئىدى. تۇيۇقسىز كەلگەن بىر ماشىنا گومىنداڭ ئەسـ
كىرى ياشلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي دېگىدەك يوقىتىلغان بولسىمۇ،
كەينىدىن كەلگەن 4 ماشىنا گومىنداڭ ئەسكىرى بىر قانچە
پىلىموت بىلەن ھۇجۇم قىلغانلىقتىن ئىنقىلاۋىي ياشلار چېكـ
ىنىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ جەڭدە سۇلايمان بۇجاك، نىياز ئال ـ
تۇنچىغا ئوق تېگىپ قازا تاپتى.

1947 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى چىقتىم بېزىـ
سىدىكى ياشلار نەنخۇلدىكى قورغانغا ئورۇنلاشقان بىر لىيەن
گومىنداڭ ئەسكىرىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆردى
ۋە ئاز كۈچ بىلەن يولدا كېلىۋاتقان ئىككى بىرونوۋىك ماشـ
ىنىسىنى توساپ زەربە بەردى. لېكىن كۈچ ئاجىزلىق قىلغاچقا
كۆكيارداا توپلىنىپ تۇرغان پىچان ياشلىرىدىن ۋە سىڭگم
ئېغىزىدىن چېكىنىپ خاندو يېزىسىغا كەلگەن پىچان لەمچەن
ياشلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلىپ خەت بىلەن مەخسۇس
ئادەم ئەۋەتتى.

بۇ ۋاقىتتا پىچان ياشلىرى كۆكيارغا توپلىنىپ ئۇرۇش
تەييارلىغىنى قىلىۋاتاتتى. شۇ چاغدا تۇرپان تەرەپتىن كەلگەن
گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ لەمچىدىن ئۆتۈپ پىچانغا قاراپ
ماڭغانلىق خەۋىرى يېتىپ كېلىدۇ. ياشلارغا يېتەكچىلىك قىلـ
غۇچىلار يىغىن ئېچىپ، پىچان يولىدا تىوساپ زەربە بېرىشنى
قارارقىلىدۇ ۋە 400 گە يېقىن ئادەم بىلەن ئۇرۇش قىلىپ، لەمچەن

يولىدىكى تۆشۈك تاققا كەلگەندە گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ
بۇ يەردىن ئۆتۈپ كەتكەنلىگىنى بىلىدۇ. ئاندىن كېيىن بۇلار
مەسلىھەتلىشىپ كەينىدىن قوغلاپ زەربە بېرىش پىكرىگە كەلـ
گەن بولسىمۇ، يەنە بۇنداق قىلىشتىن زىيان تارتىپ قېلىشنى
ئويلاپ توختاپ قالىدۇ. شۇ ئاردا چېقتىمدىن ئەۋەتىلگەن
ئادەم يېتىپ كېلىپ ئەينى ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ، بۇ خەۋەرنى
ئاڭلاپ 700 دەك ئادەم تەشكىللىنىپ تاڭ ئاتقىچە چېقتىمدىكى
مەڭلىك ئاسقالنىڭ كارىزىغا يېتىپ بارىدۇ. ياشلار 3 يىگىغا
بۆلۈنىدۇ. ھەر بىر يىگىغا 30 تالدىن قورال، 40 دانىدىن
گىرانات تەقسىم قىلىنىدۇ ۋە شەرق، غەرپ، جەنۇپ ئۈچ
تەرەپتىن قورغاننى قورشاش باشلىنىدۇ. قورغان ئۈچ قەۋەت
مۇستەھكەم مۇداپىئەلەنگەن بولۇپ، ئۇنى ئېلىش ئاسان ئەمەس
ئىدى. كۈندۈزى ھۇجۇم قىلماي، كېچىسى ھۇجۇم قىلىشقا توغرا
كېلەتتى. شۇڭا كېچىسى ھۇجۇم قىلىش پىلانلاندى. يەنە بىر
تەرەپتىن، ئۇلارنى تېچلىق بىلەن تەسلىم بولۇشقا ئۇندەپ
كۆرۈش ئۈچۈن بىز تەرەپتىن ۋەكىل كىرگۈزۈپ باقساق، بۇ
فاشىستلار بارغان ۋەكىلىمىزنى تۇتۇۋېلىپ ئېتىپ تاشلىدى، شۇ
ئاردا پىچاندىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كېلىۋاتقانلىغى توغـ
رىسىدا خەۋەر كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن پىلان ئۆزگىرىپ
كۈندۈزى ھۇجۇمغا ئۆتۈش قارار قىلىندى. قورغانغاچىقىش
ئۈچۈن، ئاغامچا، ياغاچلاردىن شۇتا ياساپ تۇرغان مەزگىلدە
گومىنداڭ ئەسكەرلىرى يېتىپ كېلىپ غەرپ تەرەپتىن ھۇجۇم
باشلىۋەتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پىلىموت ۋە زەمبىرەك
قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن ئىستىراتېگىيىلىك جايغا
ئورۇنلىشىۋالغان ئىدى، سان جەھەتتىمۇ ئۇستۈن تۇراتتى.

بۇنداق ئەھۋالدا ھۆجۇمغا ئۆتۈشكە تەييارلىنىۋاتقان ياشلار ئىلاجسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ھۆجۇمنى شەرقتىكى يۆتكىگەندە شەرقتىكىلەرمۇ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. جەنۇپ تەرەپكە ئىككى بىرۇۋۇنوك ماشىنا ۋە 200 دىن ئوشۇق ئەسكەر ھۆجۇم قىلدى، ياشلار بۇ بىرۇۋۇنوك ماشىنىنى زەخمىلەندۈرۈپ توختىتىپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئوق-دورا ئاز قالغانلىقتىن بۇ تەرەپمۇ چېكىنىشكە توغرا كەلدى. ئۇرۇشقا قاتناشقانلارنىڭ كۆپ قىسمى ھەر قايسى تەرەپلەرگە چېكىنىپ كەتتى، ئاخىر 70 دەك ئادەم كۆكيارغا توپلىنىپ بىر كۈن دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن تەييارلىق ئىشلىرىنى پۈتكۈزۈپ، تارقاپ كەتكەنلەر يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن ھەممىسى قوشۇلۇپ چالقان تېغىغا چىقىپ كەتتى (كۆكيار پىچان ياشلىرى توپلانغان جاي، چالقان تېغى تۇرپان ياشلىرى توپلانغان جاي).

قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى پىچان دائىرىسىدە تۆۋەندىكىچە تەدبىرلەرنى قوللاندى:

1. دېموكراتىك سايلامدا خەلق تەرىپىدىن سايلانغان يېزا-كەنت باشلىقلىرىنى خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەرقايسى جايلاردىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە ۋەكىللىك قىلدىغان زومىگەرلەرنى يېزا ھاكىمىيەت بېشىغا قايتا ئورنۇتۇرغۇزدى. ئۇلار ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، خەلقنى قورقۇتۇپ قاقتى-سوقتى قىلدى. گومىنداڭنىڭ قوراللىق ساقچى، ھەربىي قىسىملىرىغا ماسلىشىپ چېقىم بولغان ئات-ئۇلاقلارنى تۇلۇبتىش، قورال-ياراقلارنى يىغىۋېلىش توغرىسىدا بۈيرۇق چىقاردى.

بۇ يانا بىلەن ئۇرغۇن مال-مۇلۇك توپلاپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئاممىنى تالان-تاراج قىلدى.

2. ناھىيىدە تۇرپان ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ، گومىنداڭ ھەربىلىرىنىڭ قوللىشى ھەم پىلانلىشى بىلەن «جىسا ئۇەن» قۇرۇپ، خەلقنى تەقسىپ ئاستىغا ئالدى. ھەر بىر رايون، يېزىلاردا زۇڭ جىسا، باۋلاردا باۋجىسا، ھەر بىر ئون ئائىلىگە مىسا ياكى جاجىسا دېگەن ئاملار بىلەن ئادەم بېكىتتى. بۇنىڭدىن باشقا يوشۇرۇن ئىشپىيونلارنى قويدى، ئۇنىڭ سىرتىدا لەمجەن، چۇۋاڭچىلار يېزىلىرىدا «شاپتۇل»، «گاڭبى»، «خۇيمىڭ»، «بىتو» قاتارلىق مەخپى ئىسىملىك بىلەن 40 تەن كۆپرەك ئىشپىيونلارنى ئورۇنلاشتۇردى. بۇ ئىشپىيونلۇق تورلىرى ياشلىرىمىزنى تىزىملاش، قورال-ياراقلارنى تىزىملاش، ياشلار مىنگەن ئاتلارنى تىزىملاش، خەۋەر يەتكۈزۈش، ھەتتا ياشلارنى تۇتۇپ بېرىش قاتارلىق ۋەھشىلىكلەرنى قىلدى. ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشكەن قارا ئىسىملىك 300 دىن ئارتۇق بولۇپ، ئىسىملىكتىكى بەزى كىشىلەر ئۆلتۈرۈلدى. مەسىلەن: «جىساتۇەن» باشلىغى نوھ ئەۋەيت ئاكىسىنىڭ ئوغلى ياش دوختۇر خالىق ھەمدۇللا ۋە ھەمدۇللا سۇلتان، ھۇشۇر باي قاتارلىلارنى تۇتۇپ بەرگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاشكارا، بەزىلىرى مەخپى ھالدا ئۆلتۈرۈلدى. خەلقنىڭ قولىدىكى ئۇرغۇن قورال-يارىق ۋە ئاتلارنى يىغىۋالدى.

قورچاق ناھىيىلىك ساقچى ئورگىنىنى ۋە رايون يېزىلاردىكى ساقچى شۆبىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئەسەددى زومىگەرلەرنى ناھىيىلىك ساقچى ۋە شۆبە ساقچىلارغا باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى. زومىگەر، پومىشچىك ئائىلىسىدىن كېلىپ

چىققان قىسمەن ئەكسىيەتچى ياشلارنى ساقچىلىققا قوبۇل قىلىپ «جىساتۇەن»، باۋ جاڭلار بىلەن يېقىندىن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئىلغار ياشلارنى ئۆتۈپ قاماش، سوراق قىلىش ئىشلىرىنى جىددىلەشتۈرۈش بىلەن ئىنقىلاپقا قاتناشقان نۇرغۇنلىغان ياشلارنى (90 دىن ئارتۇق) ساقچى شۆبىلىرىگە، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىغا ۋە تۈرپان ناھىيىسىنىڭ تۈرمىلىرىگە سولىدى. بەزىلىرىگە مۇددەتلىك ۋە مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى، بەزىلىرىنى ئۈرۈمچى تۈرمىسىگە ئەۋەتىپ بەردى، بەزىلىرىنىڭ كاللىسىنى كېسىپ كوچىغا ئېسىپ قويدى. مەسىلەن، لەمجەن ياشلىرى ۋە ناھىيە ياشلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر يېتەكچىسى يۈسۈپ تالىپنى تۈتۈۋېلىپ ئۆلتۈرۈپ بېشىنى كېسىپ لەمجەن رايونى ۋە پىچان بازىرىغا بىر قانچە كۈن ئېسىپ قويۇپ خەلقنىڭ يۈرىگىنى ئەزدى. ناھىيىلىك ساقچى دائىرىلىرى تۈتقۇن قىلىنغان ياشلارنى گومىنداڭ ھەربى دائىرىلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى.

پىچاندىكى بىر يىڭ گومىنداڭ ئەسكىرىدىن باشقا، تۈرپاندىن ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ كېلىپ، لۈكچۈن، لەمجەن رايونلىرىدا بىر پەي ئەسكەر تۈرغۇزۇپ رايون، يېزا - تاغلارغىچە كەڭ كۆلەمدە باستۇرۇش ئېلىپ بارىدى. مەسىلەن: پىچاندىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ يىگىتلىرى ۋاڭ رېن ياۋ، باۋدېخېڭلارنىڭ باشچىلىغىدىكى تېرورچىلار قورچاق ناھىيىلىك ساقچىدىن ئۆتكۈزۈۋالغان 16 نەپەر ئىنقىلاپچىنى ۋەھشىلەرچە قىيىن - قىستاققا ئېلىپ، مۇئاۋىن ھاكىم خېلىل ئىبراھىمنىڭ بارماقلىرىنىڭ ھەممىسىگە قومۇش مىق قاققان، جان يېرىگە قىل تەققان، ئۈزۈن ئورۇندۇققا تېڭىپ، يوتىسىغىچە باغلاپ،

7 - 10 چە خىش قىستۇرۇپ ماڭدۇرۇپ قىلىپ، ئۇيغۇرلارنى ماڭدىغان هالغا چۈشۈرۈپ قويغان. بەزىلەرنىڭ بەدىنىگە تۆمۈرنى قىزىتىپ يېقىپ، «ئەخمەت ئەپەندىلەر نىمە دىدى؟!»، «نىمە قىلماقچىدىڭلار؟» دەپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي رەھبەرلىرىگە چېتىپ ئۆزلىرىنىڭ مۇددىئاسى بويىچە ئىقرا قىلدۇرماقچى بولغان، ئۇلار ھەر قانچە قىينىسىمۇ «بىلمەيمەن» دىن باشقا جاۋاپ ئالالمىغان. يۈسۈپ باقى، ياسىن رېقىپ قاتارلىق يولداشلار ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى شېئىر ۋە شوئارلارنى تۈرمە تاملىرىغا قېنى بىلەن يېزىپ ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىش ئىرادىسى ۋە جاسارىتىنى نامايەن قىلغان. ئىنقىلاۋىي ياشلارنى بويسۇندۇرالمىغان جاللانلار 1947 - يىل 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئەتىگەندە شەھەردە ھەربى ھالەت يۈرگۈزۈپ تۈرمىدە قامىلىپ ياتقان مۇئاۋىن ھاكىم خېلىل ئىبراھىم، باش كاتىپ ھېبىبۇللا ئامۇر، ناھىيىلىك ساقچى تەپتىشى يۈسۈپ باقى، لەمجەن ساقچى شۆبە باشلىغى ئابلىمىت يۈسۈپ، خاندۇ ساقچى شۆبە باشلىغى مۇھەممەت قاسىم، ناھىيىلىك ساقچى خادىمى زەپەر خېۋىر، ئوقۇتقۇچى ياسىن رېقىپ، لۈكچۈن ساقچى جەڭچىسى ئىلى پولات، ناھىيىلىك ساقچى جەڭچىسى ئۆمەر ھەسەن، دىخانلاردىن ھوشۇر باي (پىچان ماچاڭلىق)، مەڭلىك ئاسقال (پىچان چېقتىملىق)، بارات ئاخۇن (ناھىيىلىك ساقچى خادىمى)، ھامۇت ئاكا (لاپچانلىق) دىخان، سەيىت ھامۇت (پىچان خاندۇ يېزىسىدىن)، ئىمىن ئىلى (پىچانلىق دىخان) قاتارلىق 16 نەپەر ئىنقىلاپچىنى پىچان بازىرىدىكى غەربىي تەرەپتىكى غولغا ئېلىپ بېرىپ، پىلىمۇت بىلەن ئوققا تۇتۇپ ئۆلتۈردى. بۇلمۇغمۇ

قانائەت قىلمىغان ۋەھشى قانخور جاۋىنىڭجاڭ تاپانچىسى بىلەن يەنە بىر قېتىمدىن ئېتىپ يۇخادىن چىققان بولدى. يۈسۈپ ناۋايغا مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىنىپ يەرلىككە ئۆتكۈزۈپ بەردى. چىقتىمدا ۋاڭ يىڭجاڭ باشچىلىغىدا بىر تۈركۈم ئەسكەرلەر بىگۈنا كىشىلەرنى (ئېتىزدا ئىمگەك قىلىۋاتقان ۋە يولدا كېتىۋاتقان) تۇتۇپ ئۆز ئادىمى ۋاڭ پەيجاڭ، چىقتىملىق توختى جىسا ۋە ۋاڭلارغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ئۇلار باققىدىكى كونا كارىز قۇدۇق بېشىغا ئەكىلىپ ئەرشىدىن باشلىق 18 نەپەر كىشىنى بوغۇزلاپ قۇدۇققا تاشلىۋەتتى. ھەتتا چىقتىم يېزىسىدىن پىچانغا ئۆن تارتقىلى كېلىۋاتقان بىر نەپەر دىخان ئايالنى يول ئۈستىدىلا ئېتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، پىچان ئەتراپىدىكى ۋە بازىرىدىكى ئابدۇشۈكۈر قازى، يۈسۈپ تۇردى، لۇكچۇن رايونىدىن ھەمدۇل قازى، ئەنەس سادىق، يولۋاس غوجەك، تۇرنىياز قاغا قاتارلىق 17 كىشىنى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇتۇۋېلىپ ئىزسىز يوقىتىۋەتتى. چىقتىم، تاغ بولى، يەنچى، ئۆتەك ئېغىزى قاتارلىق تاغلىق جايلاردا تازىلاش ئېلىپ بېرىپ، ئوقۇتقۇچى شانىياز توختى، توختى كىگىزچى، ئابدۇل تاھىر سېيتى، مەكتەپ قاتارلىق 7 كىشىنى ئېيتىپ ئۆلتۈردى. بۇنىڭ ئىچىدە شانىياز توختى دىگەن ئوقۇتقۇچىنى ئاتقاندىن كېيىن، بېشىغا يەنە قىلىچ بىلەن چېپىپ ئادەم تونۇغۇسىز قىلىۋېتىشتى. ئومۇمەن، گومىنداڭ جاللاتلىرى تۈرلۈك يوللار بىلەن ئازاتلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلغان بىگۈنا قېرىنداشلىرىمىزدىن 80 نەپەر كىشىنى ئۆلتۈرۈپ تۇگىمەس قان قەرزگە بوغۇلدى.

ياشلار ئىنقىلاۋىنىڭ غوللۇق كۈچلىرى ئاساسەن ئىلغار

مائارىپچىلار ئىكەنلىگىنى تونۇپ يەتكەن ئەكسىيەتچى گومىنداڭ دائىرىلىرى ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەر مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىلىرىنى جاھىل، مۇتەئەسسىپ جىنجاڭ، شاڭجاڭ، باۋجاڭلارغا تۇتقۇزۇپ، ئىنقىلاپقا قاتناشقان زىيالىلارنى، ئوقۇتقۇچى، مۇدىرلارنى مائارىپ سېپىدىن قوغلاپ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان مەكتەپلەر تاقالدى. بەزى مەكتەپلەر گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ ئاتخانىسىغا ئايلاندى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى ۋاقتىدا بەرمىدى، خىيانەت قىلدى. سىياسىي ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوغدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ياشلارغا تۈرلۈك يوللار بىلەن «مىللىتىق تۇتۇپسەن»، «ئات مىنىپسەن» دىگەن بوھتانلارنى چاپلاپ، مىنگەن ئاتلارنى ئىگىسىگە قايتۇرغان تۇرۇقلۇق ئېغىر باھادا تۆلىتىپ نۇرغۇنلىغان ياشلارنى كۈن كەچۈرەلمەس قىلىپ قويدى، بەزىلىرى يۇرت ـ ماكانلىرىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. دېزەكسىز يوقالغان، ئاشكارا ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېغىر ئىقتىسادىي، سىياسى زىيانغا ئۇچرىتىپ، ئۇلارنىڭ يۇرىگىدە ساقايماس جاراھەت قالدۇردى. شۇنداق بولسىمۇ، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىپ ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ياشلاردىن قۇربان بولغانلار ۋە ھايات قالغانلار ئۆزىنىڭ ۋەتەن، خەلق ئالدىدىكى شەرەپلىك بۇرچىنى ئادا قىلدى.

شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھەربىي قىسىملىرىنىڭ قارا شەھەر ۋە كۇچاردا يۈرگۈزگەن بۇلاڭچىلىغى

1949 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى شىنجاڭ تىنچ ئازات بولغاندىن كېيىن بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ھەربىي قىسىملار ھەقمەتكە قايتىشقا قارشىلىق كۆرسىتىپ قۇمۇل، پىچان، قارا شەھەر، كۇچار قاتارلىق جايلاردا بىر قاتار بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرىنى تۇغدۇردى. مەن بۇ ماقالىدا قارا شەھەر ۋە كۇچاردا بولغان بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىنى يەنجى ناھىيىلىك سىياسى كېڭەشنىڭ كادىرى ۋۇ جياۋرۇي، قورچاق شىيەنجاڭ ما ۋېنخۇەن، سىياسى كېڭەش ئەزاسى مۇھەممەت دامۇللا، مۇھەممەت روزى ھۈسەنباي، سوددىگەر مەتتەمباي قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تەمتىلىگەن ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ رەتلەپ چىقىپ كىتاپخانىلارنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇندۇم. تولۇق بولمىغان تەرەپلىرىنى كىتاپخانىلارنىڭ تولۇقلىشىغا ھاۋالە قىلىمەن.

قارا شەھەردە بولغان بۇلاڭچىلىق

1949 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقمەتكە قايتىپ 9 كۈن ئۆتكەندە، يەنى 1949 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى قارا شەھەردە بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى يۈز بەردى. بۇ نوقۇل ھالدا مال ـ دۇنيا بۇلاپ تېلىش ئۈچۈنلا بولماستىن، بەلكى شىنجاڭنىڭ تىنچ ھەقمەتكە قايتىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئېلىشتىن ئىبارەت ئاساسىي ئېھتىياجىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئۈچۈن بىر قىسىم گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن مەقسەتلىك ھالدا قىلغان جىنايى ھەرىكەتتىن ئىبارەت.

گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى قارا شەھەرنى ئەزەلدىن ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم ئورۇن كۆرۈپ، كۆچلۈك سىياسى ۋە مەمۇرى ئاپپاراتلىرىنى قۇرغاندىن تاشقىرى، جۇڭ زۇيىن قوماندانلىقىدىكى 128 ـ ئاتلىق بىرىگادىنىڭ بىرىگادا شىتابىنى شۇ يەردە تۇرغۇزغان ئىدى. بۇ بىرىگادىغا تەۋە قىسىملارنى بولسا قارا شەھەرنى چۆرىدىگەن ھالدا بۈگۈر، خوشۇت، خوتۇنسۇمبۇل، كورلا، كۆمۈش قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن تاشقىرى، قارا شەھەرنىڭ ئۆزىدە يەنە بىر پولك ئاتلىق ئەسكەر تۇرغۇزغان ئىدى. بۇ ئاتلىق پولك قاراشەھەر ئايرۇدۇرۇمىدا تۇراتتى. بازار ئىچىدە بىر باتالىيون ئەسكەر تۇرغۇزغاندىن تاشقىرى، يەنە 200 كىشىلىك ئامانلىق ساقلاش ئەترىتىمۇ قۇرغان ئىدى.

1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاتلىق 5 ـ كورپۇس كوماندىرى ماچىڭشىياڭ بىلەن 78 ـ دىۋىزىيىنىڭ كوماندىرى يې چىڭلار

ھەقمەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ چەتكە قېچىش يولىدا ئىلـ
گىرى ـ ئاخىر قارا شەھەرگە كېلىپ چۈشتى. ئۆلكىلىك خۇيزۇ
ئۇيغۇشما رەئىسى ماگويى قاتارلىقلارمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ
كەلگەن ئىدى. شۇ چاغدا گومىنداڭ داۋرلىرى ئەسكەرلەرگە
تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرەلمىگىنىگە يېرىم يىلدىن ئاشقان
ئۇنىڭ ئۈستىگە تاۋۇز چاغنى بارغانسېرى يېقىنلىشىپ
كېلىۋاتقان بولغاچقا ئەسكەرلەر چاغان تەييارلىغى ئۈچۈن
باش قاتۇرۇشۇاتاتتى.

ماچىڭشياڭ، يې چىڭلار كېلىپلا 128 ـ بىرىگادا شتا-
ۋىغا چۈشتى ۋە 3 كۈن تۇرغاندىن كېيىن 9 ـ ئاينىڭ 29 ـ
كۈنى جەنۇپقا ئۆتۈپ كەتتى. بىرىگادا كوماندىرى جۇڭ
زويىنمۇ ھەقمەتكە قايتىشقا قارشى جاھىللاردىن ئىدى. ئۇ
9 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى باي ناھىيىسىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر
پولكىنىڭ كوماندىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۆز ئورنىغا دەيلى
لۇيجاڭلىققا بەلگىلەپ قالدۇرغاندىن كېيىن، شىنجاڭ گارنىزون
باش قوماندانلىق شتاۋىدىن قارا شەھەر كۆۋرۈكىنى ياسىتىش
ئۈچۈن بىرىلگەن 7000 سەر تەڭگىنى چۈنتىگىگە سېلىپلا، ما-
چىڭشياڭ، يې چىڭلارغا ئەگىشىپ چەتكە قاچتى.

دەيلى لۇيجاڭ ئۇلارنى ئۇزىتىپ يولغا سېلىۋېتىپلا قارا
شەھەر بازىرىدا ئۆز نامىدىن: «ئەسكەرلەرنىڭ چاغانلىغىغا
پۇل يىغىپ بەرمىسەڭلار بولمايدۇ، قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرسا
ئۇ چاغدا بىز توسىيالماي قالىمىز» دەپ گەپ تارقىتىدۇ.
بۇ گەپ ئارقىلىق ئۇ بىر تەرەپتىن، خەلقنى قورقۇتۇپ بىر
مۇنچە پۇل يىغۇۋېلىشنى مەخسەت قىلغان بولسا، يەنە بىر
تەرەپتىن، ئەسكەرلىرىگە بۇلاڭچىلىق قىلىشنىڭ يېشىل چىرا-

غىنى ياققان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن قارا شەھەردە: «دەيلى
لۇيجاڭ، ئەسكەرلەر قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرسا مەنمۇ توسىيال-
مايمەن، دەپتۇ» دېگەن گەپ تارقالغاندىن كېيىن، ۋەھىمىگە
چۈشكەن خەلق، ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭچىلىق قىلماسلىغى ئۈچۈن
پۇل يىغىش قىلىشقا باشلايدۇ. تۇڭ يىيۈن دوردىخانىسى پۇل
يىغىپ ھەربىلەرگە سوغا قىلىدۇ. شۇي كېمىڭ باشلىق
سودا ـ تىجارەتچىلەرمۇ پۇل توپلاپ سوغا تەقدىم قىلىدۇ.

خوشۇتنىڭ موڭغۇل مەمۇرى ئەمەلدارى ساخەنزالىڭ
يالغۇز ئۆزىلا 16 يامبۇ سوغا قىلىدۇ. بىرىلگەن سوغاتلار
خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ھەقمەتكە قايتىشقا بۇزغۇنچىلىق
قىلغۇچى ئەكسىيەتچى ھەربىلەرنىمىتىدىن قايتمايدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى كەچتە 128 ـ بىرىگادا شتاۋىدىكى
لى سەنمۇ ۋە لىيەنجاڭ يەن شۇخۇالارنىڭ باشلامچىلىغىدا
ھەربىلەرنىڭ قوراللىق بۇلاڭچىلىغى ئومۇمى يۈزلۈك باش-
لىنىدۇ.

ئۇلار شۇ كېچىسى توپ ـ توپ بولۇشۇپ قارا شەھەردىكى
ئاتاقلىق سودا دۇكانلىرىدىن ماخۇكۆرۈ، خې شىڭشاڭ، ۋاڭ
يوداۋ ئاخۇنىڭ سودا دۇكىنى، مەتتەمبايىنىڭ گەزمال ـ چاي
دۇكىنى، مەھەممەت خېلىلنىڭ گەزمال دۇكىنى، ماشىنجۇ، نى
شۇسەن، روزەمباي، لىيۇبنسەيلەرنىڭ سودا دۇكانلىرى قا-
تارلىق 30 دىن ئارتۇق سودا دۇكانلىرىنى بۇلاپ، ئاندىن
ئوت قويۇپ كويدۇرۇۋېتىدۇ ھەم دۇكان ساقلاۋاتقانلاردىن پەي-
زۇللانى ۋە 16 ياشلىق ئىنىسى ئەخمەتنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ.
خوداىبەردى ئاخۇنىنى ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ، پۇتىنى سۇندۇ-
رۇپ تاشلايدۇ.

ئۇندىن باشقا، ئاتلىق پولك ئەسكەرلىرى ياش قىز-ئايالالاردىن بىر قانچىسىنى بۇلاپ ئەپكېتىپ نۆۋەتلىشىپ باسقۇنچىلىق قىلىشى لەتجىسىدە 2 قىز ئۆلۈپ كېتىدۇ، 2 قىز سارايغا بوپكېتىدۇ. بۇنىڭ ئېچىدە يېڭى شۇسەلىنىڭ 22 ياشلىق قىزى، ياگورنىڭ 13 ياشلىق قىزى، يەنجى ئاخۇنىنىڭ 18 ياشلىق ئوغلى 20 يېشىلاردىكى 2 قىزى ۋە كۆۋرۈك بېشىدا ئولتۇرۇشلۇق نۇك لاۋخەننىڭ 23 ياشلاردىكى قىزى بار.

ۋالى مەھكىمە كاتىۋى لىيۇجەن ئەسلى جۇنتۇڭ سېمىنارىيىسىدىكى ئىشپىيون بولۇپ، ئۇمۇ 128 - بىرىگادىغا ماسلىشىپ قاراشەھەر باۋ ئەندۇيې ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كوچىمۇ-كوچا يۈرۈپ، شەنشى مېچىت كوچىسى، قەشقەر مېچىت كوچىسى ۋە گاۋسى كوچىلىرىدىكى ئاھالىلارنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ بۇلاڭچىلىق قىلىدۇ. مۇشەبازا ئىسمىلىك 60 ياشلىق خۇيزۇ ئاھالىسىنىڭ ئۆيىنى بۇلاپ ئاندىن ئۆزىنىمۇ ئولتۇرۇۋېتىدۇ. يى ۋەنلىڭنىڭ ئائىلىسىنى بۇلاپ بولغاندىن كېيىن ئەر-خوتۇن ئىككىسىنىمۇ ئولتۇرۇۋېتىدۇ.

قارا شەھەردىكى بۇلاڭچىلىق ئىنتايىن دەھشەتلىك بولغان. بازار، رەستىلەر كۆيۈۋاتقان، ھەممە ياقنى ئوق ئاۋازلىرى، دات - پەريات، يىغا - زارە قاپلىغان ئىدى.

گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى قارا شەھەردە ئېلىپ بارغان بۇ قېتىمقى بۇلاڭچىلىق پاجىئەسىدە جەمئى 12 كىشى ئۆلگەن، 30 دىن ئارتۇق دۇكان ۋە 100 دىن ئارتۇق ھەر قايسى مىللەت ئائىلىلىرىنىڭ ئۆيلىرى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىپ ۋە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈلۈپ ۋەيران قىلىنغان. قورقۇپ كەتكەن ئاھالىلار 3 - 4 كۈنلەرگىچە ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلەلمىگەن.

خېنجىڭ ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق پولكنىڭ كىنو-ماندىرى چاڭ سىنشاڭ بۇ قەبىھ ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئەتىگەندە زەھەرەكچى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قاراشەھەرگە باستۇرۇپ كىرىدۇ ۋە: «بۇلاڭچىلىقنى توختاتمىساڭلار توپقا تۇتسەن!» دەپ تەھدىت سېلىپ بۇلاڭچىلىقنى توختىتىدۇ. بىراق، ئاشۇ 10 كۈن ئىچىدە ئەسكەرلەرنىڭ 5 تېمى، 6 دىن بولۇپ بىرلىشىۋېلىپ، يېزىلارغا بېرىپ ئايرىم ئۆيلەرنى بۇلاش ئىشلىرى يەنە داۋاملىشىپ تۇردى. ئازاتلىق ئارمىيە قارا-شەھەرگە كىرگەندىن كېيىنلا ئاندىن بۇ بۇلاڭچىلىقنىڭ قۇيرۇغى ئۈزۈلدى.

كۇچاردا بولغان بۇلاڭچىلىق ئەھۋالى

(مەن بۇ ماتىرىيالنى سابىق كۇچار ساقچى باشلىغى ئابلىمىتخان، ساقچى خادىمى روزى ھاپىز، سابىق گومىنداڭ چېرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى ساۋۇر بەكرى، پەتىدىن غوجا قاتارلىق 19 نەپەر كىشى بىلەن سۆزلىشىپ ئىگەللىگەن ماتىرىيالىم بويىچە رەتلەپ چىقتىم).

1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 7 - كۈنگىچە (بىر كېچە، ئىككى كۈندۈز) كۇچار ناھىيىسىدە گومىنداڭ ھەربىلىرىنىڭ تېچ ئاھالىلارنى ئۆلتۈرۈپ مال - مۈلۈكلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان، ئوت قويۇپ دۇكان ۋە ئۆي - ئىمارەتلەرنى كۆيدۈرگەن قاتارلىق ئېغىر جىنايى ھەرىكىتى يۈز بەردى.

بۇ چاغدا شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانى تاۋسيۇي باشلىق كىشىلەر 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ھەقىقەتكە قايتىش خىتاپنامىسى ئېلان قىلغان ۋاقىت بولسىمۇ، بىراق يەنە بىر

تۇركۈم گومىنداڭ جاھىللىرى ئۆپكىسى كېتىپ كانىيى قالـ
غىنىغا تەن بەرمەي تۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىۋاتقان ئىدى. بۇـ
نىڭدىن كۆچاردىكى بۇلاڭ ـ تالاڭنىڭ پۇل ـ مال بۇلاپ ئېلىش
ئۈچۈن قىلىنغان ئادەتتىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى بولماستىن،
ئاشۇ بىر تۇركۈم جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا
قارشى يۈرگۈزگەن بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى ئىكەنلىگىنى كۆرۈـ
ۋېلىش تەس ئەمەس.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى كۈچارغا 2 پولك ھەربى كۈچ ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. ئۇنىڭ بىرى ئاقسۇدىكى 65 ـ بىرىگادىغا قاراشلىق لېۋچىكشۇي ئاتلىق پولكى، يەنە بىرى گېنېرال مايور گاۋ چاۋدۇڭنىڭ ۋەنماتۇەن تىرانسپورت پولكى ئىدى. بۇ ئىككى پولك ھەربى كۈچ كۈچاردىكى گومىنداڭ مەمۇرلىرى بىلەن بىرلىشىپ خەلقنىڭ شىللىسىغا مىنىپ، ئاشلىق، ئوزۇق، يەم ـ خەشەك جەھەتتە قۇتۇلغۇسىز ئاپەت بولغان ئىدى ۋە خەلقنى جېنىددىن جاق تويغۇزغان ئىدى. كۈچارغا يەنە جۇنتۇڭ شىنجاڭ پونكىتىنىڭ سۇڭ خەنجاڭ زۇـ جاڭلىغىددىكى 13 ـ گۇرۇپپىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، 1946 ـ يىلىغا كەلگەندە 3 ۋىلايەتتىن كەلگەنلەرنى تەكشۈرۈپ تۇتۇش ئۈچۈن ھەربى ۋە ساقچى تەرەپ بىرلەشكەن ھالدا «جۇن جېڭ شۇنچادۇي» دېگەن بىر ئىشپىيونلۇق ئەترىدى تەشكىل قىلغان ئىدى. بۇ ئەترەتكە ئىشپىيون باشلىغى سۇڭ خەنجاڭ بىلەن لېۋچىكشۇي، ئاتلىق پولكنىڭ مۇئاۋىن تۇەنجاڭى گوبىيې تەنلەر مەسئۇل ئىدى. بۇلار ئەسكى ئىشلارنى كۆپ قىلغان، كۈچار خەلقى ئالدىدا قاتمۇ ـ قات قان قەرزگە بوغۇلغان كىشىلەر بولۇپ، ئاخىرىغىچە جاھىللىق قىلىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ

شىنجاڭنى تىنچ ئۆتكۈزۈۋېلىشىغا، گومىنداڭ خادىملىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىغا چىش ـ تىرنىغىچە قارشىلىق كۆرسەتتى. كۈچاردىكى قوراللىق بۇلاڭ ـ تالاڭنى ئەنە شۇ سۇڭ، گولارنى يادرو قىلغان بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ھەربىلەر پەيدا قىلغان ئىدى.

گومىنداڭ دائىرىلىرى 1949 ـ يىلى 2 ـ ئايدىن باشلاپ كۈچاردىكى ھەربىلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتىنى بېرەلمىدى. ئو ـ مۇمىسىر ۋەئەسكەرلەر ئىچىدىكى ئايرىم ئۈكتەملەر ساي كۆۋرۈـ گى ۋە رەستىدىكى قىمار تاۋكالىرىدىن قاقتى ـ سوقتى قىلىپ ئانچە ـ مۇنچە پۇل كۆرگەندىن باشقا، قالغان ئەسكەرلەر مۇئاش ـ تەمىناتقا ئېرىشەلمەي 6 ـ 7 ئايغىچە پۇل كۆرمىگەچكە، مەسئۇل دائىرىلەرگە نارازلىق بىلدۈرۈشكە باشلايدۇ ۋە تاۋۇز چاغىنى كۈنلىرىمۇ يېتىپ كېلىۋاتقانلىغى ئۈچۈن چاغانئى ئوبـ دانراق ئۆتكۈزۈۋېلىشقا مۇئاش تەمىناتى بېرىشنى قايتا ـ قايتا تەلەپ قىلىشىدۇ. بۇ تەلەپ ۋە نارازىلىقلار بارغانسېرى كۈچەيدۇ.

ۋەنماتۇەننىڭ تۇەنجاڭى گاۋ چاۋدۇڭ، ئاتلىق پولك تۇەنجاڭى لېۋ چىكشۇيلەرنىڭ بېشى قېتىپ قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرى ئاقسۇنىڭ قورچاق ۋالىسى سەيىت ئەخمەت خوجا كۈچار قەغدۇڭدىكى ئائىلىسىگە دەم ئېلىشقا كېلىدۇ. گاۋچاۋدۇڭ، لېۋ چىكشۇيلەر ئۇنى يوقلاپ بېرىپ گەپ ئارىلىغىدا: 6 ـ 7 ئايدىن بېرى ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتى بېرىلمىگەنلىگى، ئەسكەرلەر پۇلدىن قىسىلىپ، پەيلىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە يامانلاپ كېتىـ ۋاتقانلىغى، تاۋۇز چاغىنى ئۆتكۈزۈۋالغىدەك پۇل بېرىشنى

تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ ئامال قىلالمايدىغانلىقىنى توغرىسىدا ئەھۋال ئېيتىدۇ.

سىمىت ئەخمەت خوجا كۆچار، توقسۇ، شايارلارغا يۈزىرۇقى چۈشۈرۈپ ئادەم ئەۋەتىپ، «ئەسكەرلەردىن ھال سوراش سوغىتى» يەغدۇرۇپ بەرمەكچى بولىدۇ. سىمىت ئەخمەت خوجىنىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن كۆچار ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى «ھال سوراش سوغىتى» يىغىشقا كىرىشىپ 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى 2100 سەر كۆمۈش تەڭگە، 200 تۈياق قوي، 20 ھارۋىدىن ئارتۇق قوغۇن - تاۋۇز، ئۈزۈم، شاپتۇل قاتارلىق مېۋە، بىمەك - ئىچمەكلەرنى ۋەنماتۇەن بىلەن ئاتلىق پولىكقا ئەۋەتىپ بېرىدۇ.

بىراق، بۇ سوغات ۋە پۇللارنىڭ ئىككى پولك ئەسكەرنىڭ ھەر بىرسىنىڭ قوللىرىغا يېتىپ بېرىشى ۋە ئۇلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىشى، بولۇپمۇ ئەسكەرلەرنىڭ نارازىلىغىنى پەسەيتەلمىشى ناتايىن ئىدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ، كۆچار خەلقى ئارىسىغا «ھەربىلەر كۆچارنى بۇلىغىدەك» دېگەن مىش - مىش گەپ تارقىلىپ كوچىلاردا سۆز - چۆچەك بولۇشقا باشلايدۇ. تېچ ئاھالىلار خاتىرجەمسىزلىنىپ ۋەھىمە قىلىشىدۇ.

10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ھۆسۈلمانلارنىڭ قۇربان ھېيتى بولۇپ، ھېيت نامىزى ئوقۇلۇشنىڭ ئالدىدا سىمىت ئەخمەت خوجا كۆچار خانىقاسىغا يىغىلغان جامائەتلەرگە ۋەزنىخانلىق قىلىپ: «... ئەسكەرلەر خەلقىنى بۇلايدىكەن دېگەن گەپ يالغان!»، «ئۆسەك سۆزلەرگە ئىشەنمەڭلار!» «خاتىرجەم ھېيت ئۆتكۈزۈڭلار، قورقماڭلار!...»، دېگەندەك تەشۋىقاتلارنى قىلىدۇ.

ئۇ ئەسلى كۆچارلىق، ئۆيى قىغدۇڭدە بولۇپ، كۆچار مەھكىمە شەرئىسىنىڭ قازىسى ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ دىنىي جەھەتتە خەلق ئىچىدىكى ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئاقسۇغا ۋالى قىلغان. كۆچار خەلقى سىمىت ئەخمەتنىڭ ھېيىت نامىزىدىكى سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ، ئەندىشىلىرى كۆتۈرىلىپ، كۆڭۈللىرى جايىغا چۈشىدۇ ۋە خاتىرجەم ھېيت ئۆتكۈزۈشكە باشلايدۇ. سىمىت ئەخمەت خوجا ھېيت نامىزىدىن كېيىن قورچاق ناھىيىلىك ساقچىنىڭ باشلىغى ئابلىمىتخانغا، ھېيت جەريانىدا خەلقتىن يىغىنە سوغات يىغىپ تاۋۇز چاغىنىغا ئولگۈرتۈپ چى بىكىتۈەن بىلەن ۋەتىناتۇەنگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپشۇرىدۇ. توقسۇ بىلەن شايارغا ئادەم ئەۋەتىپ، يىغىلغان «سوغات» لارنى تېز ئەۋەتىپ بېرىشنى تاپىلايدۇ.

10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى (قۇربان ھېيتىنىڭ 3 - كۈنى) توقسۇ خەلقىدىن يىغىلغان 500 سەر كۆمۈش تەڭگە، شايار خەلقىدىن يىغىلغان 600 سەر كۆمۈش تەڭگە سوغاتلار كۆچارغا يېتىپ كېلىپ، ئۇنى ئابلىمىتخان كۆچار خەلقىدىن ئىككىنچى قېتىم يىققان 100 سەر كۆمۈش تەڭگە بىلەن قوشۇپ ئاتلىق پولكىنىڭ شتابىغا ئېلىپ بارغىچىلىكىنىڭ ئارىلىغىدا، ھەربىلەرنىڭ تېچ ئاھالىنى قوراللىق بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشى باشلىنىپ كېتىدۇ.

× × ×

«جۇن جېڭ شۇنچادۇي» نىڭ باشلىغى، جۇنتۇڭ ئىشپىيونى سۇڭ خەنجاڭ ۋە گو بيې تەنلەر «25 - سېنتەبىر ھەقىقەتكە قايتىش خىتاپنامىسى» غا قارشى جاھىللار ئىدى.

تۇلار ئەسكەرلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتىغا ئېرىشەلمەي كۆچىمۇاتقان ئارازلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئەسكەرلەرنى قايمۇقتۇرۇپ، ئىشانچى گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۇستىدىن خەلق ئۇستىگە بۇراپ ئىوت ئۇستىگە ياغ چېچىپ، شۇ قېتىم كۆچاردا بۇز بەرگەن قوراللىق بۇلاڭچىلىقنى ئۇيۇشتۇردى.

گو بىيې تەن، ئاتلىق پولكتىكى لېيۇبەنجاڭ (ئۆزىنىڭ بىر يۇرتلىقى) نى ھاراق بىلەن مېھمان قىلىپ، سۇڭ خەنجاڭ بىلەن ئىككىسى ئۇنىڭغا: «نەچچە ئايدىن بېرى بىر تېمىن مۇئاش يوق، زېرىكىپ ئېتىنىڭ كۆڑۈۋاتىسىلەر، بىزمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا قېينىلىۋاتىمىز، كۆچاردا بايلار كۆپ، ئۇلاردا پۇل جىق، مېجىت ھاجى دېگەن چوڭ باي، ئۇنىڭدا پۇل شۇنداق كۆپ تۇرۇقلۇق سوغات يىققاندا ئەسكەرلەرنىڭ تاۋۇز چاغىنىغا 5 تاۋۇز بېرىمەن دەپ بىزنى مەسخىرە قىپتۇ... مۇشۇمۇ گەپمۇ؟» دەپ قاينىغان ۋە لېيۇ بەنجاڭغا يول كۆرسىتىپ، ئەسكەرلىرى بىلەن چىقىپ بۇلاڭچىلىق قىلىشقا كۈشكۈرتكەن. لېيۇ شۇ يەردىلا: «خەپ ئاناڭنى! مەسخىرە قىلىشنى كۆرسەتمىسەم!» دەپ چىقىپ بىر بەن ئەسكىرىنى قوراللاندۇرۇپ بۇلاڭچىلىق قىلىشقا تەييارلىنىدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن ۋەنماتۇەننىڭ 7 ـ 8 ئەسكىرى كۆچار رەستىسىگە كېلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئالدىدا ياڭاق ئوينىۋاتقان بالىلارنىڭ ۋە قىمار ئوينىۋاتقان كىشىلەرنىڭ پۇللىرىنى بۇلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ماجىرا چىقىدۇ. ئەسكەرلەر ئۇلارغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتىدۇ، ئالا ـ توپىلاڭ ۋە قاچ ـ قاچ بولىدۇ.

سۇڭ خەنجاڭ، گو بىيې تەنلەر ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ دەرھال «جۇن جېڭ شۇنچادۇي» نىڭ ئۆگزىسىگە پىلىموت ئۇرۇپ

4 ئەرەپكە قارىتىپ ئوق ئېتىپ خەلقنى ھەيران قالدۇرۇ. بۇ ئىككى دېسكا ئوقنىڭ ئېتىلىشى پەيلى بۇزۇلغان ئەسكەرلەرگە سىگنال بولىدۇ ـ دە، لېيۇ بەنجاڭ ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى، شۇنىڭدەك باشقا قىسىملارنىڭ بەن،پەي ۋە لېيەنلىرىمۇ قوراللىنىپ ئۆز ئالدىغا بازار تەرەپكە چۇقان ـ سۇرەن بىلەن چىقىشىدۇ.

ئاتلىق پولكنىڭ تۆەنجاڭى لېيۇچىڭشۇي (50 ياشلاردىكى ئادەم) گازارما دەرۋازىسى ئالدىدا ئەسكەرلەرنى توسۇۋېلىپ: «قايتىڭلار، ئەگەر بۇلاڭچىلىققا بارىدىغان بولساڭلار، ئالدى بىلەن مېنى ئېتىۋېتىپ ئاندىن بېرىڭلار!» دەپ ۋاقىرايدۇ. قوراللىق بۇلاڭچىلار ئۇنى تۆتۈپ، سۆرەپ ئاپىرىپ يىڭىنىڭ ھاجەتخانىسىغا سولاپ قويۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغىلى كېتىشىدۇ.

ئاتلىق پولكنىڭ ۋە ۋەنماتۇەننىڭ ئەسكەرلىرى ئۇۋۇنسى بۇزۇلغان ھەرىدەك چۇۋۇلۇپ چىقىپ كۆچارنىڭ بازار ـ كوچىلىرىغا يېيىلىپلا كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە قارا شەھەردىكى ماشىنا يىغىنىڭ 100 دىن ئارتۇق قوراللىق ئەسكەرلىرى 20 دەك ماشىنا بىلەن كېلىپ بۇلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ بۇلاڭچىلىققا كىرىشىدۇ. كوچا ـ كوچىلارنى ۋە قوراللارنى پاك ـ پۇك، ۋاي ئاللا، ۋاي جان!... دېگەن ئاۋازلار قاپلاپ كېتىدۇ.

سۇڭ خەنجاڭ جۇنجېڭ شۇنچادۇيىنىڭ دۇيجاڭى بولسىمۇ، لېكىن يۇقىراچە كېيىنىپ ئۆزىنى مەخپى تۇتۇپ يۇرىدىغان ئىشپىيون ئىدى. ئۇ 10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى بۇلاڭچىلىق باشلىنىش بىلەن بىرىنچى قېتىم ھەربى كىيىملىرىنى كىيىپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئەسكەرلەرنى مەشھۇر چوڭ بايلار

نىڭ ئۆيلىرىگە ، دۇكانلىرىغا باشلاپ بېرىپ بۇلاڭچىلىق قىلىدۇ، ئىوت قويىدۇرىدۇ.

بۇلاڭچىلىق بازاردىكى رەستە، كۆكچى مەلىسى، كېگىز بازىرى، ساقساق قاتارلىق كوچىلاردا بولۇپلا قالماي، داخانلار، مىرەكلە، قارىبۇقا، خانلىق ئېرىق، ئۇچا، پىلاك، ئىشقىلا، قاغمچى، بەجاق ، چارباغ، شامالباغ، چىنىباغ، يېڭىشەھەر، قۇتلۇق ئوردا قاتارلىق بازارغا يېقىن مەھەللىلەردىمۇ ئېغىر هالدا يۈز بېرىدۇ. بۇلاڭچىلار ئالدى بىلەن مەجىت هاجىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئۇنى تۆۋرۈكىكە باغلاپ قويۇپ: «ئانىڭنى، مەسخىرە قىلمىشىنى ئەدى كۆر!» دەپ ئۇنىڭ ئۈي ۋە گەزمال دۇكىنىنى بۇلاپ تالىغان، ئاندىن ئوت قويۇۋېتىپ چىقىپ كېتىشكەن. ئۇلار يەنە:

«بايىنى تېپىپ بەر!» ، «ئالتۇن - كۈمۈشۇڭ نەدە؟» دەپ تۆتۈپ باغلاپ ، ئۇرۇپ، قىزىتىلغان ياغ چېچىپ قىيناپ، ئېتىپ، چېپىپ ۋە سىداۋ تەقىشتەك ئۇسۇللار بىلەن تاش ماۋۇت هاجىنىڭ 15 ياشلىق ئوغلى ئابدىرېھىمهاجى، سادىق ئىمامنىڭ 20 ياشلىق ئوغلى توختاخۇن ئەمەت دامولىلا، سائەتچى زىياۋدۇن قارى، مەجىت مەھمۇت قاتارلىق 43 نەپەر كىشىنى ئۆلتۈرىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە تۆگە دەندە ئۆلتۈرۈلگەن 18 نەپەر چوڭ - كىچىك بىر ئائىلىلىك خوجىلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بەكمۇ قەبىھ پاجىئەلىك بولغان. مۇشۇ بىر ئۆيدىنلا جەمى 18 جانىنى چوڭ - كىچىك دىمەي باغلاپ، قاتار سەپكە تۇرغۇزۇپ بىراقلا ئېتىپ ئۆلتۈرگەن.

جاك جىڭخۇانىڭ ئۆيىنى بۇلىغان چاغدا گىلەمنى بەرمەيمەن دەپ ئېسىلمۇالغان ئايالىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

قورچاق شىيەنجاك دېگەن لەقەملىك ئۆيىگە بۇلاڭچىلىققا

كىرگەن ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئۈي - بىساتلىرىنى بۇلىغاندىن تاشقىرى، 14 ياشلىق قىزىغا باسقۇنچىلىق قىلغان.

شۇ قېتىمقى بۇلاڭ - تالاڭدا باغلانغان، ئۇرۇپ قىيناپ زەخمىلەندۈرۈلگەن ، ئېغىر ۋە يېنىك يارىدار قىلىنغانلار 199 نەپەر. يەنە بىر مۇنچە ئادەملەرنى ئامبۇر بىلەن قىسىپ سۆرەپ بەدىنىدىكى گۆشلىرىنى ئۈزۈۋېلىپ ئازاپلىغان، كالتەكلەپ پۈت - قوللىرىنى چېقىۋەتكەن، قۇلاق ۋە كۆز - بۇرۇن-لىرىنى مېپىپ قىلىۋەتكەن.

شۇ قېتىم كۇچار بازىرىدا بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچراپ كۆيدۈرۈلگەن دۇكان ۋە ئۆيلەر 100 دىن ئارتۇق بولۇپ، نۇرغۇن ئائىلە كىشىلىرى ئۆي- بىساتسىز قېلىپ خانىۋەيران-چىلىققا ئۇچرىغان. سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شۇ قېتىم بۇلانغان، كۆيدۈرۈلگەن مالىلارنىڭ قىممىتى 400 مىڭ سەر كۈمۈشتىن ئېشىپ كەتكەن.

× × ×

10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاتلىق پولكىنىڭ تۇنجاڭى لىيۇ چىڭشۇي قاماقتىن بوشىنىپ چىقىپ بىر پەي قوراللىق ئەسكەرنى ئەگەشتۈرۈپ بازاردا بۇلاڭچىلىقنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەردىن ئۇچرىغىنىنى ئېتىپ تاشلاپ بۇلاڭچىلىقنى توستى. ساي كۆۋرۈكىنىڭ بېشىدا 3 نەپەر بۇلاڭچى ئەسكەرنى ئېتىۋەتتى . بۇلارنىڭ بىرى لىيۇ چىڭشۇاينىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئەسكىرى لى فۇگۇەن ئىكەن.

11 - ئايدا گارنىزون باش قوماندانى تاۋسىيۇي گومىندا-ڭ-

هەربى دائىرىلىرىگە ۋاكالىتەن كۆچار خەلقىدىن ھال سوراپ، زىيانغا ئۇچرىغۇچىلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن 100 سەر ئالتۇن، 50 ئات، رەخت، چاي قاتارلىق مالىلارنى ئەۋەتتى. ساقچى ئىدارە باشلىغى ئايىلەمەتجان قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئۆلگەنلەرنىڭ ئائىلىلىرىگە 2 سەردىن ئالتۇن، ئېغىر يارىدار بولغانلارغا بىردىن ئات، يېنىك يارىلانغانلارغا رەخت ۋە چاي قاتارلىق ماددى نەرسىلەرنى يېرىپ ھال سوردى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئاتلىق پولىكنىك تۆەنجائى لېۋە چىڭشۇي ئاقسۇغا يۆتكەلگەن پولك ئەسكەرلىرىدىن سۈرۈشتۈرۈپ قايتۇرۇۋېلىنغان مالىلاردىن ھەم ئەسكەرلەرنىڭ پىيما، جۇۋىلىرىدىن 2 ماشىنا ئېپكىلىپ قۇتقۇزۇش خىزمەت گۇرۇپپىسىغا تاپشۇردى. بۇ نەرسىلەرمۇ بۇلاڭ - تالاڭدا كەيىم - كېچەكسىز قالغانلارغا تارقىتىپ بېرىلدى.

بۇلاڭ - تالاڭدا زىيانغا ئۇچرىغان كۆچار خەلقى پەقەت كۆڭچەنداڭنىڭ رەھبەرلىگىگە ئېرىشكەندىن كېيىنلا قەدىنى كۆتىرىۋالالىدى. بۇلاڭچىلىق ئىشلىرىغا باشلامچىلىق قىلغان سۇڭ خەنجاڭ ۋە گوبىي تەنىلەرگە ئالى جازا ھۆكۈم قىلىپ باستۇرغاندىلا خەلقىنىڭ دەردى چىقىپ قوشۇمىسى ئېچىلدى!

رەتلىگۈچى: زاكىر نىياز

خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە

ھەمدۇللا قۇربانۇۋ

1890 - يىللاردا قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ چارۋىلىرىنى باقىدىغان 200 ئائىلىلىك موڭغۇل چارۋىچى قۇللار قۇمۇل ۋاڭىنىڭ فېئودالىق قۇللۇق تۈزۈمىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى. ئۇلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتىرىشىگە شەرقىي تاغ ئارا تۈرۈك دېگەن يەردىن كىرىدىغان لامانى، غەربىي تاغ تاراتۇ - شارلا تېغى ئىلانبۇلاق دېگەن يەردىن كېلىدىغان لامانى (موڭغۇللارنىڭ دىنى زاتلىرى) «ۋاڭغا قارشى تۇردى» دېگەن نام بىلەن زىندانغا تاشلاپ قويۇپ بەرمىگەنلىگى، شۇنىڭدەك قۇللار ئۇستىدىكى مال، يۇڭ، تاش تۆلەڭلىرىنىڭ يىلدىن - يىلغا ئېغىرلاشقانلىقى، بۇنىڭ سىرتىدا يەنە تۇرلۇك ئالۋاڭ - سېلىقلارنىڭ كۆپەيگەنلىگى سەۋەپ بولغان ئىدى. ۋاڭ ئوردىسى قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن تاقما ئەسكەر ئەۋەتكەن. ئوقيا، سالغا، تاش، تاش ئاغامچا قاتارلىق ئادەتتىكى قوراللار بىلەن قوراللانغان قوزغىلاڭچى موڭغۇل چارۋىچى قۇللار مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى غەربىي تاغدا تۇرۇشلۇق سەكسەندەك ئائىلە تاشقى موڭغۇلىيەگە، شەرقىي تاغدا تۇرۇشلۇق يۈزدەك ئائىلە گەنسۇ، چىڭخەي تەرەپلەرگە قېچىپ چىقىپ كەتتى. قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋاڭ ئوردىسى موڭغۇللارغا ھەسداشلىق

قىلغان ئۇيغۇر، قازاق چاروچىلاردىن بىرمۇنچە كىشىنى قولغا ئېلىپ بەزىلىرىنى قۇمۇل شەھرىدە جادۇدا ئوغراپ ئۆلتۈردى. بەزىلىرىنى زىندانغا تاشلىدى، قالغانلىرىنى قۇل ياكى يېرىم قۇلغا ئايلاندۇردى. تاراتۇ تېغىدا دېخانچىلىق قىلىدىغان دېخان بەھرەم ئىمىننىياز بىلەن قىزىل پوتا سېيىتلار ۋاكىنىك بەش يۈزدىن تۆمۈر قويى، ئايغىز مەمەتنىياز سەكسەن يۈزدىن تۆمۈر يىلقىسىنى باقىدىغان قۇللىرىغا ئايلانغان ئىدى. خوجىنىياز ھاجى ئەنە شۇ 3 ئەۋلات قۇللۇقتا ئۆتكەن قۇللار دورغىسى ئىمىننىياز‌نىك تۇنجى ئوغلى بولىدۇ.

خوجىنىياز كىچىكىدىن تارتىپلا ھۇشيار ھەم يۈرەكلىك چوك بولىدۇ. ئۇنى دادىسى ئۆز مەھەللىسىدىكى مەمەتنىياز‌نىك تەك ياشلىق ئوغلى قۇربان بىلەن بىرلىكتە يەتتە يېشىدىن 17 يېشىغىچە، قۇمۇل شەھەر خانلىق مەدرىسىسىدە ئوقۇتۇپ خەت ساۋادىنى چىقىرىدۇ.

شۇ مەزگىللەردە قۇمۇل ۋاكىنىك نەۋرىسى بېشىر شاھ‌زادىمۇ مەدرىسىدە ئوقۇيدۇ. شۇنىك ئۈچۈن خوجىنىياز بىلەن بېشىر شاھزادە ئوتتۇرىسىدا ساۋاقداشلىق مۇناسىۋەت بار ئىدى.

شۇ ۋاقىتلاردا ۋاكىنىك بەلگىلىمىسى بويىچە بارلىق قۇللارنىك بالىلىرى 18 ياشقا تولغاندا قۇللۇق تەرتىپىغا ئېلىنىاتتى. ئىمىننىياز، مەمەتنىيازلار ئۆز ئوغۇللىرىنى قۇللۇقتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، 17 يېشىدىلا ئۆز مەھەللىسىدىكى سۈيۈر دېگەن قۇلنىك چوك قىزىنى مەمەتنىياز‌نىك ئوغلى قۇربانغا، كىچىك قىزىنى ئىمىننىياز‌نىك ئوغلى خوجىنىيازغا توي قىلىپ، ئۇلارنى ئۆز ئالدىغا ئۆي تۇتقۇزۇپ ئايرىپ قويغان. شۇ ئۇسۇل

بىلەن «بالام ئايرىلىپ چىقىپ كەتكەن» دەپ يالىنى قۇل بولۇشتىن ساقلاپ قالغان ئىدى.

1907 - يىللىرى بولسا كېرەك، 2 - ئايدا ئىمىننىياز‌نىك ئائىلىسىگە نۆۋەت بويىچە شىكىشىياغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بېرىش ئالۇنگى چۈشىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ئىچكىرىدىن ئەسكەرلەر ئۇزۇلمەي چىقىپ تۇرغاچقا، مۇنداق ئالۋاڭلار كۆپىلەپ بولۇپ تۇراتتى.

ئىمىننىياز 5 ئىشەككە ئوتۇن ئارتىپ ئوغلى خوجىنىيازنى شىكىشىياغا ئەۋەتمەكچى بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا 20 كۈنلۈك ئوزۇق تەييارلاپ بېرىدۇ، يولدا لازىم بولار دەپ بىر سەر تەگگە بېرىپ، ئۆز مەھەللىسىدىن شىكىشىياغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بارىدىغان توخسۇن دېگەن بىر ئادەمگە قوشۇپ يولغا سالىدۇ. ئۇلار ئوردا بېگى ئىسھاق باشچىلىغىدا 250 كىلومېتر يولنى 7 كۈندە بېسىپ، ئېلىپ بارغان نەرسىلەرنى شىكىشىيا‌دىكى چارىغا تاپشۇرۇپ قايتىدۇ. يولدا كېلىۋاتقاندا، چۆلدە 3 كېچە - كۈندۈز قاتتىق جۇدۇن بولۇپ، بوران چىقىپ قار ياغىدۇ. ئادەم ۋە ئۇلاقلار چۆلدە ئادىشىپ قېلىپ. 50 كە يېقىن ئات، ئىشەك ۋە بىر مۇنچە ئادەم توڭلاپ ئۆلۈدۇ. شۇ قاتتىق جۇدۇندا گەنسۇ تەرەپتىن بەش ھارۋىدا كېلىۋاتقان 15 ئەسكەر ۋە ھارۋىكەشلەر بولۇپ 20 گە يېقىن ئادەممۇ توڭلاپ ئولىدۇ. ئىسھاق بۇ يولدا كۆپ يۈرگەن تەجرىبىلىك ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن، توخسۇن ۋە خوجىنىياز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مېڭىپ، ئۆلۈم خەۋپىگە قارشى قەتئى كۈرەش قىلىش نەتىجىسىدە ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ.

بوران توختاپ هاۋا ئېچىلغاندىن كېيىن ئۇلار يول تېپىپ، ئاچچىق سۇ چازىسىغا كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. چازىدىن ئادەم بېرىپ ئۆلگەنلەرنى كۆمۈپ، ھارۋا، تاغار، ئارقان قاتارلىق نەرسە ـ كېرەكلەرنى ئېلىپ قايتىپ كېلىدۇ. شۇ ئارىلىقتا شىڭشىڭشيادىن «توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەرلەردە 50 سەر تەڭگە، 2 جىڭ ئەپيۇن بار ئىدى، شۇلارنى تېپىۋېلىڭلار» دىگەن خەۋەر كېلىدۇ. خەۋەرگە بىنائەن چازىدىن ئادەم كېلىپ، توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەر ۋە باشقىلارنى ئاختۇرۇپ كۆرسە، بىر ئاز قەغەز پۇل، ئازغىنە ئەپيۇن ۋە ئەپيۇن چېرىنى قاتارلىقلاردىن باشقا نەرسە چىقمايدۇ.

ئۇلار قايتىپ كېلىپ ئۆلمەي ساق قالغان ھېلىقى 3 كىشىدىن گۇمانلىنىپ ئاختۇرىدۇ. خوجىنىيازنىڭ خۇرجىنىدىن بىر سەر كۈمۈش تەڭگە چىقىپ قالىدۇ (بۇ پۇلنى خوجىنىيازنىڭ ئاتىسى شىڭشىڭشياغا يۈرۈش ۋاقتىدا يولدا لازىم بولۇپ قالار دەپ بەرگەن ئىدى).

چازىدىكىلەرنىڭ خوجىنىيازغا گۇمانى تۇغۇلىدۇ. ئۇلار «50 سەر تەڭگە بىلەن ئەپيۇنلارنى سەن ئاپسەن، نەگە تىقىپ قويدۇڭ؟ تاپشۇرۇپ بەرمىسەڭ سېنى قويۇپ بەرمەيمىز» ـ دەپ سوراق قىلىدۇ ۋە ئۇنى ئەپتېلىپ ئىسھاق بىلەن تۇخسۇنىنى قويۇپ بېرىدۇ. ئىسھاق ئۈيىگە يەتمەستىلا يول ئۈستىدە ئاغرىپ ئۆلۈپ كېتىدۇ.

چازىدىكىلەر خوجىنىيازنى كېچىسى چازىنىڭ ئاتلىرىغا گۈزەتچىلىك قىلىدىغان، كۈندۈزى جاڭگالدىن ئوتۇن توشۇيدىغان ئىشقا سالىدۇ. ئۇنىڭ يەيدىغىنى ئۇچۇن كۈنىگە ئاران بىر جىڭلا

ئۇن بېرىدۇ. خوجىنىياز ئۇنى كۆمەچ قىلىپ يەيدۇ.

ئازىدىن ئىككى ئاي ئۆتكەندە قۇمۇللۇق سودىگەر خۇيزۇ ما چاڭ ھاجىنىڭ سودا مالىلىرىنى لەنجۇغا ئېلىپ ماڭغان ھارۋىلار ئاچچىق سۇ چازىسىدا توختايدۇ، بۇلارمۇ ئاتلىرىنى خوجىنىيازغا باقتۇرىدۇ. كەچلىگى ھارۋىكەشلەر بىلەن چازىدىكىلەر پاراڭغا چۈشكەندە، ھارۋىكەشلەرنىڭ: «قورايدىكى تاغچىلار ۋاڭغا قارشى چىقتى، ئۇلار ھازىر تاغدا ۋە شەھەردە ۋاڭ ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇشۇاتىدۇ» دىگەن سۆزلىرىنى خوجىنىيازمۇ ئاڭلاپ قالىدۇ.

خوجىنىياز شۇ كېچىسىلا بىر ھارۋىكەشنىڭ ھارۋىسىدىكى جۇگىسىنى، خۇرجىنىدىكى نانلىرىنى ئېلىپ چازىنىڭ بىر دانە ياخشى ئېتىغا مىنىپ قاچىدۇ. ئۇ، ئۆز يۇرتىغا قايتماستىن، 3 كېچە ـ كۈندۈز يول يۈرۈپ «خوتۇنتام» دىگەن قىشلاق ئارقىلىق قورايغا بارىدۇ.

بۇ يەردە ئىسمائىل تورپاق، ياقۇپ تورپاقلار رەھبەرلىكىدە 300 دەك تاغ خەلقى ۋاڭنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە، تۆرلۈك ئالۋاڭ ـ سېلىقلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشىگە قارشى قوزغىلاڭ قىلغان ئىكەن. شۇنىڭ ئۈستىگە كەلگەن خوجىنىياز ئۆزىنى تونۇتىغا ئالدۇرۇپ قوزغىلاڭغا قاتنىشىدۇ.

ياش، زېرەك، قورقماس كەلگەن خوجىنىياز بىر قانچە قېتىملىق سوقۇشلاردا ئۆزىنى كۆرسەتكەنلىگى ئۈچۈن، ئىسمائىل تورپاق ئۇنى ئۆزىگە مۇئاۋىن باشلىق قىلىۋالىدۇ. (تۆمۈر خەلپە مۇشۇ قوزغىلاڭچىلار ئىچىدىكى مۇھىم كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، خوجىنىياز بىلەن تۆمۈر خەلپە شۇ يەردە تونۇشىدۇ).

قۇمۇل ۋاڭى ۋە ھەربىي دائىرىلەر ھەر خىل ئالدامچىلىق

ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرغاندىن كېيىن خوجىنىياز يەككە - يىگانە ھالدا ئاتلىق ئۆز يۇرتى «تاراتۇ» غا قېچىپ كېلىپ ساۋاقدىشى ھەم باجىسى قۇربانىنى تاپىدۇ. قۇربان ئۇنى يىلقا قىشلىغى «دەركۆكتە» دىگەن يەرگە ئېلىپ بېرىپ يوشۇرۇپ قويىدۇ. بۇ قېتىم ۋاقىتى بولۇپ، قۇربان يىلقىلارنى بىر ئايدا ئۇچ قېتىم يوخلاپ كېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ خوجىنىيازغا ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ئۆزى يالغۇز تاغ ئىچىدە يۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بۇ ئەھۋالنى قۇربان بىلەن خوجىنىيازنىڭ ئاتىسى ۋە ئاپىسىلا بىلىدۇ.

بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن ۋاڭ: «خوجىنىيازنى تېپىپ بېرىسەن» دەپ خوجىنىيازنىڭ دادىسى ئىمىننىيازنى زىندانغا سېلىپ قىيىن - قىستاقتا ئالىدۇ. شۇنداقلا خوجىنىيازنى تۇتۇش ھەققىدە پۈتۈن قۇمۇل رايونىغا ئېلان چىقىرىدۇ. ئېلاندا مۇنۇلار تەرىپلەنگەن ئىدى:

«خوجىنىياز شارلا تېغى - تاراتۇ تېغىدىن ئىمىننىياز قۇلنىڭ ئوغلى. ئۇ شىكشكىيا يولى ئاچچىق سۇ چازىسىدىن ھۆكۈمەتنىڭ 50 سەر تەڭگىسى بىلەن 2 جىڭ ئەپيۇنىنى، چازىنىڭ ئىگەر توقۇملۇق بىردانە ئات ۋە جۇگىلىرىنى ئېلىپ قاچقان چوڭ ئوغرى، قوراي تاغلىرىدىن چىققان تورپاقلار قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ مۇھىم ئادىمى».

«خوجىنىياز 20 ياش، بويى پاكار، يۈزى دومىلاق، كۆزى دۈگىلەك. قويۇق قاراقاش ئادەم».

«خوجىنىيازنى ئېنىق كۆردۈم - دەپ خەۋەر قىلغان كىشىگە 3 يامبۇ ياكى 3 ئات، تۈتۈپ بەرگەن كىشىگە 12

دانە يامبۇ ياكى 12 ياخشى ئات مۇكاپات بېرىلىدۇ.» (ئۇ چاغلاردا بىر يامبۇغا بىر ياخشى ئات، 2 ياشلىق قويدىن 40 دانىنى سېتىپ ئالغىلى بولاتتى).

بۇ ئېلان قۇمۇل يەرلىرىنىڭ ھەممىلا جايىغا تارقىلىدۇ. ئېلاننى كۆرگەن، ئاڭلىغان بەزى كىشىلەر ئېلاندا ۋەدە قىلغان يامبۇ، ئاتلارغا قىزىقىپ، خوجىنىيازنى تۈتۈپ بېرىش كويىغا چۈشىدۇ. گۇمان قىلغان تاغلارغا ئۇۋ قىلىمەن دىگەن بانا بىلەن بېرىپ ئىزدەيدۇ، سۈرۈشتە قىلىدۇ. بۇنداق شارائىتتا خوجىنىيازنى ساقلاشقا ئامالسىز قالغان قۇربان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، خوجىنىيازنىڭ ئانىسى «تۇرپاندىكى تۇيۇق غوجام مازىرىغا زىيارەتكە بارىمەن» دىگەن نام بىلەن خوجىنىيازنى سەھرا قويلۇق تاغلىرى ئارقىلىق تۇرپانغا ئېلىپ كېتىدۇ. تۇرپانغا كەلگەندە خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئۆزلىرىنى «بىز توخسۇندىن كەلدۇق، توخسۇندىكى نىياز شاكۈزۈكنىڭ تۇققىنى بولىمىز، تۇيۇق غوجامنى زىيارەت قىلىمىز» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. خوجىنىيازنى ئاستانىدىكى مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگۈزۈپ قويۇپ، ئۆزى قۇمۇلغا قايتىپ كېتىدۇ.

خوجىنىياز مەدرىسىدە مەخسۇت ۋە مامۇتلار ھەم باشقا تالىپلار بىلەن تونۇشۇپ، توخسۇنلۇق «ئىسھاق» دىگەن نام بىلەن بىر يىل ئوقۇيدۇ.

قۇمۇلدىن خوجىنىيازنىڭ دېرىكىنى ئالالمىغان ۋاڭ ئېلاننىڭ نۇسخىسىنى لۇكچۇن ۋاڭغا، ئۇرۇمچى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە يوللاپ خوجىنىيازنى تۈتۈپ بېرىشكە ھاۋالە قىلىدۇ. بۇ ئېلان لۇكچۇن، تۇرپان، ئاستانە، توخسۇن، ئۇرۇمچىلەردە جاكالانغاندىن كېيىن، ئاستانىدىكى بەزى كىشىلەر مەدرىسە

ئوقۇۋاتقان «توخسۇنلۇق ئىسھاق» دىگەن تالىپتىن گۇمان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئورۇنمۇ خەۋپلىك بولۇپ قالىدۇ.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ھەرەمگە بېرىشقا تەييارلىق قىلىپ، شۇ بانادا ئوغلى خوجىنىيازنى ھەرەمگە ئېلىپ كەتمەكچى بولىدۇ. بۇ ئايال قۇمۇلدىن تۇرپانغا كېلىپ توخسۇننىڭ «ئىلانلىق» دىگەن يېرىدىن ھوشۇر مەڭلىك دىگەن كىشىنىڭ ھەرەمگە ماڭماقچى ئىكەنلىگىنى ئاڭلاپ، خوجىنىيازنى ئېلىپ توخسۇنغا بارىدۇ، بۇ يەردە ھوشۇر مەڭلىك ۋە باشقا ھاجىلارغا سەپەرداش بولۇپ ھارۋا بىلەن قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردە ئاز ۋاقىت تۇرغاندىن كېيىن، توپلانغان ھاجىلار تاشقورغان ئارقىلىق يولغا چىقماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئوغلى خوجىنىيازغا مۇنداق دەيدۇ: «مەن ھەرەمگە بارمايمەن، بىلىلە باراي دىسەم پۇلىمىز ئىككى كىشىگە يەتمەيدۇ، سېنىڭ قايتىپ كېلىشىڭگىمۇ يەتمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى سەن كېتىشىڭ كېرەك. چۈنكى بېشىڭدا ئۆلۈم خەۋپى بار. ھەج تاۋاپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن قايتىپ كەلمەستىن، شۇ يەردە ئىشلەپ جېنىڭنى بېقىپ تۇر. بىر ئىككى يىلنى ئۆتكۈزۈپ يۇرت تىنچىغاندا مەن ئۆزۈم بېرىپ ئاندىن سېنى قايتۇرۇپ كېلىمەن، ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلغىچە يەنە ھازىرقى ئاتىڭنىڭ بىلەن يۈرگىن» دەپ تاپشۇرىدۇ.

باشقىلارغا بولسا: «ئوغلۇم ئىسھاق سىلەر بىلەن كېتىدۇ. ئىككىمىز بارايلى دىسەك پۇلىمىز يەتمەيدىكەن. شۇڭا مەن قايتىپ كېتىمەن. ئوغلۇم ماڭا قىلىدىغان خىزمەتنى سىلەرگە

قىلسۇن» دەپ ھوشۇر مەڭلىككە تاپشۇرىدۇ.

خوجىنىياز ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىپ ھاجى بولىدۇ، قايتىش ئالدىدا «پۇلۇم يەتمەيدۇ» دەپ، ئانىسىنىڭ تاپشۇرىغى بويىچە قايتمايدۇ. ئۇ يەردىكى مەدىكار بازىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن قەشقەردىن بېرىپ ئۆزۈن ۋاقىت شۇ يەردە توختاپ يەرلىك بولۇپ قالغان ياقۇپ ھاجى ئىسىملىك كىشىنىڭ خورمىلىق بېغىدا 3 يىل ياللىنىپ ئىشلەيدۇ.

4 ـ يىلى شىنجاڭدىن يەنە ھاجىلار بارىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇمۇللۇق ھاجىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلارغا تونۇشلۇق بەرمەستىن يۇرت ئەھۋالىنى سوراپ ئۆزى توغرىسىدىكى ئىلانلارنىڭ بېسىقىپ قالغانلىغىنى بىلىپ، ياقۇپ ھاجى ۋە ئابدۇللا ياقۇپنىڭ رازىلىغىنى ئېلىپ شۇ يىلى قەشقەرلىك ھاجىلار بىلەن شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ. قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپانلاردا ئاز ۋاقىت ئىشلەپ يۈرۈپ، ئۆز يۇرتى قۇمۇل تارانتۇغا قايتىپ كەلسىمۇ، يەنىلا ئاشكارا بولالماستىن، باجىسى قۇربانىنىڭ ئۆيىدە ئات بېقىشقا يارەملىشىپ سۇقۇنۇپ يۈرىدۇ.

شۇ يىللىرى تۆمۈر خەلپە ۋاكىنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە ۋە زۇلمىغا قارشى 400 دىن ئارتۇق كىشى بىلەن قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئىدى. خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلىدۇ.

بۇ قوزغىلاڭ كېلىشىم بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. تۆمۈر خەلپە ئۇرۇمچى ھۆكۈمىتى ۋە قۇمۇل ۋاڭى بىلەن قىلغان توختامغا بىنائەن ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بولسا تاغدا قالىدۇ. بىر يىلدىن كېيىن ئۇرۇمچىدە تۆمۈر خەلپىنى

ئابرۇت قىلغاندىن كېيىن، قۇمۇل ۋاڭى تاغدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قالدۇقلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن ئەسكەر ئەۋەتمىدۇ. ئىككى ئوتتۇرىدا ئېغىر سوقۇشلار بولىدۇ. بۇ سوقۇشلارغا خوجىنىياز ھاجى رەھبەرلىك قىلىدۇ. قورال - ياراق، ئوق - دورا ۋە باشقا نەرسە - كېرەكلەرنىڭ كەمچىل بولۇشى سەۋەپلىك تاغلىقلار يېڭىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئەسكەرلەرنى تارقىتىۋېتىپ، ئۆزى يالغۇز باجىسى قۇربانىنىڭ يېنىغا قېچىپ بارىدۇ. قۇربان ئۇنىڭغا: «ھازىر ھەممىزنىڭ بېشىدا ئۆلۈم خەۋپى بار، شۇڭا مەن سېنى كۆرمىدىم، سەن مېنى كۆرمىدىڭ، ئەگەر باشقا كىشىلەر بىلىپ قالسا، بىزنىڭ بېشىمىزغا ئۆلۈم بىلەن زىندان تەييار، مەن ساڭا ئىككى ئات بېرەي. ئەگە بېرىپ بولسىمۇ جېنىڭنى ساقلا» - دەيدۇ. ئاندىن مەسلىھەتلىشىپ ئاۋال باريكۆل قازاق ئېچىگە، ئاندىن ئالتايغا، ئېپى كېلىپ قالسا، تاشقى موڭغۇلىيىگە كەتمەكچى بولىدۇ. قۇربان خوجىنىياز ھاجىغا ھەمرا بولۇپ كېچىلەپ يۈرۈپ، قار - مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان تېيانشان تاغلىرىنىڭ قۇزلۇق داۋانىدىن ئۆتكۈزۈپ باريكۆل تەۋەسىگە يولغا سېلىپ قويىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى داۋاملىق «ئىسھاق» دېگەن ئىسىم بىلەن يۈرىدۇ. ئالتايدىن باريكۆلگە كېلىپ قالغان قازاق چارۋىچىلار بىلەن سۆزلىشىپ، ئالتايىنىڭ يەر ئەھۋالىنى ئىگەللەيدۇ، ئاندىن: «ئالتايىنىڭ چىگىل دېگەن يېرىدە ئاكام بار، شۇنى ئىزدەيمەن» دەپ ئالتايلىق «قامىزا» دېگەن قازاق يىگىتنى (بۇ يىگىت ئەسلىدە قۇمۇل، ئالتاي ئاۋىلىغىدا قاتناپ يۈرگەن) ھەمرا قىلىپ ئالتايىنىڭ چىگىل ناھىيىسىگە بارىدۇ. ئۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا «قامزا» ئۆزىنىڭ تۇغقۇر بايىتىلىنى تاشلاپ قويۇپ، خوجىنىيازنىڭ ئىككى ئېتىنى ئېلىپ تېكىـ

ۋېتىدۇ، خوجىنىياز ئامالسىز شۇ قىشلاقتىكى «ئالىپ» ئىسىملىك چارۋىدارنىڭ ئۆيىدە قوي باقىدۇ، ئالىپ بايغا ئۆزىنى: «مەن تۇخسۇنلۇق، ئېتىم ئىسھاق، ئالتايدا سۆلتان ئىسىملىك ئاكام بار. شۇنى ئىزدەپ كەلدىم» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. يىللىق ئىش ھەققىنى بىر دانە ئاتقا كېلىشىدۇ.

خوجىنىياز كۈندۈزى قوي بېقىپ، كەچقۇرۇنلىغى قايتقاندا ھەر كۈنى بىر كۆتۈرۈم ئوتۇن ئالغاچ كېلىپ، ئالىپنى ۋە ئائىلىسىدىكىلەرنى بەكمۇ رازى قىلىدۇ. بۇ يەردە بىر يىلچە تۇرىدۇ، بۇ چاغدا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ تەلۇڭى بىلەن يېڭى زېڭشىن ھۆكۈمىتى خوجىنىيازنى تۇتۇش ئېلانىنى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە تارقىتىدۇ. بۇ ئېلان ئالتاي شەھەر - قىشلاقلىرىغا كەلگەندە بەزى كىشىلەر ئالىپنىڭ قويچىسى ئىسھاقتىن گۇمان قىلىدۇ.

يەرلىك خەلقنىڭ: «قۇمۇل ۋاڭغا قارشى چىققان خوجىنىياز دېگەن ساڭىلا ئوخشايدىغان ئۇيغۇر ئىكەن» دېگەن گەپ - سۆزلىرى خوجىنىيازنى ۋەھىمىگە سالىدۇ.

بىر كۈنى كەچتە قويلارنى قوتانغا سولاپ تۇرغاندا 4 ئاتلىق قازاق يىگىتلىرى كېلىپ خوجىنىيازغا ئوبدان سىنچىلاپ قارايدۇ. يىگىتلەر - شۇ كېچە ئالىپنىڭ ئۆيىدە قونىدۇ. كەچكى تاماقتىن كېيىن تاھارەتكە چىققان بولۇپ، قوي قوتىنىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ئۆز ئارا: «بۇ ئۇيغۇر ئېلان قىلغان كىشىنىڭ دەل ئوزىگە ئوخشايدىكەن. ئەتە ئۇنى باشلىقلار ئالدىغا ئېلىپ بارايلۇق. شۇ بولۇپ قالسا، مال، يامبۇلارنى ئالارمىز، بولمىسا قالار» دېيىشىدۇ. خوجىنىياز بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىپ خەۋپ تېخىمۇ ئېغىرلاشقانلىغىنى چۈشىنىدۇ. بىر ئازدىن كېيىن يىگىتلەر ئاتلىرىنى سىرتقا قويۇپ بېرىپ، ئۆيگە كىرىپ ئۇخلايدۇ. خوجىنىياز ھاجى شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىـ

نىڭ توكۇر بايتىلىنى تاشلاپ، باينىڭ ياخشى ئېتىدىن بىرنى ئىگەرلەپ مىنىپ تاغ ئارىلاپ قېچىپ 15 كۈن دېگەندە چۆچەك ناھىيىسىگە كېلىدۇ. مىنگەن ئېتى يولدا قاتتىق ماڭغانلىقتىن «قىزىل ماي» بولۇپ ئۆلۈپ قالىدۇ. ئۇقۇشۇپ كۆرسە بۇ يەردە خوجىنىيازنى تۇتۇش تۇغرىلىق گەپ - سۆزلەر ئانچە كۆپ ئەمەس ئىكەن. خوجىنىياز ھاجى شۇ يەردىكى دېخانلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن چۆچەكلىك ماموت بايى دېگەننىڭ قويلىرىنى بېقىشقا مالاي بولۇپ يالليدۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا خوجىنىيازنىڭ سۆزى، يۈرۈش-تۇرۇشى، كىيىم - كېچەك جەھەتلىرى پۈتۈنلەي قازاقچە بولۇپ، ئانچە چېنىشمايدۇ. ماموت بايغا ئۆزىنى «قامزا» نىڭ نامىدا تونۇشتۇرىدۇ.

ماموت بايى ئۇنى قويلىرىنى قىشلىتىدىغان بۆرىتالانىڭ «قىزىلتۇز» دېگەن يېرىگە ئەۋەتىپ يەتە بىر قازاق مالچىغا قوشۇپ قوي باقتۇرىدۇ. بۇلاردا مال-لارنى يېرتقۇچ ھايۋانلاردىن ساقلاش ئۈچۈن بايى بەرگەن بىر دانە مىلتىق بىلەن 100 تال ئوق بار ئىكەن. خوجىنىياز قوي بېقىپ يۈرۈپ شۇ مىلتىق بىلەن بورقاق ئاتىدۇ. گۆشىنى يەپ مۈڭگۈزىنى بايغا تاپشۇرىدۇ. شۇ يىلى ماموت بايغا 3 دانە بورقاق مۈڭگۈزى تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ماموت بايى خوجىنىيازدىن رازى بولۇپ، يەنە ئازراق ئوق ۋە پۇل بېرىدۇ. بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە چۆچەك تەرەپلەردىمۇ ھۆكۈمەتنىڭ خوجىنىيازنى تۇتمىدىغانلىقى توغرىسىدا گەپ - سۆزلەر كۆپىيىدۇ. ئۇمۇل ۋاڭى: «خوجىنىياز چۆچەك تەۋەسىدە بار ئىمىش» دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنى

تونۇيدىغان توخسۇندا تۇرۇشلۇق قۇمۇللۇق نىياز شاڭزۇڭغا ئادەم قوشۇپ خوجىنىيازنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن چۆچەككە ئەۋەتىدۇ، كېلىپ - كېتىۋاتقانلاردىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خوجىنىياز، راس - يالغانىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن قىشلاقتىن چۆچەك ناھىيىسىگە كېلىدۇ ۋە نىياز شاڭزۇڭنىڭ ھەقىقەتەن چۆچەككە كەلگەنلىگىنى بىلىدۇ.

بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا خوجىنىياز ھاجى ئۆزىنىڭ شىنجاڭدا داۋاملىق تۇرۇش ئىمكانىيىتى قالمىغانلىغىنى، ئۆلۈم خەۋپىنىڭ سوڭدۇشۇپ يۇرۇۋاتقانلىغىنى چۈشىنىپ، بېشىمغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرەي دەپ، سوۋېت يېرىگە كېتىش قارارىغا كېلىدۇ. ئىككى كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ چېگرىدىن ئۆتۈپ يەركەت تەۋەسىدىكى بىر قىشلاققا كېلىدۇ. بۇ يەردە ئۇيغۇر، قازاق خەلقلىرى ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، سۆز ۋە كىيىنىش جەھەتتە ئۆز ئارا چېنىشمايتتى. خوجىنىياز ھاجى ئەھۋال ئۇقۇشۇپ، ئۆزىنىڭ راستىنلا سوۋېت يېرىگە ئۆتكەنلىگىنى بىلىدۇ. ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلغان خوجىنىياز ھاجى ئىسھاق دېگەن نام بىلەن يەركەتكە تۇققان كۆرۈش ئۈچۈن بارىمەن دەپ بىر قانچە كىشىلەر بىلەن يولغا چىقىدۇ. يەركەت شەھرىگە بېرىپ ۋەلى باينىڭ ساراىغا چۈشىدۇ. خوجىنىياز ھاجى يېنىدىكى بورقاق مۈڭگۈزىنى سېتىش ئۈچۈن بازارغا چىققاندا، بىر خېرىدار تۆرۈپ، خوجىنىياز ھاجىنى ۋەلى باينىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىدۇ. ۋەلى باي بورقاق مۈڭگۈزىنى كۆرۈپ: «نەدىن ئېتىپ كەلدىڭ؟» دەپ سورايدۇ. خوجىنىياز: «بۆرىتالادىن» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ۋەلى باي مۈنىڭغا داۋاملىق بورقاق ئېتىشنى تاپشۇرۇپ بىر ياخشى ئات،

بىرتال بەش ئاتار مىلتىق، يېتەرلىك ئوق ۋە ئىككى تايغان ئىت بېرىدۇ ۋە: «ئات، مىلتىق، ئوق مەندىن بولسۇن، بورقاقنى ئېتىپ كەل. پۇلنى تۆلەيمەن، مۆڭگۈز ماڭا ھىساپ بولسۇن»— دەيدۇ. تۇرمۇشتىن خاتىرجەم بولغان خوجىنىياز ھاجى يەركەتتە 6 يىل ئىۇۋچىلىق قىلىپ، سوۋېت يېرى ۋە بۆرىتالا قاتارلىق جايلاردا 10 دىن ئارتۇق بورقاق، 10 دىن ئارتۇق بۆغا مۆڭگۈزى ۋە باشقا ياۋايى ھايۋانلارنىڭ قىممەتلىك تېرىلىرىنى ۋەلى بايغا تاپشۇرۇپ بايىنى ناھايىتى خوش قىلىدۇ.

1916 - يىلى رۇسىيە چار پادىشاسى ۋاقتى ئىدى. يەرلىك ھۆكۈمەت ھەر ئائىلىدىن 25 تىن تۆۋەن، 18 دىن يۇقۇرى ياشتىكىلەردىن ئەر - ئايال دېمەستىن بىردىن كىشى يەركەتنىڭ ئۆزىدە 6 ئاي ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقىرىدۇ. ۋەلى باي خوجىنىيازنى ئۆز ئوغلى نامىدا بۇ مەجبۇرىيەتنى ئۆتەپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. نامىدا يەنە ئىسھاق بولۇپ يۈرۈۋېرىدۇ. ئۇ، بۇ جەريانىدا ئەينى ۋاقىتتا بار بولغان چوك - كىچىك ھەربىي قورالالارنى ئىشلىتىش، چۈۋۈپ- قۇراشتۇرۇش، نىشانغا ئېتىش ئىشلىرىنى ئۆگىنىۋالىدۇ.

رۇسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ۋەلى بايلار غۇلجىغا قايتىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمۇ ئۇلار بىلەن بىرلىكتە غۇلجىغا كېلىپ، ئىككىنچى يىلى ۋەلى بايىنىڭ رازىلىقى بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى ئۇرۇمچىدە بىر نەچچە ۋاق تۇرۇش جەريانىدا قۇمۇل ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ قۇمۇلغا بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقىدۇ. ئاۋال ئۇرۇمچىدىن تۇرپان، قاراغوجا، ئاستانىغا بېرىپ بۇرۇن مىللە

ئوقۇغان تالىپلاردىن مەخسۇت باي، مامۇتلار بىلەن ئۇچرىشىدۇ. بۇ بىر نەچچەيلەننىڭ بۇرۇندىنلا ئىدىيە بىرلىگى بولغاچقا ئۇلار خەلقنى ھەركەتلەندۈرۈپ قوزغىلاڭ كۆتىرىشنى مەسلىھەتلىشىدۇ. مەخسۇتبايلار تۇرپان لۈكچۈندە، خوجىنىياز بولسا قۇمۇلدا ۋاڭلىققا قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە تىوختام قىلىشىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى بۇ يەردە قۇمۇلنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشۇپ بىر قانچە ۋاقىت توختاپ قالىدۇ. شۇ ئارىلىقتا دادىسى ئىمىن نىياز دورغىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىگىنى، ئۇزىنىڭ يېقىن سەپدىشى ھەم ياجىسى قۇربان، دادىسىنىڭ ئورنىغا قۇللار دورغىسى بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، 1927 - يىلى قۇمۇلغا قايتىدۇ. ئۆز يۇرتى تاراتۇدا يېرىم يوشۇرۇن، يېرىم ئاشكارا بولۇپ يۈرىدۇ.

ۋاڭلار ئادەت بويىچە ھەر يىلى تاغ باشلىقلىرىنى كېپىل قىلىپ ئىككى ئايلىق مۇددەت بىلەن ئىككىدىن ئۇچكىچە مىلتىق تارقىتىپ، قىشتا بۆرە، تۈلكە، يىلۇنز قاتارلىق موي ھايۋانلىرىنى، ياز ئايلىرىدا بۇغا، بورقاقلارنى ئېتىپ تاپشۇرۇشنى ئالۋاڭ قىلاتتى. بۇ قېتىمقى ئۇۋچىلىققىن ئالۋاڭ تاپشۇرۇش ئىشىغا خوجىنىياز ھاجىمۇ قاتنىشىدۇ.

يەلگىلىنىدە بىر مىلتىققا بىردىن بۇغا مۆڭگۈزى تاپشۇرۇش دەپ كۆرسىتىلەتتى. ۋاڭنىڭ كۆز قارىشىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇۋچىلار مەسلىھەتلىشىپ 2 مىلتىققا 6 بۇغا مۆڭگۈزى تاپشۇرىدۇ، بېشىر ۋاڭ تارىختىن تارتىپ كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ سوردىغاندا، مۆڭگۈزنى تاپشۇرۇشقا بارغانلار: «بىزنىڭ تاراتۇ تېغىدىن شۇنداق بىر پالۋان

چىقتى، كۆزى كۆرگەنىنى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ئاتقان ئوقتىن بىر تالنىمۇ زايا قىلمايدۇ ، بىر ئورۇندا ئولتۇرۇپ توققۇز تال ئوقتا توققۇز تاغ تىكسىنى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ھەتتا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان قۇشلارنىمۇ ئېتىپ چۈشۈرىدۇ. بىز ئېلىپ كەلگەن بۇغا مۈڭگۈزلىرىنىمۇ شۇ پالۋان ئاتقان» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ، بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، كەلگۈچىلەر :«ھەزرەتلىرى بىلەن خانلىق مەدرىسىدە بىللە ئوقىغان كىشى ئىمىش، بىز ئۇ يەردە ئۇنى پالۋان دەپلا ئاتايمىز» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.

بېشىر ۋاڭ كەلگەنلەردىن قۇربان دورغا شۇ پالۋانغا ئوردا ئاتلىرىدىن ئىككى ئات بەرسۇن دەپ يارلىق ئۆۋەتىدۇ. كېيىن بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ خوجىنىياز ھاجى ئىكەنلىگىنى بىلىدۇ ۋە خوجىنىياز ھاجىغا ئادەم ئەۋەتىپ: «دادامنىڭ ۋاقىتىدا بولغان ئىشلارنى مەن سۈرۈشتە قىلمايمەن، خوجىنىياز خاتىرجەم ئوردىغا كەلسۇن، خىزمەت بېرىمەن» دەيدۇ، لېكىن 1 ـ 2 ـ قېتىملىق چاقىرتىشتا خوجىنىياز ھاجى بارمايدۇ . 3 ـ قېتىم بەھرام يۈسۈپ بەگ (ئوردا بېگى) دىگەن كىشىنى تاققا ئەۋەتكەندە، خوجىنىياز ھاجى ئاندىن ماقۇل بولۇپ ئوردىغا كېلىدۇ.

بېشىر ۋاڭ ئادەت بويىچە پات ـ پات ئوۋغا چىقاتتى. خوجىنىياز ھاجىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە باراتتى. كىيىك ئۇچراپ قالسا ، بېشىر ۋاڭ كىيىك تەرەپكە قارىتىپ نىشانسىزلا ئوق ئاتىدىكەن، خوجىنىياز ھاجى ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ دەل كىيىكنىڭ ئۈزىگىلا ئېتىپ يىقىتىدىكەنده «ھەزرەتلىرى ئاتتىلا» دەپ ئۆتۈنۈپ بېرىدىكەن، شۇنداق قىلىپ خوجىنىياز بېشىر ۋاڭغا بەكمۇ ياراپ كېتىدۇ ۋە خوجىنىياز

ھاجىغا ھەسەتخورلىقى كۈچلۈك بولغان، خوجىنىياز ئۈستىدە كۆپ پىتنە قىلىدىغان ئوردا بېگى يولۋاسنى بازار بېگى قىلىپ ئوردىدىن يۆتكۈۋېتىپ، خوجىنىياز ھاجىنى ئوردا پالۋانلىرىنى ھەربى مەشق قىلدۇرىدىغان باشلىق قىلىپ بەلگىلەپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوردىدىكى باشقا ھەسەتخور بەگلەرمۇ ئىلاج قىلالماي قالىدۇ. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان خوجىنىياز ھاجى ئوردا ئىچىدە تۇرۇپ 1929 ـ يىلدىن 1931 ـ يىلغىچە قۇمۇل ۋاڭغا قارشى قوزغالغان قۇمۇل دېخانلىرى قوزغىلىڭىنىڭ جىددى تەييارلىقىنى قىلىدۇ.

1929 ـ يىللىرى ۋاڭ ئوردىسى قۇمۇل رايونىنىڭ ھەربى مۇداپىئە ئىشىنى كۈچەيتىپ ۋاڭ ئوردىسىنى ساقلاش مەقسىدىده 1 ـ قېتىم 12 تاغ، 5 شەھەردىن 100 دەك كىشىنى ۋاڭ ئوردىسىغا توپلاپ ئۇلارغا ھەربى تەلىم ـ تەربىيە بېرىش ۋەزىپىسىنى خوجىنىياز ھاجىغا تاپشۇرىدۇ. بۇمۇ خوجىنىياز ھاجى ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ پۇرسەت بولۇپ، كېلەچەكتە ۋاڭ ئوردىسىنى پاچاقلاپ تاشلاشنىڭ ئاساسىنى شۇ يەردە قۇرىدۇ....

ئاپتوردىن:

1 ـ مەن بۇ قىسقا ماتېرىيالنى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۈرۈمچىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ تۇرغان ۋاقىتلىرىدا، شۇ ۋاقىتتىكى مۇتەۋەر زاتلارنىڭ ھاجىمدىن ھال سوراپ كۆرۈشكىلى كەلگەن چاغلىرىدا ھاجىمنىڭ ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ھىكايە قىلىپ بېرىشلىرىدىن بە-

ۋاسته ئائىلىغان خاتىرىلىرىمگە ئاساسەن يېزىپ چىقتىم.

2 ـ مەن 1933 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1936 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە دادام قۇربانىنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە خوجىنىياز هاجىنىڭ ئالدىدا خىزمەتتە بولدۇم.

تەكتۇش مۇتەۋەرلەردىن مەسىلەن، بۇرهان شەهىدى، ئابدۇللا داموللا ، مەنسۇر ئەپەندى، يۇنۇس بەگ، تۇرسۇن بوۋا، شايەخمەت، شېرىپقان (قازاق) قاتارلىق كىشىلەر هاجىم بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەندە هاجىمدىن ئۆزۈ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلاتتى. هاجىمۇ بۇ تەلەپلەرگە ئاساسەن بىر ئاخشامدا بىر ياكى ئىككى ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەتتى، ئائىلىۋىلار قىزىقىپ كەتكەن تۈنلەردە تاڭ سۈزۈلۈپمۇ قالاتتى. بۇ هال هەپتىدە بىر ـ ئىككى قېتىم تەكرارلىنىپ تۇراتتى. مەن مېهمانلارنى كۈتۈش جەريانىدا ئائىلاش پۇرسىتىگە ئىگە بولاتتىم. قىسقىچە خاتىرىمۇ قىلاتتىم.

3 ـ هاجىمنىڭ مىجەزى بەكمۇ چۈس ئىدى. خوشى بولمىغان كىشىلەرگە ئاسانلا خاپا بولۇپ قالاتتى. بۇ خاپىلىق بۇگۈنى بار ئەتىسى يوق ئىدى. شۇنىڭدەك هاجىمنىڭ يالغان سۆز قىلماسلىغىمۇ ئالاهىدە بىر خاراكتېرى ئىدى.

1934 ـ يىلى شىنجاڭدىن بىر تۈركۈم كىشىلەر هەرەمگە بارغاندا، خوجىنىياز هاجى ئىنىسى باقىنىيازدىن مەككىدىكى ياقۇپ هاجىغا، ئوغلى ئابدۇللا ياقۇپلارغا ئايرىم سالام خەت يازغان ۋە سوغا ـ سالام ئەۋەتكەن ئىدى. كېيىن ئۇلاردىن جاۋاپ خەت كەلدى. بۇ پاكىت خوجىنىياز هاجىنىڭ مەككىدە ياقۇپ بايىنىڭ خورمىلىق بېغىدا ئىشلىگەن سەرگۈزەشتىسىنىڭ راستلىغىنى ئىسپاتلاپ بېرەتتى.

تۈرپان قاراغوجا ئاستانىدا مەخسۇت باي ۋە ماھۇتلار بىلەن بولغان ئىدىيە بىرلىگىنى ئىسپاتلىماقچى بولساق، مەسىلەن، خوجىنىياز هاجى قۇمۇلدا بولغان ۋاقىتلىردا مەخسۇت باي سودىگەرچىلىك باهانىسى بىلەن قۇمۇلغا 3 قېتىم بېرىپ هاجىم بىلەن كۆرۈشكەن. ئۇنى خوجىنىياز هاجى ئۆز يۇرتى تاراتۇغىمۇ ئېلىپ بارغان ئىدى.

قۇمۇل دىخانلار ئىنقىلاۋى غەلبىسە قىلغاندىن كېيىن مەخسۇت باي ئۆزى قۇمۇلغا بېرىپ خوجىنىياز هاجىنى تۇرپانغا باشلاپ چىقتى.

خوجىنىياز هاجى ئالتاي ۋەقەلىگىنى سۆزلەپ بەرگەندە، شۇ دەۋردە ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ هەيئەت ئەزاسى بولغان قازاق خەلقىنىڭ ئاتاغلىق ئەربابى شەرىپقان ئائىلاپ: «هاجىمنىڭ سۆزى دەل جايىدا، ئالىپ دىگەن كىشىنىڭ بارلىغى راست، ئۇ هازىر ئوكۇرداي بولدى. هاجىمغا هەمرا بولۇپ باربكۆلدىن ئالتايغا بارغان قامزا، ئالتاي ـ قۇمۇل ئارىلىغىدا قاتناپ يۈرىدىغان چوڭ ئوغرى. هازىر ئۇ تۇرمىدە ياتىدۇ» دىگەن ئىدى.

خوجىنىياز هاجىم مۇئاۋىن رەئىس بولغاندىن كېيىن چۆچەكتىكى ماموت باي ئۆزى ئالاهىدە ئۈرۈمچىگە كېلىپ هاجىمنى زىيارەت قىلغان ۋە سوغىلار بەرگەن.

غۇلجىدىكى ۋەلى بايىنىڭ كىچىك ئوغلى جامىخانمۇ ئۈرۈمچىگە كېلىپ، پۈتۈن ئائىلە تۇققانلار نامىدىن هاجىمدىن هال سورىغان.... يۇقۇرقى پاكىتلار هاجىم سۆزلەپ بەرگەن ئىشلارنىڭ راستلىغىنى ئىسپاتلايدۇ.

مافۇشىك (ماتىتەي) توغرىسىدا ئەسلىمە

مۇھەممەت ئىمىن قۇربان

«شىنخەي ئىنقىلاۋى» نىڭ ئالدى-كەينىدە قەشقەردە «تىتەي». «نېتەي» دەپ ئاتىلىدىغان ھەربىي ۋە مەمۇرى ئەمەلدارلار ئۆتكەن ئىدى.

«تىتەي» دېگىنى دۇنزىيە قوماندانى (سىجاڭ) دەرجىلىك، «نېتەي» دېگىنى بىرىگادا قوماندانى (لۇيجاڭ) دەرىجىلىك ئەمەل ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قەشقەردە ئون نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان مافۇشىك، يەنى ماتىتەي بىر قەدەر تىپىك بولۇپ، بىر مەزگىل «پاشا» دەپ ئاتالغان، كېيىن «مومچى تاز» دەپ ھاقارەتلەنگەن ئىدى. مەن بۇ ھەقتە ئىگەللىگەنلىرىم ۋە بىلگەنلىرىم بويىچە قىسقىچە ئەسلىمە يازماقچىمەن:

مافۇشىك، مىللىتى خۇيزۇ، ئەرەپچە ئىتى مۇھەممەت يۈنۇس. ئەل ئىچىدە ئۇنى يۈننەنما دەپمۇ ئاتايتتى. ياڭ زىڭشىن ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن قۇرۇلغان يەرلىك قوشۇننىڭ 10-باتالىيونىغا تۈگىمەك بولغان، مافۇشىك چاپسانلا ياڭ زىڭشىننىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپ خىزمەت دەرىجىسى ئۆسىدۇ. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى قەشقەرلىك تەيلىگىگە ئۆستۈرىلىدۇ. ئۇ قەشقەرگە تىتەي بولۇپ كەلگەندە ئۇنىڭ ئوغلى ماجۇڭ «نېتەي» بولۇپ بىللە كېلىدۇ. بۇلار قەشقەرگە كېلىپ ماتىتەي يېڭىشەھەردە، ماجۇڭ كونىشەھەردە تۇرۇپ ئون نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ.

ماتىتەي ئۇچىغا چىققان شەھۇەتپەرەست بولۇپ كېيىنكى كۈنلەردە ئەيشى-ئىشرەتكە قاتتىق بېرىلىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى قىلمىشلىرىنى تۆۋەندىكى پاكىتلار ئىسپاتلاپ بېرىدۇ:

1-ماتىتەي قەشقەردە تۇرغان مەزگىللىردە كۆپلەپ خوتۇن ئالىدۇ. بۇ چاغلاردا خەلق ئىچىدە «ماتىتەينىڭ 40 خوتۇنى بار» دېگەن سۆز مەشھۇر ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىگە قارىشىلىق ھەرەمخانىسىدا كۆپلىگەن قىز-چوكانلار، قۇل-دىدەكلىرى بولۇپ ئۇلارنىڭ ئىچىدە نومۇسى ئايىغى ئاستى قىلىناتتى. ئۇنىڭ يالاقچىلىرى ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن خەلقنىڭ چىرايلىق قىزلىرىنى ئالداش، زورلاش، ئازدۇرۇش، ئوغرىلاشتەك ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۇنىڭغا سوغات قىلىپ تۇراتتى.

ماتىتەي يېشى 60 تىن ئېشىپ ھالسىزلانغاندىن كېيىن تۇنىسىلارغا قۇۋەت دورىسى ياساتماقچى بولىدۇ. بۇ دورىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن قۇچقاچ لازىم بولغانلىقتىن پۈتۈن يۇرتقا قۇچقاچ ئالۇنكى سالىدۇ. مانا بۇ قەشقەر تارىخىدىكى مەشھۇر «قۇچقاچ ئالۇنكى» ئىدى. بۇ ئالۇاڭ شۇ زامانداپ يۇرت ئىچىدە قالتىس ئىغىر زۇلۇم بولغان ئىدى. مەسىلەن، تىتەيگە دورا ياساش ئۈچۈن 100 دانە قۇچقاچ لازىم بولسا، شەھەر ھاكىمى بەگلەرگە 200 قۇچقاچ دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن، شەھەر بەگلىرى بولسا يېزا بەگلىرىگە 500 قۇچقاچ دەپ تاپشۇرغان. يېزا بەگ-

لىرى يۇز بېشىغا، يۇز بېشى ئۇن بېشىغا قاتلاپ بۇيرۇق قىلغانلىقتىن پۇقرا بېشىغا كەلگەندە ئۇ نەچچە قاتلىمىپ بىر بەگلىك تەۋەسىدىكى پۇخرالار ئون مىڭلاپ قۇچقاچ تۇتۇشقا مەجبۇر بولۇشقان. مۇنداق زور ساندىكى قۇچقاچنى تۇتۇپ تاپشۇرۇش پۇقرالارغا ئىنتايىن ئېغىر قىيىنچىلىق تۇغدۇرغان ئىدى. يەنە بەگلىرى پۇرسەتتىن پايدىنىلىپ تۇزۇم چىقىرىپ قۇچقاچنىڭ ئورنىغا پۇل تۆلەش ئىشىنى يولغا قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئالۋاڭنىڭ دائىرىسى كېڭىيىپ يۇرت خەلقىغە مۇلچەرلەگۈسىز ئېغىر بالايى ئاپەت بولىدۇ. شۇ ۋاقىتتا قۇچقاچ ئالۇشنى تۆلەپ كېتەلمەي قاماققا ئېلىنغانلار، ئۆي ۋاقىدىن ئاجراپ خانۇۋەيران بولغانلار ناھايىتى كۆپ.

2 ـ ماتىتەي ئالۋاڭنى تولا سېلىپ قەشقەر خەلقىغە ھىساپسىز جەۋرى ـ زۇلۇم قىلغان مىللىتارىست ئىدى. مەسىلەن، ئۇ قەشقەردە دويۇتنىڭ جاڭگاللىغىغا (ھازىرقى ساۋخۇغا) شەھەر ۋە ئوردا سالدۇرغان. بۇ قۇرۇلۇش ئۈچۈن يۇرتقا ھاشا سېلىپ مىڭلىغان ئادەملەرنى كېچە ـ كۈندۈز ئىشلەتكەندىن تاشقىرى قۇرۇلۇشنىڭ ماتېرىياللىرىنىمۇ يۇرت ـ يۇرتتىن ئالغان. ساۋخۇ قۇرۇلۇشىدىكى زۇلۇم تارىختا خېلى ئېغىر ئۆتكەن زۇلۇملاردىن بولۇپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان ـ تەرى بەدىلىگە ھەيۋەتلىك يەردە شەھەر ۋە ھەشەمەتلىك قەسىرلەر قۇرۇلغان. بۇ ھەقتە خەلقنىڭ ئېيتقان قوشاقلىرى ھازىرغىچە كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرىلگىنى يوق. مەسىلەن:

ساۋخۇ يولى قۇمۇشلۇق،
ئوغاق سېلىپ ئورغان يوق.

14 يىللاپ شەھەر سورىغان، ماتىتەيدەك زالىم يوق.....

بۇ قوشاقنىڭ 4 ـ قۇرىدىكى سۆز زالىملىقتا ھېچكىممۇ «ماتىتەيدەك بولغان ئەمەس» دىگەن ئۇقۇمنى ناھايىتى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئۇ يەنە سەيلە، تاماشا قىلىش ئۈچۈن قەشقەر يېڭىشەھەرنىڭ مەركىزىگە «لو» نامىلىق ھەشەمەتلىك زاۋاق (قەيىتۇر) ياساتقان. بۇ قۇرۇلۇشنىمۇ يۇرتقا ئالۋاڭ چېچىپ ئەمگەكچى خەلقنى ھاشاغا ئىشلىتىش بىلەن پۈتكۈزگەن.

ماتىتەينىڭ دەۋرىدە قەشقەردە بولغان «موم ئالۋىكى» ناھايىتى دەھشەتلىك ئۆتكەن. بۇ ئالۋاڭدا نۇرغۇنلىغان كىشىلەر خانۇۋەيران بولغان، قاماققا ئېلىنغان، ھەتتا پۈت ـ قولى كېسىلگەن. بۇ ۋەقە مۇنداق بولغان ئىدى: شۇ زاماندا ئۇلۇغچاتنىڭ قىزىلبويى دىگەن يېرى ئەتراپىدا نېفىت بولۇپ، ئۆزلىگىدىن ئۆرلەپ قالغان ماي، ساسىقلاردا ۋە سۇ يۈزىدە لەيلەپ كۆرۈنگەن، بەزى يەرلەردە لاتقىغا ئوخشاش ئۈيۈپ قالغان ئىكەن. بۇنى كۆرگەن يەرلىك ئادەملەر تاغ يانىدىن موم چىقتى دىگەن گەپنى تارقىتىدۇ. ماتىتەي ئاڭلاپ بۇنى يېغىپ موم دەپ سېتىشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. روزى بەگ، جەڭچى ئىمام، ھاشىم چوك، ئاۋۇت ئىمام دىگەن كىشىلەرنى ئىشقا سېلىپ قەشقەر كونىشەھەردىكى دۇكانداراڭلارغا بۇ مومنى كۆپلەپ ساتىدۇ. لېكىن موزدۇزلار بۇنى ئىشلىتىپ كۆرۈپ ئۇنىڭ موم بولماستىن قارامايى ئىكەنلىگىنى بىلىپ سېتىۋېلىشتىن باش تارتىدۇ. بۇنى كۆپلەپ سېتىۋالغان دۇكانداراڭلار

زىيان تارتىدۇ. زىيان تارتقان دۆكانداراردىن مۇم سېتىۋېلىشنى رەت قىلسا «پادىشا» ھۆكمىگە قارشىلىق قىلدى دەپ قارىلىدۇ. بۇنىڭدا زىيان تارتقان ۋە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان خەلق ماتىتەينىڭ زۇلمى ئۈستىدىن ياكى زېڭىشنىغا كۆپلەپ ئەرز شىكايەت قىلىدۇ. بۇ توغرىدا ئۇرۇمچى جاڭجۈنى ماتىتەينى ئەيىپلەپ خەت ئەۋەتىدۇ. ماتىتەي ياكى زېڭىشندىن كەلگەن بۇ ئەيىپلەش بەدىلىگە ئاچچىغىنى يەرلىك كىشىلەردىن ئېلىپ دەھشەتلىك چارىلارنى كۆرۈشكە باشلايدۇ. مەسىلەن، روزى بەگنى باش جىنايەتچى قىلىپ ئۇنىڭ قولىنى بېغىشىدىن كېيىن شەھەر ئايلانىدۇرۇپ سازايى قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تاغاچى كوچىنىڭ ئىمامى «جىڭچى ئىمام» بىلەن ھاشىم چوڭ، ئاۋۇت ئىمامىلارنىڭمۇ قولىنى كېسىپ سازايى قىلىدۇ. قولى كېسىلگەنلەرنىڭ قولىنى ياغدا داغلاپ قېنىنى توختاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئازاۋىدا بەزىلىرى ئۇزاق قالماي ئالەمدىن ئۆتىدۇ.

3 ـ ماتىتەي قەشقەردە ئۆز بەگ، ئۆز خان بولۇۋېلىپ ئۇرۇمچى ھۆكۈمىتىگە ئانچە بويسۇنمايدۇ. مەسىلەن، ئۇنىڭ ۋاقتىدا قەشقەرنىڭ ۋالىسى جۇ رۇيچىش بىلەن قەشقەر كونىشەھەر ئامبىلى ما شاۋۇۋۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا پۈت تېپىشىش بولۇپ، ماتىتەي بۇ ئىھوالنى ئۇرۇمچىگە مەلۇم قىلماستىنلا ئۇلارنىڭ ئەسلىنى ئېلىپ تاشلاپ، تامغىسىنى تارتىۋېلىپ قەشقەردىن قوغلاپ چىقارغان. ياكى زېڭىشن بۇ ئىھوالنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ماتىتەيگە سۆزىنى ئۆتكۈزەلمەي جۇ رۇيچىشنى ئاقسۇغا ۋالىي، ما شاۋۇۋۇنى ئۇچتۇرپانغا ھاكىم قىلىپ تەينىلەپ بۇ ئىشنى ۋاقىتلىق بىر تەرەپ قىلغان بولىدۇ. ئەمما كۆڭلىدە ماتىتەيدىن قاتتىق نارازى بولىدۇ.

ماتىتەينىڭ ئوغلى ماجۇۋۇمۇ دادىسىغا ئوخشاش سۆلەتسىز، ھەشەمەتخور بولۇپ، قەشقەر كونىشەھەردىكى «يومۇلاق شەھەر كۆلى» بويىغا بىر راۋاق سالدۇرغان. بۇنىڭ كىشىلەر نېتەينىڭ راۋىنى دەپ ئاتايتتى. ئۇ بەزىدە ھاۋانىڭ ياخشى ۋاقىتلىرىدا راۋاققا چىقىپ شەھەر مەنزىرىسىنى تاماشا قىلاتتى. كەچقۇرۇنلىرى كانايچىلارنى سېپىلگە چىقىرىپ كانايچالدۇراتتى.

دەمەك ئاتا ـ بالا ئىككىسى قەشقەردە ئۆز بەگ، ئۆز خان بولۇۋېلىپ ئۇرۇمچى ھۆكۈمىتىگە تولۇق ئىتائەت قىلمىغانلىقتىن، ياكى زېڭىشن ئۇنى يوقىتىۋېتىش قارارىغا كېلىدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ قولىدا خېلى نۇرغۇن قوراللىق قوشۇن بولغانلىقتىن ئۇنى ما شاۋۇۋۇنىڭ قولى بىلەن يوقىتىشنى پىلان قىلىدۇ. ما شاۋۇۋۇ بىلەن ماتىتەينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كۈچلۈكلىگىنى بىلىدىغان ياكى زېڭىشن ماشاۋۇغا ماتىتەينى يوقىتىۋېتىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى بېرىدۇ. بۇيرۇق 1924 ـ يىلى ماي ئايلىرىدا چۈشكەن بولسا كېرەك.

بۇيرۇق ئالغان ما شاۋۇۋۇ تولۇق تەييارلىق كۆرگەندىن كېيىن ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ ئۇچتۇرپان قاخشال يولى بىلەن يولغا چىقىدۇ. ئاقسۇ، كۇچاردىن تەشكىللەنگەن يارەمچى قوشۇن رامزان ھاجى دېگەن ئىسىملىك قۇمانداننىڭ چوڭ يول بىلەن ماڭىدۇ. بۇ ئىككى قوشۇن بىر ۋاقىتتا قەشقەرغە يېتىپ بېرىپ تەڭ ھەركەت قىلىدۇ. ما شاۋۇۋۇ قوشۇنى قەشقەر بېڭىشەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. ئاقسۇ، كۇچاردىن كەلگەن ۋاڭ، گۇڭ ۋە قادىر جەڭگىنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەر كونىشەھەرنى مۇھاسىرە قىلىدۇ. ھۇجۇم بىرلا ۋاقىتتا باشلىنىدۇ. بىر-

ئىككىنچى سائەت مىقدارى داۋام قىلغان قاتتىق جەڭ نەتىجىسىدە ماتتىەي ئۆز رەقىبى بولغان ما شاۋۇنىڭ قولىغا چۈشۈپ، ئەڭ ئالدى جازاغا ھۆكۈم قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ دارغا ئېسىلغان تېنى قەشقەردە ئۇدا ئۈچ كۈن سازايى قىلىنغان ئىدى.

ماتتىەي تولۇم ساچقان،
ئالۋاڭنى تولا چاشقان،
خەلققە زۇلۇم قىلغاچقا،
دارغا ئېسىلىپ ياتقان.

بۇ قوشاق دەل شۇ يىللىرى پەيدا بولغان ئىدى.

رامزان ھاجى باشچىلىغىدىكى قوشۇن سەھەرلىكتە دەرۋازا ئېچىلىش بىلەن تەڭ ئات سېلىپ كىرىپ ماجۇۇنىڭ ئادەملىرى ئۈيقۇسىنى ئېچىپ بولغىچە يۇمۇلاق شەھەرنى ئىگەللەيدۇ. ماجۇۇ ئۆزىنىڭ مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىقىنى بىلىپ راۋاق تەرەپكە قاراپ قاچىدۇ. رامزان ھاجى ئۇنى قوغلاپ چىقىپ تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلغاندا، ئۇ تاپانچىسى بىلەن رامزان ھاجىنى ئېتىپ قويىدۇ. لېكىن مىنۇت ئۆتمەيلا ماجۇۇغىمۇ ئوق تېگىپ ئۆلىدى. ماتتىەينىڭ قەشقەردىكى 10 نەچچە يىللىق ھۆكۈمرانلىغىغا شۇ يۇسۇندا خاتىمە بېرىلگەن ئىدى.

قاغىلىق تارىخىغا دائىر ئەسلىمىلەردىن پارچىلار

ئابدۇرىشىت خوجاھمەت

قاغىلىق — شىنجاڭدا ئاھالىسى كۆپ، بايلىغى مول ناھىيىلەرنىڭ بىرى. تارىختا بۇ جايدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار ئاز ئەمەس. تۆۋەندىكىلەر مەن بىلگەن بەزى ئەھۋاللاردۇر.

چەتئەللىكلەرنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازلىق بولۇۋېلىشى

1917 — يىلىنىڭ ئالدى — كەينىدە قاغىلىقتا 70 نەچچە (46 ئائىلە) روسىيە پۇقراسى، بىرمۇنچە ئەنگلىيە پۇقراسى (بۇلار ئاساسەن ھىندىستانلىقلار بولۇپ، بۇ جاغدا ھىندىستان ئەنگلىيە فېدراتسىيىسىدە ئىدى)، 200 گە يېقىن ئافغانىستان پۇقراسى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئالاھىدە ئىمتىيازلىق ھىساپلايتتى. روسىيە پۇقرالىرى بىلەن ئافغانىستان پۇقرالىرىنىڭ ھەممىسى دىگىدەك سودىگەرچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار بارلىق تىجارەت يوللىرىنى ئىگەللىۋالغان ئىدى. ئەنگلىيە پۇقرالىرى بولسا، ئۆسۈمگە پۇل بېرىپ جازانە — سۈتخورلۇق

بىلەن بەمپ كەتكەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج - سېلىق تاپشۇرمايتتى. يەنە كېلىپ يەرلىك خەلقلەرنى مەيلىچە بوزەك ئېتەتتى. بۇ ئادەملەرنىڭ روسىيە، ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىلىرى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ئاقساقال (ۋەكىل) لىرى بولاتتى. بۇ ئاقساقال-لار «ئۆز كىشىلىرىمىزنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتلىرىنى قوغدايمىز» دېگەن بانا بىلەن يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىپ بەزىدە بېسىم ئىشلىتەتتى. ئۇلار سودا - سېتىق، ئېلىم - بېرىم ۋە باشقا ئىشلاردا يەرلىك خەلق بىلەن دەۋالىشىپ يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە بازىسا، يەرلىك ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ دېگىنىدەك ھەل قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ پات - پات ۋەقە چىقىرىپ يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىپ تۇراتتى. بىر كۈنى خەنزۇ مەكتەپىدە ئوقۇيدىغان بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى روسىيە پۇقرالىق قادىر-خاننىڭ دۇكىنىدىن مال ئېلىۋېتىپ گەپ تالىشىپ قالىدۇ. قادىرخان بولسا، ئۆزىنىڭ روسىيە پۇقرالىق ئىمتىيازىغا تايىنىپ ھېلىقى ئوقۇغۇچىنى ئۇرىدۇ. بۇ ئوقۇغۇچى ئەلەمگە چىدىمايلا ئامبالغا قادىرخان ئۈستىدىن ئەرز قىلىدۇ. ئامبال ۋاقۇ شىمايلا قادىرخاننى چاقىرتىپ كېلىپ 30 پالاق ئۇرىدۇرىدۇ. بۇ چاغدا قادىرخان ئەھۋالنى ئۆز ئاقىمىقالىلى تونىتىپ ئېيتىدۇ ۋە ئۇنىڭ يەل بېرىشى، يول كۆرسىتىشى بىلەن قەشقەردىكى روسىيە كونسۇلخانىسىغا ئەرز سۇنىدۇ. كونسۇلخانا ئاغىلىقا ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئۇ كېلىپ قاغىلىق ئامبالغا ھەيۋە قىلىدۇ ھەم ھەر بىر پالاق ئۈچۈن بىرقانچە سەر كۈمۈش تۆلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قاغىلىقتا تۈرۈشلۇق

ھەربىي قىسىمنىڭ باشلىغى ئامبالغا: «ئۇلارنىڭ بىزگە قىلمۇاتقىنى زورلۇق، تاقەت قىلمۇيدىغان ئۆزى خورلۇق، بىزدە كۈچ تۇرۇغلۇق نىمە ئۈچۈن ئۇلارغا بوزەك بولىمىز؟ سىز ماقۇل دېسىڭىز، مەن ئۇلارنىڭ ئەدىۋىنى بېرىپ قوغلىۋېتىمەن» دەيدۇ. ئامبال بولسا «ئىككى دۆلەت ئوتتۇرا-سىدا شەرتنامە بار، ئۇنداق قىلساق يۇقۇرىنىڭ ئالدىدا جاۋاپكار بولۇپ قالىمىز» دەيدۇ - دە، كۈمۈش بېرىشكە ماقۇل بولۇپ بىرقانچە يامبۇنى پەتنۇسقا سېلىپ كونسۇلخانا خادىمىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ قۇتۇلىدۇ.

قاغىلىقتىكى ئەنگلىيە پۇقرالىرىنىڭمۇ خورىگى بەك ئۆسۈپ كەتكەن ئىدى. يەرلىك خەلقلەرگە ئۆسۈمگە بەرگەن پۇللىرىنى يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ يېمەپ بېرىشىنى تەلەپ قىلاتتى. يېمەپ بەرمىسە ماجرا چىقىرىشتىنمۇ يانمايتتى.

يەرلىك ئادەملەرنىڭ چەتئەل پۇقرالىق بولۇشى

قاغىلىقتىكى روسىيە، ئەنگلىيە پۇقرالىرىنىڭ يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج - سېلىق، غەللە - پاراق تاپشۇرمايدىغانلىقىنى كۆرگەن بىر قىسىم يەرلىك كىشىلەر چەتئەل پۇخرالىق بۇ لۇشقا قىزىقىپ كېتىدۇ. بۇ كىشىلەر چەتئەل پۇقرالىرىنىڭ ئاقساقاللىرىغا پارە بېرىپ، ئۆزلىرىنى كونسۇلخانىلارغا تونۇش-تۇرۇپ چەتئەل پۇقرالىغىغا قوبۇل قىلىنىشىنى ئىلتىماس قىلىشىدۇ. چەتئەل پۇقرالىرىنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئاقساقاللىرىمۇ پارە بىلەن چۈنتەكلىرىنى توشقازغاندىن كېيىن، يالغان ئانكېتلارنى تولدۇرۇپ قەشقەردىكى روسىيە، ئەنگلىيە

كونۇلغانلىرىغا يوللايدۇ ۋە چەتئەل پۇقرالىقىغا ئۆتۈۋالغانلىرى ۋە شۇ دۆلەتنىڭ بايرىغىنى ئەكەلدۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ كىشىلەر ئەنگلىيە بايرىغىنى ئېسىپ قويۇشۇپ، گۈۋاناملارنى كۆز - كۆز قىلىشىپ يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج - سېلىق، غەلىلە - پاراق تۆلەشتىن قۇتۇلىدۇ. بۇنداق ئەھۋال 1924 - يىللىرىغا كەلگەندە بىر قەدەر يۇقۇرى پەللىگە كۆتىرىلىدۇ. يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇلاردىن باج - سېلىق ئېلىشقا پېتىنالماي ئالغاچقا، دولەتنىڭ كىرىمىگە تەسىر يېتىدۇ. ئاخىر شۇ اقىتتىكى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى گۇي فىڭ بۇ ھۆالنى يۇقۇرىغا مەلۇم قىلىدۇ. يۇقۇرىدىن: «ئۇلار روسىيە، ئەنگلىيىنىڭ قايسى يېرىدىن كەلگەن، بۇ ھەقتە تولۇق مىسپاتى بارمۇ؟ ئاشۇ جاي ۋە مىللەتنىڭ تىلىنى بىلەمدۇ؟ ئاتا - ئانىسى نەلىك؟ بۇلارغا گۇۋالىق بېرەلەيدىغان پاكىت ولسا، چەتئەل پۇقرالىغى ئېتىراپ قىلىنمىدۇ، بولمىسا چەتئەل پۇقرالىغى ئىناۋەتسىز» دىگەن مەزمۇندا جاۋاپ كېلىدۇ. ئامبال مۇشۇ كۆرسەتمە بويىچە ئىش كۆرىدۇ. رەنجى تۆركۈمدە ئۆزى جۇڭگو پۇقراسى تۇرۇقلۇق چەتئەل پۇقراسى بولۇۋالغانلاردىن يامۇل ئالدىدىكى ئۇزۇن كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق رېمونتچى (كېيىم تىكىش ماشىنىسىنى رېمونت قىلاتتى) چاۋار ئاخۇن قاتارلىق 20 كىشىنى چاقىرتىپ بىر - بىردىن سوراپ، ئۇلارنى چەتئەل پۇقراسى بولۇشتىن چېكىندۈرىدۇ.

ئۇنجى كىنو

تەخمىنەن 1923 - يىلى بىر ئاخشىمى ئاغام مېنى

بۇگۈن لاتەك ئويۇنى (خەلق كىنوغا شۇنداق ئات قويۇۋالغان) بارمىش. كۆرسىتىپ كېلەي، دەپ كونا كالا بازىرىدىكى بىر چوڭ ھويلا ئالدىغا باشلاپ باردى. ئۇستى يېپىغلىق بۇ ھويلىنىڭ ئىشىكىدىن پۇل تۆلەپ كىردۇق. بۇلۇڭدا بىر تەرسە «پات، پات، پات» قىلىپ بىر خىل ئاۋاز چىقىرىپ تۇراتتى (كېيىن ئۇقسام ماتورنىڭ ئاۋازى ئىكەن). ھويلا ئىچى قاراڭغۇ بولۇپ، بىر يەردە غۇۋا چىراق كۆرۈنگەندەك قىلاتتى. كېيىن غىل - پال چىراق يېنىپلا ئاندىن كىنو باشلاندى. كىنونىڭ مەزمۇنىغا چۈشىنەلمىدىم. كىنو ئاۋازسىز بولۇپ، ئىكرانى ھازىرقى ئوتتۇرا ھال دەرىجىلىك كېلەتتى. سۈرەت ئوچۇق ئىدى.

پوچتىخانا

ئەقلىمگە كەلسەم قاغىلىقتا بىر نەچچە ئادەم ئىشلەيدىغان بىر پوچتا ۋاكالەتخانىسى بار ئىدى. ئۇنى خەقلەر «داكچىخانا» دېيىشەتتى. پوچتالىيون بولسا «داكچى» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلار قاغىلىق بىلەن گۇما، قاغىلىق بىلەن پوسكام ئارىلىغىدا ئات ئارقىلىق خەت - چەك توشۇيتتى. ئۇ چاغلاردا قاغىلىقتا سىمسىز تېلىفون - تېلېگىراما دىگەنلەر يوق بولۇپ، قۇدرەتى يېتىدىغانلار زۆرۈر تېپىلسا قەشقەرگە بېرىپ تېلىفون - تېلېگىراما بېرەتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا شەخسىلەرنىڭ خەت - چەكلىرىنى ئاپىرىپ بېرىدىغان ئىشمۇ يوق، خەت - چىكى بار كىشىلەر ۋاكالەتخانىغا ئۆزى بېرىپ ئالاتتى.

داۋالاش

1933 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدە قاغىلىقنىڭ بازار ئىچىدە 2

ئېغىزلىق ئۆيده بىر داۋالاش ئورنى قۇرۇلغان. بۇ ئۆينىڭ تاش-قارقى ئۆيىمده ئۆسۈملۈكتىن ياسالغان دورىلار سېتىلاتتى. ئىچكى-رىسىده كېسەل كۆرۈلەتتى. ناھايىتى ئاددى ئۇسۇلدا داۋالىناتتى. داۋالاش ئورنىدا 2 كىشى (خەنزۇ) ئىشلەيتتى. ئۇلارنى ئۇيغۇرلار «چىچەكچى» دەيتتى. بۇ ئىككەيلەن ئەتىيازدا خەنزۇ بالىلىرىغا چىچەك سالاتتى. ئۇيغۇرلاردىن چىچەك سالدۇرىدىغان-لىرى بەك ئاز بولاتتى. چۈنكى ئۇلار خۇراپى ئەقىدە بويىچە بۇ يەرگە يېقىن كەلمەيتتى. داۋالاش ئورنى ئادەتتىكى چاغلاردا يامۇلدىكى ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا-چاقىلىرىنى داۋالايتتى. ئۇيغۇرلار كېسەل بولسا، مىللى تىۋىپقا كۆرسە-تەتتى. بەزى پۇلى بارلار يەكەنگە بېرىپ «شۇڭىت دوختۇر-خانىسىغا» كۆرىنەتتى. قاغىلىقتا ئۇنىڭدىن باشقا داۋالاش ئورنى يوق ئىدى. بىر مۇنچە كىشىلەر ئۆزى ياكى بالىلىرى ئاغرىپ قالسا، دۇئا، رەتنامە ئوقۇتۇپ، پېرى ئوينۇتۇش بىلەن بولدى قىلاتتى.

سۇرگۈن ۋە نوم

ئىمىنوپ ئىلاخۇن

قۇمۇلدىكى فېئودال ۋاڭلىق تۈزۈم بولۇپمۇ شامەخسۇت ۋاڭ دەۋرىگە يەتكەندە تېخىمۇ چىرىكلەشكەن ئىدى. قۇمۇل خەلقى سىياسى-ئىقتىسادى تەرەپتىن تېخىمۇ قاتتىق ئېكسپ-لىئاتسىيە قىلىندى. ئەمگەكچى خەلق ۋاڭلارنىڭ دېخان-چىلىق مەيدانلىرىغا ھەقسىز ئىشلەيتتى، تۆمۈر چارۇىلارنى ھەقسىز بېقىپ بېرەتتى، ۋاڭنىڭ كارىزلىرىنى ھەقسىز چېپىپ بېرەتتى. بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشكە مەجبۇر قىلىناتتى. شۇنىڭ-دەك ھەرخىل ئالۋاڭ-سېلىمقلارغا ئىشلەيتتى. ۋاڭ، بەگلەر بولسا ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان-تەرى ھىساۋىغا پارازىتلىق بىلەن پاراۋان تۇرمۇش كۆچۈرۈپ خالىغانچە كەيپ-ساپا سۈرەتتى.

ئەمگەكچى خەلق ئىمىنى بولسا فېئودالىق ۋاڭ-لىق تۈزۈم بىلەن دىنى قائىدە-قانۇنلارنى ئىجرا قىلىشقا مەجبۇر قىلىناتتى.

1820-يىللىرى مەھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ، ۋاڭلىق مەنسەپكە ئولتۇرغاندىن كېيىن فېئودال ۋاڭلىق تۈزۈم، دىنى قائىدە-قانۇنلارنى ئىجرا قىلدۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا، كەنت-يېزىلىرىغىچە، بەگ-دورغا، مىراپ،

مۇپتى، ئىشان، سوپى، پاششەپ، قوش بەگى، بازار بەگى قاتارلىقلارنى بەلگىلەپ يۇرت باشقۇردى. ئۇلار ئارقىلىق ئەمگەكچى خەلقلەرنى يوقىلاش باھانىلار بىلەن قولغا ئېلىش، زىندانغا تاشلاش ئىشلىرىنى يۈرگۈزدى. قولغا ئېلىنغانلاردىن كىچىك ئەمەلدارلار پارە ئېلىپ قويۇپ بەرگەنلەردىن باشقىلىرى ئوردا قاماقخانىسىغا سولاپ قويىلاتتى. بىر كۈنلۈك ۋاقت ئوردىسىنىڭ قاماقخانىسى ئادەمگە توشۇپ سىغمىغاي قالغاندا ئۇلارنى سۈرگۈن قىلىپ مۇھەممەت بېشىر ۋاقتىنىڭ تۇققانلىرىدىن ئامان خوجا ئىسىملىك بىر ئەمەلدارغا (ھازىرقى قۇمۇل ئايرودرۇمىنىڭ ئورنىدىكى راۋاقلىق قوروسىدا ئولتۇرۇشلۇق ئىدى.) تاپشۇرىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ قۇمۇلدا «سۈرگۈن» قىلىش ئىشى كېلىپ چىقتى. «سۈرگۈن» قىلىنغان جاينى «ئامان قاغا» دەپ ئاتايتتى.

ئەسلىدە ئامان قاغا دېگەن جاي ۋاقت ئوردىسىغا قاراشلىق ئىدى. ھەر يىلى ھەر ئائىلە ئامان خوجىنىڭ باشچىلىغىدا ئامان قاغىدىن ئىككى ھارۋا يانتاق چېپىپ ۋاقت ئوردىسىغا تاپشۇراتتى. شۇنىڭدەك بۇ جايدا چاشقانىنىڭ بىر خىلى «كۆسۆتكە» كۆپ بولۇپ، چوڭلىغى مۇشۇكتەك كېلەتتى. سۈرگۈن قىلىنغان گۇناكارلارغا كۆسۆتكە تېرىسىدە ئون كىشىلىك جۇگا تەييارلاش ۋەزىپىسى تاپشۇرىلاتتى. شۇڭا بۇ بىچارىلەر قاپاق بىلەن سۇ توشۇپ «كۆسۆتكە» تۆشۈكلىرىگە قۇيۇپ، كۆسۆتكىنى ئۈۋىسىدىن قوزغاش ئۈسۈلى ئارقىلىق ئۇنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ تېرىسىنى ئېلىپ، ئون كىشىلىك جۇگا تەييارلاپ ئامان خوجا ئارقىلىق ۋاقتىغا تاپشۇراتتى. بۇ ۋەزىپە قاچان تۈگىسە ئۇنىڭ گۇناسىمۇ شۇ ۋاقىتتا تۈگىگەن بولاتتى. ئاندىن

ۋاقىلىق تۈزۈم، دىنى قائىدىلەرنى شەرتسىز ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تىلىدىن خەت ئېلىپ قويۇپ بېرەتتى. ئون كىشىلىك جۇگا تەييارلاش ئۈچۈن ئاز دېگەندە بىر يىل ياكى بىر نەچچە يىل ۋاقىت كېتەتتى، بۇ جەريانداغى گۇناكارلار تاماقنى ئۆز ئۆيىدىن توشۇپ يەيتتى، ئائىلىسىدە ئەمگەك كۈچى يوق كەمبەغەللەر تاماق، كىيىم ـ كېچەك ۋە باشقا خىراجەتلەردىن قىسىتىلىپ ئۆي ـ جايلىرىنى گۆرەگە قويۇپ ياكى سېتىپ خىراجەت قىلىپ، ئاخىرى يوقسۇللۇقتا ۋەيران بولۇپ كەتەتتى. بىر قىسىم ئۆي ـ ئائىلىسى يوقلارغا بوز يەر ئاچتۇرۇپ قاپاق بىلەن سۇ توشۇتۇپ تېرىق تېرىتاتتى. چىقىقان مەھسۇلاتنى گۇناكارنىڭ ئۆزىگە بېرىپ ئىشقا سالاتتى. بۇنداقلارنىڭ سۈرگۈن ۋاقتى تېخىمۇ ئۇزۇراپ كېتەتتى. مۇشۇ تەرتىپ شامەخسۇت ۋاقىتنىڭ زامانىغىچە كەلدى. شامەخسۇت ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئالۋاقىـ سېلىق تېخىمۇ كۈپەيتىپ ئامان قاغىغا سۈرگۈن قىلىنىدىغانلار كۆپەيدى.

1913 ـ يىلى قۇمۇلدا بولغان قاتتىق يەر تەۋرەشتە ئامان خوجىنىڭ قورا ـ جايى ۋەيران بولدى. ئامان خوجا ۋە بىر نەچچە ئون گۇناكارلارنى راۋاق بېسىپ ئۆلتۈردى. شۇندىن كېيىن ئامانقاغىغا سۈرگۈن قىلىش ئۆزگەرتىلىپ نوم ـ بايغا، كېيىنرەك شىڭشىڭشيا تەرەپلەرگە سۈرگۈن قىلىدىغان بولدى.

نوم ھازىرقى ئاراتۈرۈك ناھىيىسىنىڭ شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بىر خەلق گۈڭشىسى، ئەسلىدە ئاراتۈرۈك ناھىيە بولماستىن قۇمۇل ۋاقىلىرىغا قاراشلىق قۇمۇلنىڭ ئەڭ يىراق كەنتى بولۇپ دورغا، مىراپلار ئارقىلىق باشقۇرىلاتتى. ئۇ چاغدا

ئادەم سانى ئاز، دېخانچىلىق، چارۋىچىلىقمۇ ئانچە كۆپ ئىـ
مەس ئىدى.

بۇندىن 300 يىل بۇرۇن نوم ئەترابلىرىدا ئولتۇراقلاشقان ئاھالە يوق دېيەرلىك ئىدى. بـۇ جايغا ئاراتۇرۇك تەۋەسىدىكى ھەر قايسى جايلاردىن ئۇۋ قىلىدىغانلار كېلىپ ـ كېتىپ تۇراتتى. كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەر بۇ يەردە «بۇلاق سۇيى» بارلىقىنى، يەرلەرنىڭ مۇنبەتلىكىنى بايقايدۇ، بەزىمن ئۇۋچىلار بۇلاق سۇيىگە دائىملىق زىرائەت تېرىپ سىناپ كۆرۈدۇ. سىناق نەتىجىسى ئۇنۇملۇك چىققاندىن كېيىن خەلق ئۆستەك چېپىپ دېخانچىلىق قىلماقچى بولىدۇ. تېيانشاندىن ئادەققىچە ئېقىپ كېلىدىغان بۇلاق سۇيىگە ئۇلاپ كىچىك بىر ئۆستەك چېپىپ نومغا يەتكۈزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلقلەر نومدا يەر ئېچىپ دېخانچىلىق قىلىپ ئولتۇراقلىشىشقا باشلايدۇ. روزى مەمەت دېگەن ئادەم نومنىڭ كارىسىڭ دېگەن يېرىدىن 40 دادەنلىك يەر تۇتىدۇ. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۇچ ئوغلى دېخانچىلىق قىلغان بولسىمۇ، كېيىن ئۆز ئارا چېقىشالماي پۈتۈن يەرنى ۋاڭغا تەقدىم قىلىۋېتىپ ئۆزلىرى باينا كېتىدۇ. تاپشۇرۇلغان 40 دادەنلىك يەرنىڭ يەدىلىگە ۋاڭ ئوردىسى روزى مەمەتنىڭ ئوغلى ھاشىمغا مىراپلىق مەنسىۋى بېرىدۇ. شۇندىن باشلاپ نوم يۇرتقا ئايلىنىپ دېخانچىلىق قىلىنىدۇ. نومنى موڭغۇلچە «نوم تولغاي» دەپ ئاتايدۇ. ئۇيغۇرچە «يۇرتنىڭ باشلانمىسى» دېگەن بولىدۇ.

نومنىڭ شىمالى تەرىپىدە ھىنگان تاغلىرى، شەرقىدە ئېڭگىز، ئىمىر تاغلىرى، جەنۇبى تەرىپىدە تېيانشان تاغلىرى سوزۇلۇپ ياتىدۇ. غەربى چەكسىز تۆزلەڭلىكتىن ئىبارەت بـۇ

جايدا سۆكسۆك، يۇلغۇن، قارا ياغاچ، توغراق قاتارلىق تەبـ
ئى دەل ـ دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر بار، قارا تۇپراق مۇنبـەت جاي بولۇپ، ھاۋاسى ئىسسىق، دائىم بوران ـ شامال چىقىپ تۇرىدۇ. ئاھالە بولسا، ئاشۇ سايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ۋاڭلىق يەردە دېخانچىلىق قىلىدۇ. كېيىن بـۇ يەرنى سۇرگۈن قىلىنغان گۇناكارلارنى ھەقسىز ئىشلىتىدىغان مەيدانغا ئايلاندۇرغان.

نـومدا گـۇناكارلارنـى قـامـاش ئـۇچـۇن مـەخسۇس قـېزىلغان 5 ـ 6 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى زىندانلار بولۇپ، ئىچى چوڭ، ئاغزى تار خۇددى تونۇر شەكلىدە بولاتتى. نومغا سۇرگۈن بولۇپ كەلگەنلەرنىڭ گۇناسىنىڭ ئېغىر ـ يېنىكلىگىگە قاراپ تۆۋەندىكى زىندانلارغا ئايرىپ سالاتتى:

(1) گۇناسى ئەڭ ئېغىرلار كېچە ـ كۈندۈز زىندانىدىن چىقىرىلمايتتى. ئۇلارغا تاماقنى زىندانىنىڭ ئۈستىدىن تاشلاپ بېرەتتى. تاھارىتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە بولاتتى. بـۇنداق گۇناكارلارنىڭ تىرىكى ئەمەس ئۆلۈگىلا چىقاتتى.

(2) گۇناسى سەل يېنىگىرەك بولغانلىرى كېچىسى زىندانغا سولاپ كۈندۈزى چىقىرىلاتتى. ئەمما ئىككى پۇتىغا /كۆتەك/ سېلىپ قويۇپ قول ئەمگىگە سالاتتى.

3 ـ خىلدىكى گۇناكارلارنى كېچىسى زىندانغا سولاپ كۈندۈزى نازارەت ئاستىدا ئېغىر ئەمگەككە سالاتتى.

4 ـ خىلدىكى گۇناكارلارنى زىندانغا سولىمايتتى. سۇرگۈن مۇددىتى توشقاندا دورغىلارنىڭ دېخانچىلىقىغا ئىشلەيتتى ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا: نومغا سۇرگۈن قىلىنغان گۇناكارلارنىڭ بىر قىسىملىرى سۇرگۈن مۇددىتىنى تۇشقۇزۇپ قايتىپ،

بىر قىسىملىرى ئۆلۈپ تۈگۈشەتتى. بىر قىسىملىرى ئومىدا ئورۇنلۇشۇپ قالاتتى.

شامەخسۇت دەۋرىگە كەلگەندە سۈرگۈن قىلىنىدىغانلار تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن شۆشكىشياغىمۇ سۈرگۈن قىلىنىشقا باشلىدى.

(ئاپتوردىن: مەن قۇمۇلدا بىر مەزگىل خىزمەت قىلىش جەريانىدا نوم هەققىدىكى بەزى ۋەقەلەرنى يەرلىك پىشقەدەملەردىن كۆپ ئاڭلىغان ئىدىم، شۇ جاينىڭ ئۆزىنىمۇ شەخسەن بېرىپ كۆرگەن ئىدىم. مەزكۇر ماقالا شۇنىڭغا ئاساسەن رەتلەپ يېزىلدى).

گومىنداڭ - جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ» ۋە «جۇنتۇڭ» توغرىسىدا

گومىنداڭ - جياڭ جيېشى ئەكسىيەتچىلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە «جۇڭتۇڭ» (پىرقە سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات)، «جۇنتۇڭ» (ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات) دىن ئىبارەت ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات قۇرۇپ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىنى قوغداپ قالماقچى بولغان. بۇ ئىككى جاسوسلۇق تەشكىلات ئەينى يىللاردا جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىغا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، ئىنقىلابىي ئاممىغا ۋە بىگۇناھ خەلق ئۈستىدىن كەڭ كۆلەمدە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ، دەريا-دەريا قانلار ئاققۇزغان. بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلاتنىڭ جىنايىتى ھەقىقەتەن چېكىدىن ئاشقان، ياۋۇزلۇقتا ئۇچىغا چىققان بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئەينى يىللاردىلا قەتئى قارشى تۇرغان ئىدى.

بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلاتنىڭ شىنجاڭدا ئىشلىگەن جىنايى ھەركەتلىرىمۇ ئاز ئەمەس، ھەر مىللەت خەلقلىرى ئۈلارنىڭ جەۋرى - جاپاسىنى جىق تارتتى، بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات ئاساسەن ئۇرۇمچىدە گارنىزون قوماندانلىق شتاۋى

بىلەن گومىنداڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنى مەركەز قىلىپ ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردە شۆبە پونكىتلىرىنى قۇرۇپ، جاسۇسلۇق - تېرورلۇق ھەرىكەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى، بولۇپمۇ 1946 - يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 بەتلىك بۇزۇشتا بۇ ئىككى تەشكىلاتنىڭ ئويۇنغان رولى ناھايىتى چوڭ بولدى. مەسىلەن: 1947 - يىلى تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدە يۈزلىگەن دىخانلار، زىيالىلار ئۇستىدە قانلىق قىرغىن يۈرگۈزگەن لى خۇڭيۇن باشچىلىغىدىكى پەۋقۇلئاددە ھەركەت گۇرۇپپىسى دەل شۇ ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار ئىدى. قەشقەردىكى ئاۋياك گاۋسەن، مۇئاۋىن ۋالى جۇيىڭخۇا، خوتەن ۋالىسى ۋاڭ جياۋجى قاتارلىقلار جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرغان ھەربى ۋە پىرقە سىستېمىسىدىكى ئىشپىيون باشلىقلىرى ئىدى. ئۇلار ھەر قايسى جايلاردا يەرلىكلەردىن ئىشپىيون يالاپ 1947 - يىللاردىكى سايلام ئىشلىرىغا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلدى ۋە تېرورلۇق يۈرگۈزدى.

كىتابىمىزنىڭ بۇ سانىدا كەڭ مۇشتېرىلارنى خەۋەرلەندۈرۈش ئۈچۈن «خەلق گېزىتى» نىڭ 1983 - يىل 30 - مايى، 1983 - يىل 3 - ئىيۇن سانلىرىدا بېسىلغان گومىنداڭنىڭ «جۇڭتۇڭ» ۋە «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرى توغرىسىدىكى ماتېرىيال ماقالىسىنىڭ تەرجىمىسىنى باستۇق.

تەھرىردىن.

گومىنداڭ - جياڭ جېيشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى — «جۇڭتۇڭ»

گومىنداڭ - جياڭ جېيشى ھۆكۈمرانلىق گۇرۇھى ئۆزىنىڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن CC سىستېمىسىدا «پىرقە»، خۇاڭپۇ (ھەربىي مەكتىۋى) سىستېمىسىدا «ھەربىي» تەرەپتىن ئايرىم ھالدا «جۇڭتۇڭ»، «جۇنتۇڭ» دەپ ئىككى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات قۇرغان ئىدى. بۇ تەشكىلاتلار ماھىيەتتە جياڭ جېيشى بېقىپ يېتىشتۇرگەن ئىككى گۇرۇھ سىياسى ئاۋانتۇرا ئىستلار بولۇپ ياۋۇزلىغى چېكىدىن ئاشقان، قان قەرزگە بوغۇلغان. جىنايەت ئەيزىسىنىڭ ئۈچىنى باشتىن - ئاياققىچە جۇڭگو گۇڭچەندائى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلەرگە قاراتقان ئەكسىيەتچى تەشكىلاتتۇر.

«جۇڭتۇڭ» تەشكىلاتىنى چىن گوفۇ، چىن لىفۇ ئاكا - ئۇكا ئىككىسى جياڭ جېيشىنىڭ ئارزۇسى بويىچە قۇرۇپ چىققان. ئۇنىڭ ئومۇمى ئاتىلىشى «جۇڭگو گومىنداڭ مەركىزىي ئىجرائىيە ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» بولۇپ 1938 - يىلى 8 - ئايدا رەسمى قۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئالدىنقى گەۋدىسىنى سۇرۇشتە قىلغاندا قۇرۇلۇشى تېخىمۇ ئىلگىرىگە بارىدۇ، يەنى 1927 - يىلى جياڭ جېيشى «ئاپېرىل» ئۆزگىرىشى پەيدا قىلغاندىن كېيىن بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا گۇڭچەندائى تەشكىلاتلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، كومۇنىستلارنى ۋە ئىلغار زاتلارنى قىرىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گومىنداڭ پىرقىسىنى ئۆز چاڭگىلىدا كونترول قىلىش، سول گۇرۇھلارنىڭ تازىلاپ جياڭ جېيشىگە قارشى باشقا گۇرۇھلاردىن ساقلىنىش

ئۇچۇن چىن گوۋۇ، چىن لىغۇلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ئىشچىيونلۇق خاراكتېرىدىكى CC گۇرۇھىنى قۇرغان ئىدى. بۇ گۇرۇھنىڭ ئاساسى گومىنداڭ مەركىزىي تەشكىلات بۆسۈنۈك پىرقە خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى بولۇپ، ئۇنىڭ باشلىغى چىن لىغۇ ئىدى. ئۇ، مەزكۇر بولۇمنى كېڭەيتىپ ـ تولۇقلىدى، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەر پىرقە ئورۇنلىرىدا «ئەكسىيەتچىلەرنى تازىلاش ھەيئىتى» دەپ مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ، «ئەسلەش ئۆيى»، «تەسىرلىنىپ ئۆزگىرىش ئۆيى» تەسىس قىلىپ مەخسۇس «سىياسىي مەھبۇسلار» نى قامىدى ۋە سوراق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەيدىن ـ پەي «پىرقە تەرەپ» نىڭ ئىشچىيونلۇق سېپىتىمىسى بولۇپ شەكىللەندى.

18 ـ سىنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن جياڭ جېيشى «تاشقى دۈشمەنگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىچكى جەھەتتىن تېچلاندۇرۇش» تىن ئىبارەت ئەكسىيەتچى سىياسەت يۈرگۈزۈپ ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرنى باستۇرۇش ۋە جياڭ جېيشىگە قارشى كۈچلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، چىن گوفۇ، چىن لىغۇلارغا بىر تۈركۈم CC سېستېمىدىكى ئىشەنچىلىك ئۇنسۇرلارنى توپلاپ «چىك بەيتۈەن» (كۆك ئاسمان، ئاق كۈن گۇرۇھى) بىلەن «تۆۋەنجۈخۇي» (گومىنداڭغا سادىق يولداشلار ئۇيۇشمىسى) قۇرۇشقا يۆنىرۈق چۈشۈردى. بۇ ئىككى مەخپى تەشكىلاتنىڭ غوللۇق ئەزالىرى «پىرقە خىزمەتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى» سېستېمىسىدىكى غوللۇق ئۇنسۇرلار ئىدى.

بۇ چاغدا چىن لىغۇنىڭ قەينى ئىنىسى شۇي ئىنزىڭ «پىرقە خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى» نى باشقۇراتتى. بۇ جياڭ جېيشىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى كۈچەيتىش

ئېھتىياجىغا ماسلىشىپ، مەزكۇر بۆلۈمنىڭ ئادەم ۋە خىراجىتىنى زور دەرىجىدە كېڭەيتتى. ئورگان قۇرۇپ زور تۈركۈمدە ئىشچىيون تەربىيىلەپ، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردە «تەكشۈرۈش ئىشخانىسى» قۇرۇپ، جايلاردىكى پىرقە ـ مەمۇرى ئىدارىلارغا، مەدەنىي ـ مائارىپ ئورگانلىرىغا مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ فاشىستىك ئىشچىيونلۇق ھەركەتلىرى ئېلىپ باردى. 1931 ـ يىلى 4 ـ ئايدا گۇشۇنجاڭنى (جۇڭگو گۇڭچەندائى پەۋقۇلئادە ئىشلار بۆلۈمى ـ نىڭ بۆلۈم باشلىغى)نى قولغا ئېلىپ، ئۇنى ئاسىلىق قىلدۇرۇشنى پىلانلىدى. 1932 ـ يىلى چىن دۇشيۇنى قولغا ئالدى. بۇ ئىشلار ـ نىڭ ھەممىسىنى پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى ئىشلىگەن. 1935 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى باشقارما بولۇپ كېڭەيدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قولى مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىدىگە يېتىپ، ئىشچىيونلۇق ئىشلىرى تېخىمۇ غالجىرلاشتى.

1937 ـ يىلى 4 ـ ئايدا، جياڭجېيشى ئىشچىيونلۇق ھەركەتـ لىرىنى تېخىمۇ كۈچلەندۈرۈش ئۈچۈن، پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈـ رۈش باشقارمىسى بىلەن ھەربىي ھەيئەتنىڭ ئىشچىيونلۇق باشقارمىسىنى بىرلەشتۈرۈپ «ھەركەزىي خەلق ھۆكۈمىتى ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرۈش ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» قىلىپ قۇردى. بۇنىڭغا شۇ ۋاقىتتا مەركەزىي پىرقىنىڭ مەشۇجاڭى چىن لىغۇ قوشۇمچە جۇيجاڭ بولدى. پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسىنى 1 ـ باشقارما، ھەربى ھەيئەت ئىشچىيونلۇق باشقار ـ مىسىنى 2 ـ باشقارما قىلىپ ئۆزگەرتتى. لېكىن بۇ ئىككى باشقارما «پىرقە» ۋە «ھەربى» تەرەپنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئىككى سېستېمـ ـدىكى ئىشچىيونلار باشقارمىسى بولۇپ، قاتمۇ ـ قات زىددىيەتلەر ئىچىدە

تىنىمسىز جەڭ قىلىشقا تېتى. 1938 ـ يىلى 8 ـ ئايدا جياڭ جېشى بۇ تەكشۈرۈش مەھكىمىسىنى «پىرقە» 1 ـ باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىپ «جۇڭگو گومىنداڭ مەركىزىي ئىجرائىيە ھەيئىتى تەكشۈرۈش مەھكىمىسى» ـ قىسقارتىپ «جۇڭتۇڭ» دەپ؛ ھەربىي تەرەپتىكى 2 ـ باشقارمىنى كېڭەيتىپ ھەربىي ھەيئەت تەكشۈرۈش مەھكىمىسى قىسقارتىپ «جۇڭتوك» دەپ قايتىدىن قۇرۇپ چىقتى. جۇڭتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ جۇيجاڭلىغىنى مەركىزىي پىرقىنىڭ مىشۇجاڭى جۇجياخۇا قوشۇمچە ئۈتىدى. (چىن لىفۇ ئۇ چاغدا ماتارىپ ۋازارىتىنىڭ ۋازىرى ئىدى.) شۇي ئىنزېڭ مۇئاۋىن بولدى. «جۇڭتۇڭ» ئورگىنى چۈڭچىڭگە كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن ئورگانىنى كۈچەپ كېڭەيتتى. 1940 ـ يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا بۇ ئورگانىنىڭ ئىشپىيونلىرى 13 مىڭدىن ئاشتى.

«جۇڭتۇڭ» تورگىنى باشتىن ـ ئاخىرغىچە پىرقە ـ مەمۇرى ئىدارىلارنى، مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرى ۋە ئالى ـ ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ھەركەت نۇقتىسى قىلاتتى. ئۇ «سىڭسىپ كىرىش، ئالداش» ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ گۇڭچەڭدائىنىڭ يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىغا بوزغۇنچىلىق سالاتتى. «گۇڭچەڭدائ» مەيدانىدا تۇرۇپ، گۇڭچەڭدائچە سۆزلەپ، گۇڭچەڭدائىنىڭ ئىدىيىۋى نۇقتىسى نەزىرى بىلەن ئىش قىلغان بولۇپ» گۇڭچەڭدائ تەشكىلاتلىرىغا كۆز بويىپ كىرىۋېلىپ سۇيىقەستلىك ھەركەتلەرنى قىلاتتى. ئۇ يەنە زور مىقداردىكى قالاق زىيالىلار بىلەن ئاسلارنى ئۆزىگە تارتىپ چىش ـ تىرنىغى سۇپىتىدە پايدىلىناتتى. 1937 ـ يىلى گومىنداڭ بىلەن گۇڭچەڭدائ مەمكارلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرغاندىن كېيىن «جۇڭتۇڭ» ئورگىنى ۋاقىتلىق بولسىمۇ گۇڭچەڭدائىغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن ئاردىدىن ئۇزۇن

ئۆتمەيلا جياڭ جېشىنىڭ ئىرادىسىغا ئاساسەن، ئەرچىل يۈسۈغدا گۇڭچەڭدائ بىلەن دۇشمەنلىشىدىغان رەزىل ئەپتى، بەشىرىسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1939 ـ يىلى 1 ـ ئايدا گومىنداڭ 5 ـ نۆۋەتلىك 5 ـ ئومۇمى يىغىنىدا ماقۇللىغان «غەيرى پارتىيىلەر مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسى» بىلەن «غەيرى پارتىيىلەرنىڭ پائالىيىتىنى چەكلەش چارىسى»نى «جۇڭتۇڭ» مەھكىمىسى تۈزۈپ چىققان. «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرى «ياپون ئالۋاستىلىرىنى قوۋۇپ تۇرۇپ. چېگرا رايونلارغا يۈزلىنىش» دەيدىغان بۇ ئىككى مۇتلەق مەخپى ھۆججەتكە ئاساسەن، ياپون جاھانگىرلىگى بىلەن ۋەتەن ساتقۇچ خائىنلارغا قارشى تۇرۇشنى ئىككىنچى ئورۇنغا قويۇپ، گۇڭچەڭدائىنى ۋە شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا چېگرا رايونلىرىنى 1 ـ نومۇرلۇق دۇشمەن ھىساپلاپ «گۇڭچەڭدائىنى پارچىلاش، گۇڭچەڭدائدىن ساقلىنىش، گۇڭچەڭدائىنى چەكلەش، گۇڭچەڭدائىغا قارشى تۇرۇش» تاكتىكا ئالدىنقى ئورۇندا تۇردى. «جۇڭتۇڭ» مەھكىمىسى 1941 ـ يىلى «جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى»دىن سەل بۇرۇن جياڭ جېشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە «مەخسۇس ئادەمى» دېگەن رېنىنى جېيچاڭ جىنخۇادا ئورگان قۇرۇشقا ھەمدە شاڭخەيگە بېرىپ ياپون جاسۇسلىرىنىڭ كاتتىۋېشى چەيسەن، يىگزو، گاكتېيەن جىنسەنلەر بىلەن ئۇچرىشىپ مەسلىھەتلىشىشكە ئەۋەتتى. بۇ چاغدا جياڭ جېشى 7 دىۋىزىيە ئەسكىرى كۈچىنى يۆتكەپ كېلىپ جەنۇبىي ئەنخۇيدا يېڭى 4 ـ ئارمىيىگە تۈيۇقسىز ھۇجۇم قوزغىغان ئىدى. ياپون تاجاۋۇزچى ئارمىيىسى بۇنىڭغا ماسلىشىپ چاڭجياڭنى قامال قىلىشنى كۈچەيتتى.

گومىنداڭنىڭ ھەر دەرىجىلىك پىرقە تەشكىلاتلىرى

«جۇڭتۇڭ» ئىشپيونلىرىنىڭ ھەركەت بازىسى ئىدى. ئۇلكە، شەھەرلەردە ئومۇمى يۇزلۈك تەكشۈرۈش ـ تىزىملاش ئىشخانىلىرىنى قۇرۇپ، ئۇلكىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك پىرقە ئورۇنلىرىدا «تەكشۈرۈش ـ تىزىملاش» خىزمىتىگە مەخسۇس خادىم ئاجراتقان ئىدى. مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرى ۋە ئالىي ـ ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بولسا كەڭ كۆلەمدە «پىرقە ئەزالىرىنى تەكشۈرۈش تۈرى» (كېيىن ئۇنى پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش تۈرى دەپ ئۆزگەرتكەن) قۇرغان ئىدى. ئۇلار كومۇنىستلارغا ۋە ئىلغار زىاتلارغا زىيانكەشلىك قىلىپلا قالماستىن ئۆز ئىچىدە جياك جيېشىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىستىبداد ھاكىمىيەت يۈرگۈزىشىگە قارشى كىشىلەر ئۈستىدىمۇ «تەكشۈرۈش»، «نازارەت» يۈرگۈزۈپ قارا ئىسمىلىك تىزىملىك ھەربى ساقچى ئىدارىلار بىلەن ماسلىشىپ كىشىلەرنى قولغا ئالاتتى ۋە سوراققا تارتاتتى. شۇڭا گومىنداڭ ئىچىدىكى ھەرمۇنچە ئادالەتپەرۋەر زاتلار گەپ ـ سۆز قىلمىشتا ۋە ئىش ـ ھەركەتتە دائىم يۇرەكزادە ئىدى.

1945 ـ يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھى قورچاق ياپون ئىشپيونـ لىرىنى كۆپلەپ قوبۇل قىلىپ تېخىمۇ كېڭەيدى. ئىشپيونلىرىنى ناھىيە، يېزا بازارلىرىغىچە ئەۋەتىپ ئۆزلىرى گۇمانلىق دەپ قارىغان ئىدەملەرنى يوشۇرۇن نازارەت قىلدى، قولغا ئالدى ۋە زىيانكەشلىك قىلدى. بۇ ۋاقىتتا مەملىكەت بويىچە ھەر قايسى قاتلام خەلقلىرى گومىنداڭنىڭ بىر پىرقە ئىدارە قىلىدىغان فاشىستىك ھۆكۈمرانلىقىغا قاتتىق قارشى تۇرۇپ تېچىلىقنى، دېموكراتىيىنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلىۋاتاتتى، «جۇڭتۇڭ» بۇ چاغدا خىزمەتنىڭ مەركىزىنى جۇڭگو گۇڭچەندائى رەھبەرلـ

گىدنكى تېچلىق دېموكىراتىك ھەركەتلەرنى بۇزۇش ۋە باستۇرۇشقا قارىتىپ «سىياسەتكە سىياسەت»، «تەشكىلگە تەشكىل»، «ئاممىغا ئاممە» بىلەن تاقابىل تۇرۇش دەيدىغان بىرنەمىسىنى يۈرگۈزدى. ئۇنىڭ مەنىسى: گۇڭچەندائى ۋەزىيەتكە قاراپ سىياسى شۇئارلارنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا ماھىر بولسا، بىزمۇ سىياسى شۇئارلارنى ئوتتۇرىغا قويىمىز؛ گۇڭچەندائى ھەر خىل گۇروھلارنى تەشكىللەشتۇرسە، بىزمۇ ھەر خىل گوروھلارنى تەشكىللەيمىز؛ گۇڭچەندائى ئاممىنى قوزغاپ تەشكىللىسە، بىزمۇ ئاممىنى قوزغاپ تەشكىللەشتۇرىمىز دېگەندىن ئىبارەت. «جۇڭتۇڭ» بۇ خىل تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرىنى يولغا قويۇپ بىر قاتار سىياسى ۋەقەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. 1946 ـ يىلى 1 ـ ئايدا سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى چاقىرغان ھەر ساھەلەرنىڭ ھەمكارلىغىنى ئىلگىرى سۈرۈش يىغىنىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ چۈشكىدا «ساڭبەيتاك ۋەقەسى»؛ 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى سىياسى ھەمكارلىق يىغىنىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىنىشى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ گومورو قاتارلىق 60نەپەر ئادەمنى ئۇرغان چۈشكىنى «جياۋچاڭكۇ ۋەقەسى»، 2 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى مەملىكەت مىقياسىدا سوۋېتكە قارشى نامايىش قوزغاپ چۈشكەندىكى «شىنخۇا گېزىتى»، «خەلقچىلىق گېزىتى»، «خەلقچىلىق ئىتتىپاق ئىدارىلار گېزىتى» قاتارلىقلارنى پاچاقلاپ تاشلاش ۋەقەسى، 6 ـ ئايدا نەنجىڭ شياگۇەن ئىستانسىسىدا «ئىچكى ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇپ تېچىلىققا ئاۋاز قوشقان شائىخەي ۋەكىللىرىنى ئۇراپ ئېلىش ۋە ئۇرۇش ۋەقەسى قاتارلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھىنىڭ دېموكىراتىك ھەركەتلەرگە بۇزغۇنچىلىق سېلىش ۋە باستۇرغانلىقىنىڭ قانلىق خاتىرلىرىدۇر. «جۇڭتۇڭ»

يەنە ئوقۇغۇچىلار ھەركىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ۋە باستۇرۇش ئۈچۈن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مائارىپ بۇسۇنىڭ نامىدا يۇقۇرى مەكتەپلەرگە زور مىقتاردا ئىشپىيونلارنى ئەۋەتىپ تەلىم-تەربىيە باشلىغى ۋە تەلىم-تەربىيە باشقارمىسىدا ئىشلەيدىغان خىزمەتلەرگە ئورۇنلاشتۇردى. ئاساسلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ تەلىم-تەربىيە باشلىقلىرىنىمۇ كونترول قىلدى. شۇنىڭدەك «جۇڭتۇڭ» يەنە ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىمۇ ئىشپىيونلارنى راۋاجلاندۇرۇپ ياشلارنى چىرىكلەشتۇردى.

«جۇڭتۇڭ»نىڭ دېموكراتىك ھەرىكەتلەرگە غالجىرلارچە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ ۋەتەنپەرۋەر زاتلارغا زىيانكەشلىك قىلغان جىنايى ئىشلىرى پۈتۈن مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ ئورتاق غەزىۋىنى قوزغىغان ئىدى. شۇڭا 1947-يىلى 4-ئايدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى «تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى»نى «پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش مەھكىمىسى» دەپ ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ماھىيەت جەھەتتە قىلچە ئۆزگەرمەيدىغان ئىسىم ئۆزگەرتىش ئىدى. شۇ يىلى 5-ئايدا «ئاچلىققا، ئىچكى ئۇرۇشقا، زىيانكەشلىككە قارشى» ئوقۇغۇچىلارنىڭ دېموكراتىك ھەرىكىتى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىغان ئىدى. بۇ چاغدا «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرى بىلەن «سەنمىنجۇيىمچى ياشلار ئۆمىگى»نىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى بىرىكىپ «پىرقە - ئۆمەكتىكى يولداشلارنىڭ بىرلەشمە جەمئىيتى»نى قۇرۇپ، ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئۆزلىرىنىڭ «ئۇچ تاقابىل تۇرۇش» دېگەن بىرنىمىسىنى داۋاملىق ئويناپ، قارا ئىسىملىك تۈزۈپ ھەربىي، ساقچى ۋە ژاندارمىلارغا ھەمكارلىشىپ ئىلغار ئوقۇغۇچىلارنى تۇتقۇن قىلدى ۋە كەڭ كۆلەمدە ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزدى.

«جۇڭتۇڭ» كۇچلىرى گەرچە دېموكراتىك ھەرىكەتلەرنى باستۇرۇشتا كۈنسايىن غالجىرلاشقان بولسىمۇ، گومىنداڭنىڭ ھالاكەتكە مەھكۇم بولغان تەقدىرىنى زادىلا قۇتقۇزۇپ قالالمىدى. خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشى ئارقىمۇ-ئارقا غەلىبە قىلغان ۋەزىيەت ئاستىدا «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھى ئۆزىنىڭ ھالاك بولۇش كۈنىنىڭ كېلىۋاتقانلىغىنى ئالدىن مۆلچەرلەپ، زور تۇركۈمدىكى ئىشپىيونلىرىنى يوشۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ كەلگۈسىدە خەلق ھاكىمىيىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش تەييارلىغىنى ئىشلىدى. 1949-يىلى 3-ئايدا خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى چاڭجىياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈش ئارپىسىدا «پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش مەھكىمىسى» دېگەننى «ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ تەكشۈرۈش مەھكىمىسى» گە ئۆزگەرتىپ، قورچاق مەمۇرى پالاتانىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىگى ئۆتكۈزۈۋالدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغى يوقۇتۇلۇش بىلەن بىللە «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھىمۇ خەلق تەرىپىدىن سۈپۈرۈپ تازىلىنىپ تارىخنىڭ ئەخلەتلەر دۇۋىسىغا تاشلاندى.

يەن رۇپىڭ

گومىنداڭ - جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ»

جياڭجيېشىنىڭ ئىككى چوڭ ئاساسى ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ» دىن باشقا يەنە بىرسى «ھەربىلەر» دىن

خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىۋى سىستېمىسىنى ئاساس قىلغان «جۇڭ-گۇك» ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى بولۇپ، تولۇق ئىسمى «خەلق ھۆكۈمىتى ھەربىي ئىشلار ھەيئىتى تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئورگان 1938 - يىلى 8 - ئايدا قۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇ سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار ئە-مىلىيەتتە جياڭجيېشى ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان ۋاقىتتىلا ھەرىكەت باشلىغان ئىدى.

1927 - يىلى «12 - ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، جياڭ جيېشى 1 - قېتىم ئاغدۇرۇلغان-دا ئۇنىڭ مۇرتلىرىدىن خۇجىكۈەن (خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتە-ۋىنىڭ 1 - قارارىدا ئوقۇش ئۆگەتكەن، 6 - قارارغىچە سىياسى باشقارما جۇرنىي بولغان) جياڭ جيېشىگە سىياسى، ھەربىي ئاخ-بارات ماتېرىياللار توپلاپ بېرىش ئۈچۈن شاڭخەيدە بىر تۈركۈم خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى توپلاپ بىر «تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى» تەشكىل قىلدى.

دەي لى — ئەسلىدە خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپىنىڭ 6 - قا-رارىدا ئوقۇش تۈگەتمىگەن بولسىمۇ خۇجىكۈەننىڭ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىغا قاتناشتى. 1928 - يىلىنىڭ بېشىدا جياڭ جيېشى قايتا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندا، خۇجىكۈەن گېرمانىيىگە ئو-قۇشقا كېتىپ، تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتىگە دەي لى مەسئۇل بولدى. ئاتاقتا خەلق ئىنقىلاۋى ئارمىيىسى باش قوماندانلىق شىتاۋىنىڭ شاڭۋېي دەربىجىلىك مۇشاۋىرى دەپ نام ئالغان دەي لى بىر تۈركۈم لۈكچەك ۋە شايكا ئەزالىرىنى ھەمدە جېنىدىن تويغان مۇتەھەملەرنى توپلاپ شاڭخەي، نەن-جىڭ ئەتراپلىرىدا ھەرىكەت ئېلىپ باردى. توپلىغان ماتېرە-

يالارنى «ئوقۇغۇچى» نامىدا مەكتەپ مۇدىرى جياڭ جيېشىگە تاپشۇراتتى. جياڭ جيېشى ئۇنىڭغا پەۋقۇلئاددە ھەرىكەت خىراجە-تى تەستىقلاپ بېرىپ «باش قوماندانلىق شىتاپىنىڭ تەكشۈ-رۈش گۇرۇپپىسى» نامىدا ئادەم قوبۇل قىلىپ ھەرىكەت ئې-لىپ بېرىشقا رۇخسەت قىلدى. 1932 - يىلى 3 - ئايدا جياڭ جيېشى خۇاڭپۇ سىستېمىسىدىكى غوللۇق ئۇنسۇرلارنى توپلاپ «جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى گۈللەندۈرۈش جەمىيىتى» تەشكىللەپ ئۇنىڭ تەرىكىۋىدە پەۋقۇلئاددە خىزمەت باشقارمىسى تەسىس قىلدى. باشقارما باشلىقلىغىغا دەي لىنى، يارەمچى ئىش بېجىرىشكە جىڭ جيەمىننى تەيىنلەپ 4 - ئىنىنىڭ 1 - كۈنى رەسمىي قۇرۇپ چىقتى. 1934 - يىلى 4 - ئايدا «جۇڭخۇا مىل-لەتلىرىنى گۈللەندۈرۈش جەمىيىتى» نىڭ ئىشپىيونلار باش-قارمىسى بىلەن دېڭ ۋېنيىمنىڭ «نەنجىڭ تەكشۈرۈش يۆلۈمى» نى بىرلەشتۈرۈپ ھەربىي ھەيئەتنىڭ ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى تەسىس قىلدى. بۇنىڭغا يەنە شۇ دەي لى باشلىق بولدى. 1937 - يىلى 4 - ئايدا گومىنداڭ مەركىزى تەشكىلات بۆسە-تىڭ پىرقە ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسى بىلەن ھەربى ھەيئەت قارمىغىدىكى ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى بىرلەشتۈ-رۈپ، ھەربى ھەيئەتنىڭ تەكشۈرۈش - تەزىملاش مەھكىمىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. پىرقە ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش باشقار-مىسىنى 1 - باشقارما، ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى 2 - باشقارما قىلىپ بېكىتتى. 1938 - يىلى 8 - ئايدا جياڭ جيېشى 2 - باشقارمىنى كېڭەيتىپ ھەربى ھەيئەتنىڭ تەكشۈرۈش - تەزىم-لاش مەھكىمىسى قىلىپ قۇرۇپ قىسقارتىپ «جۇڭتۇڭ» دەپ ئاتىدى. (1 - باشقارمىنى كېڭەيتىپ «جۇڭتۇڭ» دەپ ئاتىدى).

بۇ ئورگانغا ھەربى ھەيئەتنىڭ ئىشخانا مۇدىرى خىي ياۋزۇ جۇيجاڭ، دەي لى مۇئاۋىن جۇيجاڭ بولۇپ تەيىنلەندى. (ئەسلى مەسئۇلىيەتنى دەي لى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى).

جۇنتۈك مەھكىمىسىنىڭ كۆلىمى ئىنتايىن چوڭ ئىدى. ئىچكى تەشكىلىدە 8 باشقارما، 6 ئىشخانا، بىر شۆبە ئورۇن بولۇپ، سىرتتا ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەردە «رايون»، ئۆلكىلەردە «پونكىت»، بەزەن مۇھىم شەھەرلەردە «پەۋقۇلئاددە گۇرۇپپا» لىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئاساسى قۇرۇلمىسى «گۇرۇپپا» بولۇپ ئاخبارات توپلىغۇچىلار بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت قىلاتتى. ئىچكى - تاشقى ئىشپىيونلارنىڭ ھەممىسى ئۆمۈرۋايەتلىك كەسپىي ئىشپىيونلار بولۇپ، يېرىم يولدا چېكىنىپ چىقىپ كېتەلمەيتتى. جۇنتۈك مەھكىمىسى چۈكچىگا كۆچكەندىن كېيىن، ئاساسى خىزمەتچىلىرى زور دەرىجىدە كۆپەيىپ 40 مىڭدىن ئاشتى، ئۇ يىراق جايلاردىكى مەسىلەن: غۇلجا، لاسا، ھەتتا چەتئەللەردىكى مۇھىم شەھەرلەردىمۇ ئۆزىنىڭ ئورگانلىرى بار ئىدى؛ بىر مۇنچە ئالى - ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەن خائىنلىرىنى تازىلاش ئۆمەكلىرى»، تاموژنا، چېگرا ۋە مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىكى بىر مۇنچە قوراللىق ئەترەتلەر ۋە تۆمۈر يول بويلىرىدىكى «قاتناش ساقچىلىرى» قاتارلىق ئاشكارا قوراللىق ئەترەتلەرنى كونترول قىلاتتى.

1942 - يىلى جۇنتۈك ئىشپىيونلار ئورگىنى، ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسى مۇشاۋىرلار بۇسىنىڭ ئاخبارات مەھكىمىسى بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى.

1943 - يىلى 4 - ئايدا جۇڭگو - ئامېرىكا ئىككى تەرەپ

«جۇڭگو - ئامېرىكا پەۋقۇلئاددە تېخنىكا ھەمكارلىق ئورگىنى» قۇرۇشقا كېلىشىم ئىمزالاپ، شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چۈكچىگە شەھەر ئەترايىدىكى ياڭ جىياسەن دېگەن يەردە بۇ ئورگاننىڭ رەسمى قۇرۇپ چىقتى. جۇرنىلىققا دەي لى، مۇئاۋىن جۇرنىلىققا ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسى مۇشاۋىرلار بۇسىدىن مىلوس تەيىنلەندى. جۇڭگو - ئامېرىكا ھەمكارلىق ئورگىنى زور مىقداردا ئامېرىكىنىڭ يېڭى شەكىلدىكى ئۇسكۇنە ۋە قوراللىرىغا ئىگە ئىدى. بىر قانچە يۈز ئامېرىكا ئىشپىيونلىرى جۇڭگوغا كېلىپ ھەركەت ئېلىپ باردى. ئون نەچچە ئورۇندا «پەۋقۇلئاددە تېخنىكا يېتەكچۇرۇش كۇرسى» ئېچىپ ئىلگىرى - ئاخىر 40 - 50 مىڭغا يېقىن ئادەم تەربىيىلەپ چىقاردى.

1945 - يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قازانغاندىن كېيىن جۇڭگو - ئامېرىكا ھەمكارلىق ئورگىنى ئىشتىن توختىدى. ئەما بارلىق ئۇسكۇنە - سايمان، قورال-لارنى ۋە ئادەملەرنى جۇنتۈك مەھكىمىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ئىدى.

«جۇنتۈك» سېستىمىسىدىكى ئىشپىيونلار جۇڭگو گۇڭچەندائى ۋە خەلق ئىنقىلاۋى كۇچلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى باشتىن ئاياققىچە ئۆزلىرىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى قىلىپ كەلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىسىنى بەش قېتىم «مۇھاسىرە» قىلىپ يوقاتماقچى بولغان ۋاقىتلاردا، بۇ ئورگان كۆپ ساندا ئىشپىيون ئاجرىتىپ ئىنقىلاۋى بازىلارغا يوشۇرۇن كىرگۈزۈپ ئاخبارات توپلاش، بۇلاڭچىلىق قىلىش، يوشۇرۇن ئولتۇرۇشتەك ھەركەتلەرنى قىلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، ئۆز ئىشپى-

يونلىرىنى 8 ـ ئارمىيە ۋە يېڭى 4 ـ ئارمىيىلەرگە كىرگۈزۈپ ھەر خىل رەزىل ۋاستىلەر ئارقىلىق پىتنە ـ ئىغۋا تارقىتىپ بۆزغۇنچىلىق قىلىش، ئاخبارات ئۇغرىلاشتەك ھەركەتلەردە بولدى.

«جۇنتۇك» يەنە ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان ئاتالمىش «ھەركەت گۇرۇپپىسى» تەشكىل قىلىپ، سىياسى جەھەتتە باغلاش ـ ئېسىش ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتەك قەبىھ ئىشلارنى قىلدى. ئۇلار قانخورلۇق، زەھەرخەندىلىك بىلەن ئادەتلەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ زىيانكەشلىگىگە ئۇچرىغان كوممۇنىستلار ۋە ئىلغار زاتلار ھەددى ـ ھىسابسىز نۇرغۇن. 1933 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شاڭخەيدە جۇڭگو خەلق ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئىتتىپاقىنىڭ باش گېنېرالى ياڭ شىڭفۇنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، بۇ ئارقىلىق سۇڭ چىڭلىڭ ۋە باشقا ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنى قىسماقچى بولدى. كېيىنكى يىلى 11 ـ ئايدا ئۇلار شاڭخەي ـ خۇاڭجۇ تۆمۈر يولىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغۇچى «شىڭباۋ گېزىتى» نىڭ مەسئۇلى شى لياڭسەينى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ مەملىكەتنى زىل ـ زىلىگە كەلتۈردى . ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، قىزغىنلىغى تولۇپ ـ تاشقان ۋەتەنپەرۋەر گېنېرال ياڭ خۇچىڭ چەتئەلدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن هامان دەي لى تەرەپتىن قاماقتا ئېلىندى. تۇرمىدە 12 يىل ئازاپ ـ ئوقۇبەت چەككەندىن كېيىن ياڭ خۇچىڭ بىلەن ئۇنىڭ كاتتۇي سۇڭ جىيۇن ئىككى ئائىلىدىن 6 كىشىنى جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدا ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. 1940 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئۇلاز چىڭدۇ شەھىرىدە جۇڭگو گۇڭ

چەندائىمنىڭ سىچۈەن ئۆلكىلىك كومىتېتى مەسئۇللىرىدىن چې ياۋشىيەن بىلەن لو شۇڭبن قاتارلىق 10 نەچچە كوممۇنىستنى ئاختۇرۇپ قولغا ئالدى. سوراق نەتىجىسىز چىققاندىن كېيىن چې، لو ئىككىسىنى لاگېرغا قاماپ قويغاندىن تاشقىرى قالغانلىرىنى تىرىك كۆمۈۋەتتى. 1946 ـ يىلغا كەلگەندە چې بىلەن لو ئىككىسىنىمۇ جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدا ئۆلتۈرۈپ جەسەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ ئىز ـ دېرىكىنى يوق قىلىۋەتتى.

«جۇنتۇك» ئورگىنى كوممۇنىستلارنى، دېموكراتنىڭ زاتلارنى ۋە ئىلغار ئوقۇغۇچىلارنى كۆپلەپ قاماقتا ئېلىش ئۇچۇن چۆگچىك ۋاك لۇكمېندا ۋاقتلىق تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى قۇردى. (ئىشپىيونلار ئۆز تىلىدا بۇ ئورۇننى «باشلانغۇچ مەكتەپ» دەپ ئاتىدى.) جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدىكى «ئاق ساراي» دا مەخپى تۇرمە قۇردى. (بۇنى ئىشپىيونلار «ئورتا مەكتەپ» دەپ ئاتىدى.). گۇيجۇ ئولكىسىنىڭ شىغوك ناھىيىسىدە مەملىكەت بويىچە كۆلىمى ئەڭ چوڭ يەغۇلىش لاگېرى قۇردى. (ئىشپىيونلار بۇنى «ئالى مەكتەپ» دەپ ئاتايتتى.) بۇنىڭدىن باشقا يەنە جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ شاڭراۋ ناھىيىسىدە شەرقى جەنۇپ بويىچە ئەڭ چوڭ توپلاش لاگېرى قۇردى. ئىشپىيونلار بۇ قاتىللىق ئورۇنلىرىدا «سىياسى جىنايەتچى» دەپ ئاتالغانلارغا خىلمۇ ـ خىل جازالارنى قوللاندى. ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن يېڭى تىپتىكى جازا قوراللىرى بىلەن قىيىن ـ قىستاقتا ئېلىپ ئازاپلىدى. ئۇلارنىڭ قوللانغان ئۇسۇللىرىنىڭ ۋەھشىلىگى تىلغا ئالغۇسىز دەرىجىدە قەبىھ ئىدى.

ئىشپىيونلار جياڭ جيېشىنىڭ غەيرى كۆچىلەرنى تازىلاش-
قا ئىشلىتىدىغان بىر بۆلۈك ھەرىكەتچان قىسمى ئىدى. 1933-
يىلى لى جىشىڭ قاتارلىقلار فۇجيەندە جياڭ جيېشىغا ۋە
ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرىدىغان «خەلق ھۆكۈمىتى»
قۇرغاندا، دەي لى بىر تۈركۈم ئىشپىيونلارنى باشلاپ بېرىپ
بۇ خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى ھەرىكەت قىلدى ۋە بۇزغۇنچى-
لىق سالدى.

1936-يىلى 6-ئايدا چىن جىتاڭ گۇاڭدۇڭدا «غەر-
بى جەنۇپ ھۆكۈمىتى» قۇرغان ۋاقتىدا، دەي لى ئىشپىيون-
لارنى ئەۋەتىپ چىن جىتاڭ ئارمىيەسىنىڭ ھاۋا ئارمىيەسى
ۋە باشقا ھەربىي باشلىقلارنى سېتىۋېلىپ ئۇنىڭ ئارمىيەسىنى
ئۇرۇش قىلمايلا مەغلۇپ قىلدى. شۇ يىلى قىشتا دەي لى
يەنە ئادەم ئەۋەتىپ شاڭخەيدىكى جياڭ جيېشىغا قارشى گۇرۇھ
خۇخەنىمىڭىنىڭ كۆچلۈك يارەمچىسى لیۇ خۇيىڭنى ئېتىپ
تاشلىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى
باسقۇچلىرىدا گومىنداڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش-
قا بىر قەدەر ئاكتىپ ئىدى. بۇ چاغدا «جۇنتۇڭ» ۋەتەنگە
ئاسىلىق قىلىپ دۈشمەنگە تەسلىم بولغان بىر تۈركۈم ۋەتەن
ساتقۇچ خائىنلارنى ئۆلتۈردى. مەسىلەن: 1938-يىلى دۈشمەن
ئىشغالىيىتىگە چۈشۈپ قالغان شاڭخەيدە «ۋېيشىن ھۆكۈمىتى»
نىڭ ھەربىي-مەمۇرى بۆلۈمىنىڭ جۇ فىڭجى، خارجى بۆلۈمىنىڭ
چىن لۇ، قورچاق شاڭخەي شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىغى فۇ

شياۋ يەنلەرنى ئۆلتۈردى، كېيىن يەنە دۈشمەنگە تەسلىم
بولغان لۈكچەكلەر باشلىغى جاڭ شياۋلىن، ۋەتەنگە ئاسىلىق
قىلىش ھەرىكىتىدە بولۇۋاتقان تاڭ شاۋيىلەرنىمۇ ئۆلتۈردى.
ئەمما 1939-يىلىدىن كېيىن جياڭ جيېشى گۇروھى ياپون
باسقۇنچىلىرىغا پاسسىپ قارشى تۇرۇپ گۇڭچەندىڭغا ئاكتىپ
قارشى تۇرغاندا «جۇنتۇڭ» گۇڭچەندىڭغا قارشى تۇرۇش سىيا-
سىتىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ياپون جاسۇسلىرى بىلەن تىل
بىرىكتۈردى ۋە قورچاق ۋاڭ جىڭۋېينىڭ سىياسى مۇھاپىزەت
مەھكىمىسى بىلەن ئادەم ئىشلىتىش جەھەتلەردە پىكىر ئالا-
ماشتۇرۇپ مۇھىم ئورۇنلارغا ئۆز ئادەملىرىنى قويدى، دىپلو-
تىي ئورۇنلاشتۇرۇپ ئوز ئارا ئاخبارات ئالماشتۇردى. بەزەن
خائىنلار «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرىدىن ئىدى. مەسىلەن: چوڭ
خائىن جۇ فۇخەي «جۇنتۇڭ» قوماندانلىغىدىكى «ھەربى ھەي-
ئەتنىڭ شاڭخەيدىكى ھەرىكەت زۇڭدۇيى» نىڭ باش قوماندا-
نى ئىدى.

جاڭ گوتاۋ 1938-يىلى 5-ئايدا ئاسىلىق قىلىپ
گۇڭچەندىڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن «جۇنتۇڭ» ئورگىنى بىلەن
مۇناسىۋەت باغلىدى. چۇڭچىڭغا بارغاندىن كېيىن «جۇنتۇڭ»
ئورگىنىنىڭ «ئالاھىدە سىياسى مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىش
شۆبىسى» نىڭ شۆبە باشلىغى (سوجاڭى) بولۇپ تەيىنلەنگەن
ئىدى.

«جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرى ئۆز مەيلىچە زورلۇق-زومبۇ-
لۇق قىلىپ جىنايىتى چېكىدىن ئاشقانلىقتىن پۈتۈن مەملە-
كەت خەلقىنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرىدى. 1945-
يىلى 9-ئايدا گومىنداڭ-گۇڭچەندىڭ چوڭچىڭ سۆھبىتى بول-

غاندا، جۇڭگو گۇڭچەنداڭى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىرادىسىغا ۋاكالىتەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ «قوش ئۆكتەبىر كېلىشىمى» گە كىرگۈزگەن ئىدى. گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۆپلىگەن ئادالەتپەرۋەر زاتلارمۇ «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ ۋەھشىلىكلىرىنى ئەيىپلىگەن ئىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ باشلىغى دەي لې 1946 - يىلى 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئايروپىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ جىياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جىياڭنىڭ ناھىيىسىدە ئۆلدى. شۇ ۋاقىتتا بۇ ئىشپىيونلۇق ئورگان بىر مەزگىل قالايمىقانلاشقان ئىدى. شۇ يىلى 6 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھەربىي ھەيئەتنى ئۆزگەرتىپ دۆلەت مۇداپىئە بۆسى قۇرغاندا ئەسلىدە ھەربىي ھەيئەتنىڭ ھەربىي بۆيرۇق بۆسىدىكى 2 - نازارەت بىلەن جۇنتۇڭ مەھكىمىسى قارمىغىدىكى ئاشكارا قوراللىق قىسىملارنى بىرلەشتۈرۈپ دۆلەت مۇداپىئە بۆسىنىڭ 2 - نازارىتى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭغا جىڭ جىيەمىنىي مەسئۇل قىلدى. بۇلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ئازات رايونلاردىكى ھەربىي ئىشلاردىن دائىم ئاخباراتلارنى تۇپلاش ۋە قوراللىق بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئىشلىرى بىلەن مەخسۇس شۇغۇللاندى. جۇنتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ مەخپى يادرو قىسمى دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىگىنىڭ مەخپىيەتلىگىنى ساقلاش مەھكىمىسىگە تەقسىم قىلىنغاندا ماۋ رېنفىڭ جۇيجاڭ بولغان ئىدى. پۈتۈن مەملىكەت ئارقىمۇ - ئارقا ئازات بولۇۋاتقان مەزگىللەردە مەخپىيەتلىكنى ساقلاش مەھكىمىسى ھەر قايسى جايلارغا تۈركۈملەپ يوشۇرۇن جاسۇسلارنى ئەۋەتتى. ئەمما

ئۇلار ئاخىرى خەلق دېموكراتىك دىكتاتۇرىسىنىڭ توردىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئىلگىرى - ئاخىر بولسىمۇ ھەممىسىلا بەت - چەت بولدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گۇروھى «جۇڭتۇڭ»، «جۇنتۇڭ» دىن ئىبارەت ئىككى جاسۇسلۇق ئورگىنىنى قۇرۇپ ئەسلىدىكى مۇسىۋلىن، گېيتلىرنىڭ فاشىستىك ئۇسۇلى بويىچە ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىمەكچى بولغان ئىدى. ئەمما بۇ ئىككى تەشكىلات قولغا ئېلىنىش ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتەك ۋەھشىيانە ئۇسۇللارنى قوللۇنۇپ جۇڭگو خەلق ئىنقىلابىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ۋە بىگۇنا خەلقلەرنى قىرغان بولسىمۇ، گومىنداڭ - جياڭ جيېشى ھاكىمىيىتىنى قوغداپ قېلىشقا ياردەم كۆرسىتەلمىدىلا ئەمەس بەلكى ئۇلارنىڭ ئىستىبداتلىغىنى، يا ۋۇزلىغىنى تېخىمۇ ئاشكارىلاپ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ غەزىۋىنى ۋە قارشىلىغىنى قوزغىدى ۋە ئۇلارنىڭ ھالاكەتكە يۈزلۇنۇپ مەغلۇپ بولۇشىنى تېزلەتتى. قان شوراش بىلەن ئادەتلەنگەن يالماۋۇزلار توپلانغان «جۇڭتۇڭ»، «جۇنتۇڭ» دىن ئىبارەت ئىشپىيونلۇق تەشكىلات، ئەڭ ئاخىرىدا ھالاكەت تەقدىرىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

(لىيۇ دۆڭكۈن)

(«خەلق گېزىتى» دىن تەرجىمە قىلىنغان)

ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا تارقىتىلغان گېزىت - ژورناللار

ئەركىن ئوشۇر رەتلىگەن

1930 - يىللاردىن 1949 - يىلغىچە (تېخ ئازات بولغانغا قەدەر) شىنجاڭ تارىخى ناھايىتى مۇرەككەپ، نۇرغۇن تارىخى ۋەقەلەر ۋە تارىخى ئۆزگىرىشلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قىسقىغىنە بولغان بۇ ئاردىلىقتا شىنجاڭدىكى سىياسى ھاكىمىيەت بىر قانچە قېتىم ئالمىشىپ نەچچە خىل سىياسەتلەر يۈرگۈزۈلدى. شۇنىڭدەك بۇ جەريانداكۆپلىگەن گېزىت - ژورناللار شۇ قىلىنىپ شۇ دەۋرنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، ئىجتىمائىي ئەھۋاللىرىنى ئىنكاس قىلدى. بۇ گېزىت - ژورناللارنىڭ بىر قىسمى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت - پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلاتتى. بەزى جامائەت تەشكىلاتلىرى ۋە گۇرۇھلار تەرىپىدىن چىقىرىلغان گېزىت - ژورناللار ئاشۇلارنىڭ سىياسى مۇددىئالىرىنى ئوتتۇرىغا قوياتتى. ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئىنقىلاۋىي گېزىت - ژورناللار خەلقنىڭ ئىستىبداد ھاكىمىيىتىگە قارشى

ھەققانىي كۈرەشلىرىنى ۋە ئازاتلىققا بولغان ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئىنكاس قىلاتتى. تۆۋەندە مەن 1930 - يىللاردىن تارتىپ ئازات بولغانغا قەدەر شىنجاڭدا نەشر قىلىنغان گېزىت - ژورناللار توغرىسىدا رەتلىگەن مانىرىيالىرىمغا ئاساسەن قىسقىچە مەلۇمات بەرمەكچىمەن.

خەنزۇچە يېزىقتا نەشر قىلىنغان گېزىت - ژورناللار:

«شىنجاڭ گېزىتى» — بۇ گېزىت جەن شۇرىن دەۋرىدە نەشر قىلىنىۋاتقان «تىيانشان گېزىتى» ئاساسىدا 1936 - يىلى نامىنى ئۆزگەرتىپ «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەخسۇس ئورگانگېزىتى بولغاچقا شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ ھەرخىل سىياسەت ۋە ئەمىر پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلدى. 1933 - يىلدىن 1942 - يىلغىچە بولغان شېڭ - شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە بۇ گېزىت شېڭ شىسەي ئوتتۇرىغا قويغان «6 بۆيۈك سىياسەت» نى كۆپەيتىپ تەشۋىق قىلدى. شېڭ شىسەي بىر مەزگىل ماركسىزم ئېتىقاتچىسى بولۇۋېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەندە «شىنجاڭ گېزىتى» ماركسىزم - لېنىنىزم تەلىماتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. بۇ چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بولشېۋىكلاردىن ۋەن شەنتىڭ، ۋاڭ باۋچېەن، مەنسۇر ئەپەندى قاتارلىقلار شىنجاڭ گېزىتىدە مەسئۇل خىزمەت ئىشلىدى. 1938 - يىلدىن باشلاپ جۇڭگو كومپارتىيەسى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەن خادىملاردىن لىۋزۇلىن، چېن - خاۋرەن، بەي دافاڭ، ۋاڭ شياۋچۇن، ۋاڭ مۇ، لى‌خې، ساكۇڭ لىياۋ يولداشلارمۇ شىنجاڭ گېزىتىدە مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، ماركسىزم - لېنىنىزم ۋە ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنى تەشۋىق قىلىشتا كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى.

1943 ـ يىلى شېڭ شىسەي ئۆزىنى گومىنداڭ قويىنىغا ئاتقاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ تەسىر كۈچى شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىدى. 1944 ـ يىلى 10 ـ ئايدا شېڭ شىسەي ئورنىنى بوشۇتۇپ چۈڭچىڭغا كەتتى. بۇ چاغدا «شىنجاڭ گېزىتى» ئولكىنىڭ ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. دېمەك، 1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى شىنجاڭ تېچ ئازات بولغانغا قەدەر شىنجاڭ ۋەزىيىتى قانداق ئۆزگەرگەن بولسا، «شىنجاڭ گېزىتى» ھەم شۇنداق ئۆزگىرىش ياساپ تۇردى.

ئولكىلىك «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، ئىلى، چۆچەك، ئالتايلاردا شۆبە گېزىتخانىلىرى بولۇپ، بۇ جايلاردىمۇ خەنزۇچە گېزىتلەر چىقاتتى. قەشقەردىكى «شىنجاڭ گېزىتى» 36 ـ يىلى نەشر قىلىنىپ 49 ـ يىلى توختاپ قالدى. خوتەندىكى «شىنجاڭ گېزىتى» 39 ـ نەشر قىلىنىپ 43 ـ يىلى توختاپ قالدى. ئىلى، ئالتاي، چۆچەك شۆبە گېزىتخانىلىرى چىقارغان «شىنجاڭ گېزىتى» 35 ـ ، 36 ـ يىللىرى نەشر قىلىنىپ 44 ـ ، 45 ـ يىللىرى نەشردىن توختاپ قالدى.

3 ۋىلايەت مىللى دېموكراتىك ئىتتىپاقلاۋىي پارتىلىغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت ئىتتىپاقلاۋىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن 44 ـ يىلى خەنزۇچە «خەلقچىللىق گېزىتى» نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت شۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىدىكى 3 ۋىلايەت ئىتتىپاقلاۋىغا ھېسداشلىق قىلغۇچى ئىلغار خەنزۇ زىيالىلىرى تەرىپىدىن تەھرىرلەنگەن بولۇپ، 3 ۋىلايەت خەلقى، جۈملىدىن شىنجاڭ ھەر مىللەت ئېزىلگەن خەلقلىرىنىڭ زۇلۇم ئاستىدىن قۇتۇلۇپ چىقىش ۋە ئازاتلىق ـ ئەركىنلىككە تەشنا بولۇشتەك ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى

ئىنكاس قىلدى. 3 ۋىلايەت ئىتتىپاقلاۋىنىڭ غەلىبىلىرىنى ۋە مىللى دېموكراتىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت ـ تەدبىرلىرىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ مۇھىم رول ئويناندى. بۇ گېزىت 1949 ـ يىلى نەشردىن توختىدى.

«شىن‌شىنباۋ» (يېڭى شىنجاڭ)، «چىفىڭباۋ» (چەۋەندازلار) گېزىتلىرى گومىنداڭنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 5 ـ كورپۇس سىياسى باشقارمىسى تەرىپىدىن چەتئەللىكلەر. نەشر قىلىنغان ۋاقتى 47 ـ يىللىنىڭ ئاخىرلىرىغا تۇغرا كېلىدۇ. بۇ ئىككى گېزىت ئەكسىيەتچىل گېزىتلەردىن بولۇپ، مەزمۇنى ئىنتايىن رەزىل ئىدى. كومموۇنىزىمغا، جۇڭگو كومپارتىيىسىگە بولغان ئۆچمەنلىكى چېكىگە يەتكەن ئىدى. بۇ ئىككى گېزىت ئازاتلىق ئەرپىسىدە نەشردىن توختىدى.

خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان ژورناللارنى ئالساق:

«جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» ـ شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مەزگىلدە ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان «شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى بىرلەشمىسى» تەرىپىدىن 1935 ـ يىلى نەشر قىلىنغان ئايلىق ژورنال. بۇ ژورنال گەرچە شېڭ شىسەينىڭ چاڭگىلىدا بولسىمۇ، بىراق جۇڭگو كومموۇنىستلىرىنىڭ تەھرىرلىگىدە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ۋە مىللى بىرلىكسەپ توغرىسىدا دادىل تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ ئوبدان رول ئويناغان. بۇ ژورنال 42 ـ يىلى 4 ـ ئايدا نەشردىن توختىدى. «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» تەرىپىدىن يەنە «دەۋر» رەسىملىك ژورنىلى، «شىنجاڭ ياشلىرى» ژورنىلىمۇ نەشر قىلىنغان ئىدى.

«شىنجاڭ ئايالىرى» ـ شىنجاڭ ئاياللار جەمئىيىتى 1941 ـ

يىلى 2 ـ ئايدا تەسىس قىلىنغان. ئۇرۇمچىدە بېسىلغان.

«جەندۇ» (كۆرەش) ـ قەرەلسىز ژورنال، بۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ئۇرۇمچىدىكى ئىلغار خەنزۇ زىيالىلىرىنىڭ يوشۇرۇن تەشكىلاتى «جەندۇشې» (كۆرەش جەمىيىتى) تەرىپىدىن چىقىرىلغان، بولۇپ، خەلقنىڭ ئېڭىنى ئويغۇتۇشتا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل كۈچلىرىنىڭ زوراۋانلىغىنى پاش قىلىشتا بەلگىلىك مۇھىم رول ئويناندى. شۇنداقلا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى باشچىلىغىدىكى ئىنقىلاۋىي كۆرەشنىڭ غەلىبىسىنى تەشۋىق قىلدى. بۇ ژورنال 48 ـ يىلىدىن 49 ـ يىلى ئازاتلىق ئەرپىسىگىچە داۋاملاشتى.

گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كونترول‌لۇغىدىكى ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە مايىل بولغان ژورناللار ئىچىدە «شىن‌شىنجاڭ» (يېڭى شىنجاڭ، ئايلىق ژورنال، گومىنداڭ شىنجاڭ ئولكىلىك پىرقىسى تەرىپىدىن، 43 ـ يىلى نەشر قىلىنغان)؛ «چىڭ بەي بەن يۆكەن» (كۆك تاق يېپرىم ئاي ژورنىلى، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە مەدەنىيەت خىزمەت قىلىش ئۆمىگىنىڭ ژورنىلى، 45 ـ يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، روس، موڭغۇل تىللىرىدا نەشر قىلىنغان)؛ «خەن‌خەيچاۋ» (چۆل ـ جەزىرە دولقۇنى، شىنجاڭ مەدەنىيەت ئىشلىرى ھەيئىتى تەرىپىدىن 46 ـ يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر تىللىرىدا نەشر قىلىنغان)؛ «يۆەنىيى داۋباۋ» (سەنئەت گۈلزارى، شۇ نامىدىكى نەشرىيات تەرىپىدىن 46 ـ يىلى نەشر قىلىنغان). «جياڭ‌خې» (زىمىن ـ شىنجاڭ، دىخۇا جۇڭخۇا خىرىستىيان دىنى جەمىيىتى تەرىپىدىن 46 ـ يىلى نەشر قىلىنغان)؛ «كوتىنلۇن» يېپرىم ئايلىق ژورنىلى، «خەنزۇ مەدەنىيىتى» ئايلىق ژورنىلى (47 ـ

يىلى شىنجاڭ خەنزۇ مەدەنىيەت جەمىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان).

«مائارىپ» ئايلىق ژورنىلى، شىنجاڭ مائارىپ نازارىتى 47 ـ يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا نەشر قىلىنغان.

«مائارىپ ژورنىلى»، شىنجاڭ پىداگوگىكا جەمىيىتى تەرىپىدىن 48 ـ يىلى نەشر قىلىنغان.

«ئىسلام ياشلىرى»، شىنجاڭ شۆيۈەن ئىسلامشۇناسلىق جەمىيىتى تەرىپىدىن 49 ـ يىلى 1 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان، قەرەلسىز ژورنال.

«ساموجۈگې» (قۇملۇق ناخشىلىرى)، شۇ نامدىكى نەشرىيات تەرىپىدىن 49 ـ يىلى 5 ـ ئايدا نەشر قىلىنغان.

«جۇڭگو ـ سوۋېت مەدەنىيىتى» جۇڭگو ـ سوۋېت دوستلۇق جەمىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئايلىق ژورنال. بۇ ژورنال مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغان نەشرى ئەپكار بولۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ، جۈملىدىن شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۇرۇپ ـ ئادەتلىرى، جەمىيەتتىكى يېڭىلىقلار، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ مىللى ئۇرۇپ ـ ئادەتلىرى، مۇزىپپەقىيەتلىرى، ئىككى مەملىكەت خەلقىنىڭ بېرىش، كېلىشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

ئۇيغۇرچە تىل يېزىقلاردىكى گېزىت ـ ژورناللار:

1934 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئۇيغۇر مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇرۇمچىدە ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرى» نامىلىق گېزىت چىقىرىلىشقا باشلىغان. بۇ گېزىت 36 ـ يىلىغا كەلگەندە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئورگان گېزىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ نەشر قىلىندى. شۇ يىلى قا-

زاقچه «شىنجاڭ گېزىتى»مۇ تەسىس قىلىنىپ، بۇ ئىككى خىل تىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئازاتلىققا قەدەر داۋاملىق نەشر قىلىنىدى.

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇرۇمچىدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ، ئۇنىڭغۇ قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەن، ئىلى، چۆچەك، ئالتايلاردا شۆبىلىرى قۇرۇلغان. قەشقەردىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» قەشقەر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىلەن قەشقەر مائارىپ ئىدارىسى 1934 - يىلى بىرلىكتە چىقارغان «يېڭى ھايات» گېزىتى ئاساسىدا تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 36 - يىلى چىقىرىلىشقا باشلىدى. 44 - يىلى «تونۇش» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلدى. كېيىنچە يەنە قەشقەر «شىنجاڭ گېزىتى» قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئازاتلىققا قەدەر داۋاملاشتۇرۇلدى. ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 39 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 46 - يىلى «ئاقسۇ خەلق كۈچى» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلگەن. بۇ گېزىت ئازاتلىققا قەدەر چىقىپ تۇردى. خوتەندىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 1939 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 43 - يىلى توختاپ قالدى. 46 - يىلى 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن ئەسلىگە كەلگەن بولسىمۇ ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە يېپىلىپ قالدى. ئىلىدىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 36 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 34 - يىللىرى نەشر قىلىنىۋاتقان «ئىلى دەريالىسى» گېزىتىدىن ئۆزگەرتىلگەن ئىدى. 44 - يىلى 3 ۋىلايەت ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەزكۇر گېزىت نەشردىن توختىتىلدى. ئۇنىڭ ئورنىغا شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 17 - كۈنى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى غۇلجا شەھىرىدە ئۇيغۇر، قازاق، رۇس تىللىرىدا «ئازات شەرقى تۈركىستان» گېزىتىنى تەسىس قىلدى. تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن يۇقۇرقى 3 خىل تىلدىكى «ئازات شەرقى تۈركىستان» گېزىتى نامىنى «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتىگە ئۆزگەرتتى. 46 - يىل 3 - ئايدا موڭغۇلچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى نەشر قىلىنىپ 49 - يىلى «موڭغۇل خەلق ھوقۇقى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. قازاقچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى 47 - يىلى 5 - ئايدا «ئىنقىلاۋىي تاڭ» گېزىتىگە ئۆزگەردى. 46 - يىلى 10 - ئايدا شۇڭە تىلىدا «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى چىقىپ بولۇپ، 47 - يىلى 3 - ئايدا «ئەركىنلىك گۈلى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. رۇسچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى 47 - يىلى 5 - ئايدا سوۋېت گېرازدانلار جەمئىيىتىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ «خەلق يولتۇزى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. ئۇيغۇرچە گېزىت 50 - يىلى يانۋاردىن كېيىن نامىنى «يېڭى يول» گېزىتىگە ئۆزگەرتتى. 48 - يىلى «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلغاندىن كېيىن قازاقچە «ئىنقىلاۋىي تاڭ» گېزىتى ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە «ئالغا» دېگەن نام بىلەن نەشر قىلىنىدى. 1949 - يىلى 12 - ئايدا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» ئورگىنى غۇلجىدىن ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ گېزىت توختاپ قالدى.

3 ۋىلايەت تەرىپىدىن چىقىرىلغان ھەرخىل تىللاردىكى گېزىتلەر 44 - يىلدىن 46 - يىلىغىچە خەلق ئامما‌سىنى قولغا قورال ئېلىپ گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا چاقىرىق قىلدى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ۋاقىتلىق ھۆ-

كۆمىتىنىڭ سىياسەت، ئەمەر - پەرمانلىرىنى، 3 ۋىلايەت خەلـ
قىنىڭ يېڭى ھاياتىنى تەشۋىق قىلدى. 46 - يىلى تېچلىـق
بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن گېزىتلەرنىڭ مەزمۇنىدا ئاساسەن
سىياسىي كۆرەش تەرغىپ قىلىنىپ، تېچلىق بىتىم روھىنى ئەملىيەتتە
ئىجرا قىلىپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش، تېچلىق ۋە خەلقچىللىق سىيا-
سەتنى يۈزگۈزۈش لازىملىغى توغرىسىدا كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلىندى.
گومىنداڭنىڭ چېرىكلىگى شەپقەتسىز پاش قىلىندى. لېكىن
بەزى خاتالىقلاردىنمۇ خالى بولالمىدى. 45 -، 46 -يىللىرى ئىنـ
قىلاپ رەھبەرلىگىنىڭ مۇرەككەپ بولىشى ۋە ۋەزىيەتنىڭ كەسـ
كىنلىگىدىن، گېزىتچىلىك ۋە تەشۋىقات ئىشلىرىدا تارمىلەتچىلىك
خاتالىغى سادىر بولدى. يەنە بىر جەھەتتىن شۇ چاغدا دۆنى
تەسىرىنىڭ كۈچلۈك بولىشى سەۋەبىدىن، دۆنى تەرغىباتچىلىقىمۇ
مەلۇم دەرىجىدە ئورۇن ئالدى، 46 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن تارتىپ
مەتبۇئاتچىلىقتىكى خاتا خاھىشلار تەدرىجى تۈگىتىلىپ، ئىزىلگۈچى
خەلقنىڭ دۈشمىنى ئوخشاشلا ھەممە مىللەتلەرنىڭ دۈشمىنى ئىكەنـ
لىگى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىمۇ ئوخشاشلا ھەممە مىللەت
خەلقلىرىنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىگى، ھەممە مىللەت چىڭ ئىتتىپاق
بولۇپ ئۈيۇشقاندىلا ئاندىن ئاخىرقى غەلبىنى قولغا كەلتۈرگىلى
بولىدىغانلىغىنى تەشۋىق قىلدى.

چۈچەكتە نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ گېزىتى» 1934 -
يىللىرى نەشر قىلىنغان «بىزنىڭ تاۋۇش» گېزىتى ئاساسىدا
36 - يىلىدىن باشلاپ نەشر قىلىندى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلا-
ۋىدىن كېيىن توختاپ قالدى. چۈچەكتە يەنە 36 - يىل 41 -
يىل ئارىلىغىدا موڭغۇلچە **شىنجاڭ** گېزىتى نەشر قىلىندى.

ئۇلكىلىك شىنجاڭ گېزىتى ۋە ئۇنىڭ جايلاردىكى شۆبىلىرىدە

نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ گېزىتى» دىن سىرت، يەنە تۆۋەندىكىچە
گېزىتلەرمۇ نەشر قىلىنغان ئىدى:

«مۇستەقىللىق» (ئىككى ھەپتىلىك گېزىت، مۇستەقىللىق
ژورنىلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ۋە «بىزنىڭ تاۋۇش» نامىلىق
گېزىتلەر 1933 - يىلى قەشقەردە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر
قىلىنغان،

«ئەرك» گېزىتى — ئۇرۇمچى ئالتاي نەشرىياتىدا 1947 -
يىلىدىن باشلاپ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان، 49 - يىلى
شىنجاڭ ئازات بولۇش ئەرپىسىدە نەشردىن توختىغان، مەسئۇلى
ئەيسا. تەشۋىقات مەزمۇنى پانتۇركىزمنى ئاساس قىلغان
بولۇپ، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي كۈرىشىگە
قارىتا توسقۇنلۇق ۋە بۆلگۈنچىلىك تەشۋىقاتى يۈرگۈزدى.

«يالقۇن» گېزىتى — 47 - يىلى ئەتىيازدا ئۇرۇمچىدە
ئۇيغۇر تىلىدا، نەشر قىلىنىپ 49 - يىلى ئازاتلىق ئالدىدا
توختىغان. مەسئۇلى قۇربان قودای، مەزمۇن جەھەتتە
«ئەرك» گېزىتىگە ئوخشايدۇ.

«ئويغان» گېزىتى، بۇ گېزىت 47 - يىلى ئۇرۇمچىدە
ئۇيغۇر تىلىدا ئابىلەت مەخسۇم، پولات ئالىمى قاتارلىق
كىشىلەرنىڭ مەسئۇللىغىدا نەشر قىلىنغان.

«خان تەڭرى» گېزىتى، 1946 - يىلى ئۇيغۇر تىلىدا
نەشر قىلىنغان،

«خەلقچىلىق گېزىتى» — 1948 - يىلى چۈچەكتە
«شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى»
تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«شىمالىي خۇيگۇاڭباۋ» (غەربى شىمال خۇيزۇلار نۇرى گېزىتى)، خۇيزۇ مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان. يىل ئاي ئېنىق ئەمەس

«مىنفېڭ باۋ» (خەلق نىشانى گېزىتى)، ھەپتىلىك مەجمۇئە، 1947 - يىلى 7 - ئايدا خۇيزۇ ياشلار جەمئىيىتىنىڭ ئورگان گېزىتىدە خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلغان، 48 - يىلى ئۆزگەرتىلگەن.

«خەلق گېزىتى» — قازاق - قىرغىز مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن قازاق تىلىدا، نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«ئالىغا گېزىتى» — 47 - يىلى قەشقەردە ئۇيغۇر تىلىدا شاپىگراپتا بېسىلغان،

«ئالتاي ئەرك گېزىتى» 45 - يىلى سېنتەبىردە قازاق تىلىدا نەشر قىلىنىپ، ئازاتلىققا قەدەر داۋاملاشقان.

«خەلق ئىستىگى» — 47 - يىلى قەشقەردە مىق مەتبەئىدە بېسىلىپ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«زىيۇجۇشبېك باۋ» (ئەرك ئاۋازى)، مانجۇ تىلىدا غۇلجىدا نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«خۇيشبېك» (سادا)، خۇيزۇ مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«چۆل گۈلى» — خوتەندە 47 - يىلى گومىنداڭ خوتەن دائىرىلىرى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

ئۇيغۇر تىلىدا چىقىدىغان ژورناللار:

«جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» ژورنىلى، بۇ ژورنال 1939 - يىلدىن 1942 - يىللار ئارىلىغىدا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان، مەزمۇنى خەنزۇچىسىگە ئوخشايدۇ.

«خەلق بىرلىكسېپى» ئايلىق ژورنال، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، سوۋېت مۇتەخەسسىسى مەنسۇر ئەپەندى باشقۇرغان.

«يېڭى شىنجاڭ» ئايلىق ژورنال، 1944 - يىلى 4 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشرقىلىنغان بولۇپ، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان.

«خان تەڭرى» — ئايلىق ژورنال، خان تەڭرى نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇرۇمچىدە نەشر قىلىنغان بولۇپ، مەسئۇلى ئىبراھىم تۇردى ئىدى. 1947 - يىلى يازدا غۇلجا تەرەپكە يۆتكەلگەن.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» — 1947 - يىلى 6 - ئايدىن باشلاپ مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا مەسئۇللىغىدا ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تىللاردا نەشر قىلىنغان.

«خۇيزۇ ۋېنخۇا» 1948 - يىلى شىنجاڭ خۇيزۇ مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا مالىك مەسئۇللىغىدا نەشر قىلىنغان.

«زامان ژورنىلى» 1948 - يىلى نەغمەت مۇھەررىرلىگەندە قازاق تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«نۇر» ئايلىق ژورنىلى — قازاق - قىرغىز مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن 1948 - يىلى يازدا قازاق تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«چىنى تۈركىستان» — يېرىم ئايلىق ژورنال، «ئالتاي ئىلمى تەتقىقات جەمئىيتى» تەرىپىدىن 1948 - يىلى 6 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«ئۆرنەك» ژورنىلى — بۇ ژورنال 1946 - يىللاردىن 1949 - يىللار ئارىلىغىدا «جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيتى شىنجاڭ شۆبىسى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

«ئىتتىپاق» ژورنىلى — «شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» تەرىپىدىن 1948 - يىلى 11 - ئايدىن باشلاپ غۇلجىدا نەشر قىلىنىپ. 1950 - يىلى ئۇرۇمچىگە يۆتكۈلۈپ كەلگەندىن كېيىن يەنە بىر مەزگىل نەشر قىلىنىپ تۇردى.

«ئالتاي» ژورنىلى — ئالتاي نەشرىياتى تەرىپىدىن 1944 - يىلى 1 - ئايدا چۇڭچىڭدا بېسىلغان. 1947 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە ئۇرۇمچىدە نەشر قىلىنغان. بۇ ژورنال ئاساسەن مەسئۇت، ئەيسا، مۇھەممەت ئىمىن بۇغرالارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن چىقىرىلغان. مەزمۇن جەھەتتە پان تۈركىزىم خاھىشىدا ئىدى.

«ئۆسمۈرلەر بىلىمى» — ئايلىق ژورنال، 1947 - يىلى 8 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«دۇنيا ئەدەبىياتىدىن قىسقارتىلمىلار» — 1948 - يىلى 1 - ئايدا ئەسىس قىلىنىپ غەربىي شىمال مەدەنىيەت ئۇرۇلۇش جەمئىيتى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 1 - سانىدىن 13-سانىغا قەدەر ئېلان قىلىنغان ماقالىلار

1 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ئەنگلىيە بايرىغىنىڭ چۈشۈرۈلۈشى — پامىر ئېگىزلىگىدە جاھانگىرلىككە قارشى بىر قېتىملىق كۈرەش..... خوجىيەن

غەربىي يۇنۇلۇش ئارمىيىسى شىنجاڭدا.....

.....لى جۈمىڭ، ۋاڭ چۈڭگۇ

جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى، شىڭخەي ئىنقىلاۋى توغرىسىدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمىز.....

.....توك باۋ، خەن شىلياك

ماجۇڭيىڭ جەنۇبى شىنجاڭغا چېكىنگەندىن كېيىن.....

..... ما شاۋشى

شىنجاڭ مەخپى سوت ھەيئىتى توغرىسىدا.....

..... شى يۈەنپۇ

ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش جەريانى

..... زىڭ شاۋلۇ

شىنجاڭدا «سەنچىكتۈەن» نىڭ قۇرۇلىشى ۋە ئاخىرلـ
شىشى ..... لى فەنچۈن
ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شەڭ سنجاسودىسىنىڭ ئومۇمى
ئەھۋالى ..... پەن زۇخۇەن
ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى تـوغرىسىدا

2 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭنى قانداق ئىدارە قىلغانلىقىغى تـوغـ
رىسىدا ..... پەن زۇخۇەن
ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆلۈمى ..... گۇڭ بېچىڭ
پەن ياۋنەننىڭ ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈرۈشتىن ئىلگىرىكى
ۋە كېيىنكى ئەھۋاللار ..... پەن زۇخۇەن
ياڭ زېڭشىن دەۋرىگە دائىر خاتىرىلەر ..... تۇڭباۋ
شىنجاڭ ئۆلكىلىك روسچە سىياسى ـ قانۇن مەكتىۋىنى
قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ..... لیۇ دېئىن
ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتىنىڭ قىسمەن ئىشلىرى توغرىسىدا
..... لیۇ دېخى
بەيتىڭ ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالى ۋە جەريانى
..... سۇڭ شىلىيەن
ئوسمان ۋە بەيتىك ۋەقەسى ..... لۇي چى
سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق بەش كونسۇلخانىنىڭ
دەسلەپكى باسقۇچتىكى ئەھۋالاتلىرى ..... لیۇ دېئىن
مېنىڭ ئوسمان توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم .....
..... لاتىپ مۇستاپا

ياڭ زېڭشىن مافۇشىڭ (ماتىتەي) نى قانداق يوقاتتى
..... جاڭ زىچىڭ

3 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

«شىنجاڭ پادىشاسى» شىڭ شىسەي توغرىسىدا بىلىدىغانـ
لىرىم ..... لاڭ داۋخىڭ
گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى شىنجاڭ گېزىتى
..... لى فەنچۈن
1932 ـ 1934 ـ يىللىرى جەنۇبى شىنجاڭ ۋەقەلىرىدىن
ئەسلىمە ..... جاڭ باۋشىن
مەنخەن ژاڭ ۋە دۇخۇفۇ ..... تۇڭباۋ
تۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئۆتمۈشى .....
..... سۇڭ شىلىيەن
«تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسى» توغرىسىدا .....
..... لى فەنچۈن
چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا فېرمىلىرى
..... تۇڭباۋ
ماجۇڭىنىڭ توغرىسىدا ..... خېۋىر تۇمۇر
جاڭ پېيىۋەننىڭ قىسقىچە تەرجىمەھالى ..... ژاڭ ئېن رۇڭ
شىنجاڭنى تېچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش..... تاۋ شىيۇ
1949 ـ يىلى شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇش
ۋاقتىدا كۆرگەنلىرىم ..... لیۇ شىلۇڭ

4 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شىنجاڭنىڭ 25 ـ سېنتەبىر تېچ ھەقىقتىكە ئۆتۈش

جەريانى ..... چىك فاكىسى قاتارلىقلار يازغان
جيۇچۇەننىك ھەقتەكە ئۆتۈش جەريانى ... پىك مىكدىك
شىنجاڭنىك تېچ يول بىلەن ھەقتەكە ئۆتۈش
خاتىرىلىرى ..... لى تاكمىك
قەشقەر رايونىنىك تېچ ئازات بولۇشىغا دائىر بەزەن
ئەسلىمىلەر ..... ما پىكلىك
شىنجاڭ تېچ ھەقتەكە ئۆتۈشنىك ئالدى - كەينىدە
كۆزۈگەن - ئاكىلىغانلىرىم ..... دۇك شۇزىك
شىنجاڭنىك ھەقتەكە ئۆتۈش ۋاقتىدىكى بىر نەچچە
ۋەقەلەر ..... چىن شىمىك
خېشىنىك تېچ ئازات بولۇشى ۋە يۇمېن نېفىت كانى
نى ساقلاپ قېلىشقا دائىر ئەسلىمىلەر ..... تاك زۇتەن
تېچ ئازات بولۇشنىك ئالدى - كەينىدىكى ئۇرۇمچى ...
..... جەن يۇلىن
جۇبىيەن بانكىسىنىك شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلۇشتىن
ئىلگىرى ۋە كېيىن شىنجاڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنىك قىس
قىچە ئەھۋالى ..... جى لۇ
ئۇرۇمچى ئاپتوموبىل تىرانسپورت باش ئىدارىسىنىك
قۇرۇلۇش جەريانى ..... پەن جۇيى
مىنگونىك دەسلەپكى يىللىرىدا شىنجاڭدا بولغان ئاغ
ىرىق - سلاق ۋە شۇ چاغدىكى تىبابەتچىلىك - دورىگەرلىك
ھەم سەھىيە ئىشلىرىنىك ئەھۋالى ..... جى لۇ
شىنجاڭ - سۋىيۈەن شېركىتىدىن ئەسلەش ..... گو بىچىك
1932 - 1933 - يىللىرى جەنۇبى شىنجاڭ ۋەقەسىدىن
ئەسلىمە ..... خېۋىر تۆمۇر

ئوسمان توغرىلىق ئازغىنە ئەھۋاللار ..... خەن يۈۋېن
ۋۇجىڭبىك بىلەن خېجىڭغا بېرىپ ھال سوراش جەر-
يانى ..... سەي خېڭسىك
ۋاك گاۋشېڭنىك ئۇرۇمچىدە ئوت قويغانلىغى توغرىسىدە-
كى كۆزگەن ۋە بىلگەنلىرىم ..... پەن زۇخۇەن
«شىنجاڭنىك جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى» دە چەتئەل
تەۋەلىكىدىكى دىنى جەمئىيەتلەر توغرىسىدا .....
..... جى لۇ

5 - سانىنىك مۇندەرىجىسى

جىن شۇرېننىك شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى سىرلىرى
ھەققىدە ئەسلىمىلەر ..... چىن فېك
جىن شۇرېننىك گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەنلىگى
توغرىسىدىكى ئەھۋاللار ..... سەي خېڭسىك
مەھمۇت سىجاك بىلەن بىللە بولغان 12 يىل .....
..... باي ئىبزدىن
سابىق ئۇيغۇر مەدىنى خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى
توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە ..... جۇنەيت بەكرى
شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش
ئىتتىپاقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە ..... سۇزۇك ھاجىيوپ
ماجۇڭيىك ۋەقەسىنىك باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى
..... ۋاك مىكلياك رەتلىگەن
گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىك شىنجاڭغا كىرىشى
ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ..... جىن شاۋشەن

6 - سانئك مؤنده‌رىجىسى

شېك شىسه‌ينئك شىنجاڭدىكى هۆكۈمرانلىغى ... جۇدۇڭجياڭ
شىنجاڭ چېگرا ئىشلار باشقارمىسىنئك قۇرۇلۇشى ۋە
ئەھەلدىن قالدۇرۇلۇشى ..... لى گوچئك
يولداش دۇجۇڭيۈەننى ئەسلەيمىز ..... گاۋچۇڭمىن
جاڭ پېيىۋەن بىلەن ماجۇڭيئك بىرلىشىپ شېك شىسه‌يگە
قارشى تۇرۇش ۋە مەغلۇپ بولۇشنئك ئۆتمۈشى ..... چئك فئك
شېك شىسه‌ي بىلەن ماجۇڭيىڭنئك سۆھبىتى توغرىسىدا
..... ۋۇ ئەيچىن
يولۇاسنئك قۇمۇل گارنىزون سىلىڭلىغىنى قولغا
كەلتۈرۈش جەريانى ..... لىيۇ يۈڭلىن
تارىخى پاكىتلار ئارقىلىق مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بىر
نەزەر ..... خېۋىر تۆمۈر
قورچاق ئاتلىق 5 - دىۋىزىيىنئك هەقىقەتكە قايتىش
جەريانى توغرىسىدا ئازغىنە ئەسلىمە ..... خەن يۈۋېن
شىنجاڭ هەقىقەتكە ئۆتۈشتىن ئاۋالقى «شىنجاڭ گېزىتى»
..... چئك چۈەنجۇ
شىنجاڭ كان ئىشلىرىغا ئائىت ئىككى ئىش توغرىسىدا
..... پەن زۇخۇەن
شىنجاڭدا قۇرۇلغان فۇمىن توقۇمچىلىق شىركىتىنئك
جەريانى ..... پەن زۇخۇەن

7 - سانئك مؤنده‌رىجىسى

شېك شىسه‌ينئك ئىشپىيونلۇق كونتىرول‌لىغىدىكى شىنجاڭ
..... ۋېن پېيرەن

شىنجاڭ ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسىنئك
قۇرۇلۇشى، تەرەققى قىلىشى ۋە ئاخىرلىشىشى. .....
..... جاۋجيەنفېئك قاتارلىقلار
تۇرمىدىكى 8 يىل ..... جۇ دۇڭجياۋ
تۇرمە هاياتىدىن ئەسلىمە ..... شى لەنخۇا
شېك شىسه‌ي تۇرمىسىدىكى هاياتتىن پارچە .....
..... لاك داۋخېك
شېك شىسه‌ي تۇرمىسىدىكى يۈز كۈن ..... ئەن يوشئك
تۇرمىدە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمدىن پارچە ... سەي خېڭسىك
تۇرمىدە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم ..... لىيۇ دېخى
شېك شىسه‌ي ئويدۇرۇپ چىقارغان ئاتالمىش سۇيىقەستلىك
توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىنئك هەقىقى سىرى ... سەي خېڭسىك
شېك شىسه‌ينئك ئاتالمىش «چوڭ سۇيىقەستلىك
ئەنزىسى» گە بىر نەزەر ..... جىن گوجېن
باسمىخانىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» گىچە ..... جەن يولىن
قۇمۇلدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم ..... شو جى
شىڭخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدە ئىلىدىكى بىر نەچچە يا-
دىكارلىقتىن ..... ۋېي جاڭفۇڭ

8 - سانئك مؤنده‌رىجىسى

شىنجاڭدا ياپون جاهانگىرلىگىگە قارشى مىللى بىرلىك-
سەپنئك قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنئك بۇزۇلۇشى ..... ۋېن پېيرەن
يولداش چېن تەنچيۇ شىنجاڭدا ..... جى خې
يولداش ماۋزېمىننئك شىنجاڭنئك مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇر-

غان مەزگىللەردە قوللانغان تەدبىرلىرى ۋە تۆھپىلىرى... لىۋ دېخى ئىنقىلاۋىي قۇربان لىن جىلۇ شىنجاڭدا .....

..... (تەيشەن ناھىيىسى ماقالىسى)

شىنجاڭدا تۇرمىگە تاشلىنىش ۋە تۇرمىدىن بوشىتىلىش جەريانىم ..... ۋۇ نەيئىن

تۇرمىدىكى كۆرەش خاتىرىسى ..... فاك جۇچۇن

كۆك ئاسماندىكى قەلب ..... چىن شۇك

خەۋپ ـ خەتەرلەرنى باشتىن كۆچۈرۈپ يەنئەنگە قايتىش ..... لىيۇيا جې

9 ـ سانىنك مۇندەرىجىسى

ئىلى شىڭخەي ئىنقىلاۋىدا كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىمدىن خاتىرە ..... ياك فېڭچۇن

ئىلى شىڭخەي ئىنقىلاۋىنىك ئومۇمى ئەھۋالى .....

..... گۇەن شېڭسەي

ئىلى شىڭخەي ئىنقىلاۋى قوزغىلىڭى توغرىسىدا .....

..... خەن شىڭلياك

ئىلى شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن بىر سەھىپە ..... گۇك بىچىك

ئىلى شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن گېلاۋخۇيغا بىر نەزەر

..... جاك رۇڭجاك

كۆرە شەھرىنىك تارىخى ..... جياۋ رۇڭجياك

شىڭخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىلى قوزغىلىڭى .....

..... مۇختەبەر

چېرا ۋەقەسى توغرىسىدا تەكشۈرۈش دوكلادى.....

.....(خوتەن سىفەن مەكتىۋى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى)

چېرا ناھىيىسىدە ئۆتكەن سىيەت‌ھاجى ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە ..... ئابدۇغەنى داموللا ھاجى

شىڭخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى قۇمۇل قوزغىلىڭى.....

..... ئاقتىياز

«يىڭى گېزىت» تىن تاللانمىلار .....

10 ـ سانىنك مۇندەرىجىسى

قاماقتا ئېلىنىپ قاماقتىن چىققانغا قەدەر.....

..... ما جياۋسۇك

شېك شىسەينىك سىياسى قاينىمىدا ..... چېن فاڭبو

1943 ـ 1944 ـ يىللىرى لەنجۇ ـ شىنجاڭ تاشيولىدا پارتىلىغان مىنا ئاۋازى..... دۇ شوزېك

گومىنداڭ ھەربىي ئىشلار كومىتېتى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن كادىرلار ئەترىدىنىك سەرگۈزەشتىلىرى ..... پەن رۇڭلى

جۇ شاۋلياڭنىك بەن گەننى 1945 ـ يىلى چۆچەككە تەشۋىق ـ ھال سوراشقا ئەۋەتكەنلىگىنىك باش ـ ئاخىرى.....

..... ئوۋياك ۋېنلىن

ئۇرۇمچى بىلەن غۇلجا ئارىلىغىدا بولغان ۋەقەلەر .....

..... شى جىمىك

گومىنداڭنىك زاپاس 7 ـ دىۋىزىيەسىنىك گۇللىنىشى ۋە زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشىنىك قىسقىچە ئۆتمۈشى... دۇك شوزېك

ئاقسۇ ۋىلايىتىنىك تېچ يول بىلەن ھەقتەكە قايتىش جەريانىدىن ئەسلىمىلەر..... باۋ دېيەنخۇا

قۇمۇلدىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىدىن كۆرگەن ـ بىلگەنـ

لىرىم ..... جاۋ شىمىك
شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇش هارپىسىدىكى
ئۆلكىلىك پىرقە ..... لى فەنچۈن
شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكى
(1946 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى) (ماتېرىيال) .....
شىنجاڭ تېچ ئازات بولۇش ئالدىدا جاڭ جۈجۇڭ،
تاۋشىيۇ، بۇرهان شەهىدلەر ئوتتۇرىسىدا ئالماشتۇرۇلغان تېلې-
گىراممىلار (ماتېرىيال) .....
چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن يېڭى،
جىنلارنىڭ شىنجاڭغا هۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقتىنچە بولغان
ئارىلىقتىكى باج تۈزۈملىرى ۋە هاكىملار ..... سەي خىڭسىك
چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن يېڭى، جىن
هۆكۈمرانلىقىغا قەدەر شىنجاڭ ماۋارپىسىنىڭ قىسقىچە ئەهۋالى
..... سەي خىڭسىك
مۇندىن 70 يىل بۇرۇنقى شىنجاڭ قول سانائىتىنىڭ
قىسقىچە ئەهۋالى ..... جى لۇ
شىنجاڭ سەرھەگە سانائىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەهۋالىدىن
قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ..... ۋاڭ زەيىۋەن

11 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

غەرپكە يۈرۈش قىلغان قىزىل ئارمىيە ئۈزۈن سەپەر
قىسمىلىرىنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى كۈتۈۋېلىش جەريانىدىن
قىسقىچە ئەسلىمە ..... يېڭ يۈفىك
شىنجاڭ تېچلىق بىلەن هەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ئالدى ـ

كەينىدە خۇشېك ۋە لى زوتاڭلارنىڭ ئاقسۇدىكى هەركەتلىرى-
دىن پارچىلار ..... لىيۇ جوڭچىك
شىنجاڭ تېچلىق بىلەن هەقىقەتكە قايتىش مەزگىللىرى-
دىكى باردىكۆل ..... ۋاڭ چۈەنپۇ
پارلاق يولغا بۇرۇلۇش ..... جاڭ فىن
ماجۇڭيىڭنىڭ ئۇرۇمچىنى قورشۇۋېلىشى ۋە «ئالتايىسكى»
لەرگە توسۇپ زەربە بېرىشى ..... جۇ جيەنجىك
ئاتلىق 5 ـ كورپۇسنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى ...
..... جەن فۇشۇ
شېڭشىچى بىلەن چېن شۇيېڭنىڭ ئۆلۈمى ۋە باشقىلار
..... لىيۇ يىڭلىك
«12 ـ ئاپرىل سىياسى ئۆزگىرىشى» دىكى بەزى مەسـ-
لىلەر ..... لىيۇ پىڭلىك
شىنجاڭنىڭ گومىنداڭ هۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىل-
لەردىكى ئاشلىق سىياسىتى ..... ئوۋياڭ ۋېنلىن
«ئالتاي نەشرىياتى» ۋە باشقا ئىشلار توغرىسىدا .....
..... خېۋىر تۆمۈر

12 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

خوجىنىياز هاجى توغرىسىدا ئەسلىمە..... خېۋىر تۆمۈر
قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر
توغرىسىدا ئەسلىمە ..... ئەيسا نىياز
تۇرپان، پىچان، توخسۇن خەلقىنىڭ 1947 ـ يىلىدىكى قوز-
غىلىڭىدىن خاتىرە ..... ئابلىمىت مەخسۇتوپ

1933 ـ 34 ـ يىللاردىكى قەشقەر خەلق قوزغىلاڭلىرى ۋە قەرغىزلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ..... ھۈسەين ھاجى
25 ـ فېۋرال ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالى زادى قانداق ..... زاكىر نىيازى
قەشقەر تارىخىدىكى «فېۋرال پاجىئەسى» .....
..... مۇھەممەت ئىمىن قۇربان
قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 1926 ـ يىلىدىن 1936 ـ يىلىغىچە بولغان 10 يىللىق تارىخىدىن ئەسلىمە .....
..... ئابدۇرىشىت خوجەھمەت
قەشقەر ھېيتكار جامەسىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە ھازىرى .....
..... جۇنەيد بەكرى

13 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ئاباق كېرەي خەلقىنىڭ تارىخى ئەھۋالى .....
..... ھاجى نەبى ۋەلىيوپ
ئاتۇش ناھىيە ئېكىساق كەنتىدە يېقىنقى زامان پەننى ماتارىيىسىنىڭ دۇنياغا كېلىشى ..... ئىبراھىم نىياز
قەشقەردە پەننى مەكتەپلەرنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى توغرىسىدا ..... شاۋكەت ئابدۇرەھىم
مەرىپەتپەرۋەر مەرھۇم مەخسۇت مۇھىتى توغرىسىدا ئەسلىمە ..... ئىبراھىم مۇھىتى
1920 ـ يىللىرى ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان يېڭىچە مەكتەپلىنىڭ ئوقۇتۇش ـ ئوقۇتۇش ئەھۋالىدىن قىسقىچە ئەسلىمە .....
..... مەجىت ئەبۇزەر

شىنجاڭنىڭ ئېلېكتىر، قاتناش، كىنو ئىشلىرى تارىخىدىن ئەسلىمە ..... خەمزە كارباي
كۆچاردىكى سۇ ئاپىتىنى ۋە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئەھۋالى توغرىسىدا ..... زاكىر نىياز
ھەر قايسى تارىخى دەۋرلەردىكى خىيانەتچىلىك ۋە ئۇنىڭ شەكىللىرى ..... خېۋىر تۆمۇر
يولۋاس قانداق ئادەم؟ ..... ئىمىنوپ ئېلاخۇن
قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭى ۋە ماجۇڭيىنىڭ توغرىسىدا ئەسلىمىلىرىم ..... سوپاخۇن سۈۋۈرۇپ
تورپاقلار قوزغىلىڭى ۋە تۆمۇر خەلپە قوزغىلىڭى توغرىسىدا ..... زاكىر نىياز
1984 ـ يىلى شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن بۇيان ئۆلكىگە باش ۋالى ۋە رەئىس بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى .....
..... خېۋىر تۆمۇر

新疆文史资料选辑(15)（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔
自治区委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆医院学印刷厂印刷
787×1092毫米32开本6.75印张
1984年12月第1版 1984年12月第1次印刷
印数1——11,000

书号：M11098·142　定价：0.40元

（内部发行）